

BÉKÉSCSABAI KISTÉRSÉG TERÜLETFEJLESZTÉSI KONCEPCIÓJA

I. kötet

Helyzetértékelés

Békéscsaba és Térsége Többcélú Önkormányzati Kistérségi Társulás megbízásából

készítette:

**a Magyar Tudományos Akadémia
Regionális Kutatások Központja
Alföldi Tudományos Intézet**

Békéscsaba, 2006. április

Szerkesztő:

Dr. Nagy Erika

Szerzők:

Dr. Baukó Tamás

Belanka Csaba

Duray Balázs

Horváth Csaba

Dr. Kugler József

Dr. Nagy Erika

Dr. Nagy Gábor

Dr. Nagy Imre

Nagy Terézia

Dr. Pál Viktor

Pocsajiné Fábián Magdolna

Dr. Timár Judit

TARTALOM

BEVEZETÉS	5
A TELEPÜLÉSFEJLŐDÉS CSOMÓPONTJAI	7
KÖRNYEZETGAZDÁLKODÁS – INFRASTRUKTÚRA.....	11
A KÖRNYEZETI ELEMELK ÁLLAPOTA	11
<i>Levegő</i>	11
<i>Zajterhelés</i>	11
<i>Felszíni vizek</i>	12
<i>Felszín alatti vizek</i>	12
<i>Hulladékgazdálkodás</i>	13
<i>Zöldterület-gazdálkodás, természeti értékek, élővilág</i>	15
KÖZLEKEDÉSI HELYZET, KÖZLEKEDÉSHÁLÓZAT, TÖMEGKÖZLEKEDÉS	16
INFO-KOMMUNIKÁCIÓS INFRASTRUKTÚRA	17
<i>A vezetékés és mobil távközlés helyzete a térségben</i>	17
<i>Mobilpiac a régióban</i>	18
<i>Alternatív technológiák</i>	19
<i>A kábeltelevíziós hálózatok fejlődése</i>	19
<i>Az informatikai piac állapota</i>	20
<i>Internet a kistérségben</i>	20
<i>Közösségi hozzáférési pontok jelentősége az információs társadalomban</i>	21
AZ INGATLANÁLLOMÁNY ALAKULÁSA.....	22
AZ EMBERI TÉNYEZŐK ÉS A HUMÁN INFRASTRUKTÚRA JELLEMZŐI.....	25
A BÉKÉSCSABAI KISTÉRSÉG DEMOGRÁFIAI JELLEMZŐI	25
<i>A népesség számának alakulása</i>	25
<i>Népmozgalmi folyamatok</i>	26
<i>Korösszetétel</i>	27
<i>Külterületi népesség</i>	28
<i>Kisebbségek</i>	28
<i>Népességelőrejelzés</i>	29
TÁRSADALOMSZERKEZET	30
<i>Gazdasági aktivitás, ingázás</i>	30
<i>A lakosság iskolai végzettsége</i>	31
<i>Társadalmi rétegződés</i>	33
A NÉPESSÉG EGÉSZSÉGI ÁLLAPOTA ÉS AZ EGÉSZSÉGÜGYI ELLÁTÁS HELYZETE	35
<i>A népesség egészségi állapota</i>	35
<i>Az egészségügyi ellátás helyzete</i>	36
A SZOCIÁLIS ELLÁTÁS	40
OKTATÁS-KÉPZÉS, KÖZMŰVELŐDÉS.....	42
<i>Az oktatás intézményrendszere</i>	42
<i>A szakképzés megújulása, átképzés</i>	44
<i>Közművelődés</i>	45
CIVIL TÁRSADALOM	46

A GAZDASÁG JELLEMZŐI	51
A TÉRSÉGI GAZDASÁG TELJESÍTMÉNYE ÉS STRUKTÚRÁJA	51
<i>Vállalkozási aktivitás</i>	51
<i>A Békéscsabai kistérség gazdasági potenciálja</i>	54
<i>Térségi innovációs potenciál</i>	55
<i>A foglalkozási szerkezet átalakulása</i>	56
<i>Háztartási jövedelmek alakulása</i>	58
ÁGAZATI SAJÁTOSSÁGOK	59
<i>Az élelmiszergazdaság kistérségi jellemzői</i>	59
<i>Az ipar és építőipar fő trendjei a térségben</i>	65
<i>Tercierizációs folyamatok a térség gazdaságában</i>	66
<i>A turizmus háttér szolgáltatásai</i>	69
<i>Az info-kommunikációs (IKT-) szektor jelentősége és növekvő nemzetgazdasági súlya</i>	71
TELEPÜLÉSKAPCSOLATOK	75
AGGLOMERÁLÓDÁS – SZUBURBANIZÁCIÓ	75
VONZÁSKÖRZETI KAPCSOLATOK	77
HORIZONTÁLIS TÉRKAPCSOLATOK – KISTÉRSÉGI SZERVEZŐDÉSEK	78
A TERVEZÉS KÜLSŐ FELTÉTELEI	81
ÖSSZEFOGLALÓ HELYZETÉRTÉKELÉS (SWOT-ELEMZÉS)	85
ERŐSSÉGEK	85
GYENGESÉGEK	86
LEHETŐSÉGEK	87
VESZÉLYEK	88
FORRÁSOK	91
DOKUMENTUMOK, ADATBÁZISOK	91
INTERJÚK.....	94

BEVEZETÉS

A Békéscsaba és Térsége Többcélú Önkormányzati Társulás Tanácsa 2006 januárjában Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet Békéscsabai Osztályát bízta meg egy átfogó helyzetértékelésen alapuló területfejlesztési koncepció elkészítésével. A tervezési folyamatnak – annak ellenére, hogy a Békéscsabai kistérség jelenlegi keretei 2004 óta állnak fenn, illetve a többcélú társulásról szóló szerződés előkészítése 2005-ben kezdődött el – vannak előzményei. Ezek egyrészt közös ellátási feladatok megalapozására, azok kereteinek kialakítására irányultak (a közoktatás és a szociális ellátás egyes területein), másrészt a kistérség belső erőforrásainak, a résztvevő települések horizontális kapcsolatrendszerének (Natúrpark Egyesület – Körösök Völgye Akciócsoport; Körösök Völgye Leader+ Akciócsoport), az azokban rejlő fejlesztési lehetőségek felmérésére, kistérségi fejlesztési programok és projektek megfogalmazására. A kistérség keretei és eddig működése tehát arra ösztönzi a tervezőt, hogy:

- mivel a többcélú társulás teljes egészében lefedi a területfejlesztés alapegységének tekintett kistérséget, a települések/településcsoportok szintjén megjelenő célokat és a konkrét, feladatmegosztásra irányuló lépéseket is integráló, mégis *átfogó stratégiát* fogalmazzon meg a térség számára, ami keretet ad a további közös gondolkodáshoz, együttműködéshez a napi feladatoktól a stratégiai jelentőségű beruházásokig;
- nyitott térségben gondolkodjék, amelyben a településkapcsolatok túlnyúlnak a kistérség határain, és a fejlesztés kereteit a különböző szintű tervezési dokumentumok is tágabban (a Közép-Békési Centrumokra és térségükre vonatkozóan) értelmezik;
- figyelembe vegye a kistérségek változó – felértékelődő – szerepét a területfejlesztésben és a közszolgáltatásokban;

A kistérséget jellemző aszimmetria – Békéscsabán él a népesség 90%-a, a város gazdasági-szolgáltató súlya ennél is nagyobb – miatt is fontosnak tartottuk, hogy a 2004-2005-ben Békéscsaba számára elkészített városfejlesztési koncepció készítésének tapasztalatait, a tervezési folyamat során felhalmozott tudást, információkat felhasználjuk, illetve értékeljük és (újra)értelmezzük a térségfejlesztés szempontjából. A kistérségre vonatkozó elemzéseinket – a városfejlesztés egyik meghatározó térbeli dimenziójaként is megjelenő – a közép-békési városeggyüttes térbeli-társadalmi folyamataiba ágyazottan is elvégeztük. Ez összhangban áll *Békés megye (s a Dél-alföldi Régió) területfejlesztési koncepciójával*, valamint az érvényes nemzeti fejlesztési dokumentumok tartalmával, amelyek a közép-békési centrumok térségét tekintik a megye fejlődése motorjának.

A helyzetértékelés elkészítése során kitérünk

- A térség környezeti és infrastrukturális adottságaira, a környezetgazdálkodás helyzetére;
- A térség fejlődésének emberi tényezőire, a térség társadalmának struktúrájára, a humán szolgáltatások intézményi hátterének helyzetére;
- A térség gazdasági folyamataira, szerkezeti és szervezeti sajátosságaira, az innovációs és a gazdaságfejlesztési potenciál helyzetére;
- A térség településeinek térkapcsolati rendszereire;
- A tervezési folyamatot befolyásoló külső tényezőkre.

A helyzetértékelés széleskörű információs és módszertani háttérre épül, ehhez az alábbi forrásokat használjuk fel:

- a hazai településekre vonatkozó statisztikai adatokat (a KSH humán erőforrásokra, gazdasági tevékenységekre, vonalas és intézményi infrastruktúrára irányuló adatgyűjtései; a polgármesteri, munkaügyi, környezet- és természetvédelmi hivatalok, közlekedési és közmű- stb. vállalatok adatbázisai),
- a szakirodalmi forrásokat,
- az ágazati és területfejlesztési dokumentumokat;
- a térségben (így a Békéscsabán) végzett kutatások, felmérések eredményeit (MTA RKK ATI; KSH);
- továbbá strukturált interjúkat készítünk a tagtelepülések önkormányzati vezetőivel és illetékes munkatársival, az oktatási, szociális, egészségügyi, környezetgazdálkodási szféra és a „nagy szolgáltatók” vezető személyiségeivel, a gazdaság meghatározó szereplőivel, valamint a térségi együttműködésben érintett civil szervezetek képviselőivel.
- A térségben zajló folyamatok feltárását, a fejlesztési feladatok megfogalmazását segíti a lakossági érdekeket képviselő (civil) szervezetek bevonása az információgyűjtésbe.

Az ágazati elemzéseket két térbeli dimenzióban végezzük el, egyrészt a térségen belüli, településközi kapcsolatokra, másrészt a kistérség országos, illetve régióbeli (dél-alföldi) térszerkezetben elfoglalt helyére (kapcsolatrendszerére) koncentrálna. A térség fejlődésére, helyzetére vonatkozó eredményeket a SWOT-analízis formájában összegezzük.

A TELEPÜLÉSFEJLŐDÉS CSOMÓPONTJAI

A Békéscsabát és a vele szomszédos községeket összefogó kistérség a *megye területének alig nyolc százalékát* foglalja el, *népességének* azonban *közel ötöde* él itt. A kistérségen belül ugyanakkor *Békéscsaba népességszámbeli súlya meghatározó*, a lakosság 90%-a ugyanis a megyeszékhely lakója, *gazdasági teljesítménye* alapján azonban *még erőteljesebb* a város szerepe. Egy *mezővárosi tradíciókkal* rendelkező középváros és a területén megalakult, az elmúlt évtizedekben önállósult *három kis lélekszámú tanyaközség*, valamint egy sok évszázados önálló múltra visszatekintő, szintén *sajátos fejlődési pályát* befutó *népesebb község* alkotja a településállományt.

Természetföldrajzilag egy alacsonyabb keleti és egy magasabb nyugati térszínre osztható a kistérség területe. Előbbi a *Körösmenti-sík*, a *Kettős-Körös vidéke*, aminek jelenlegi formáját a XIX. század közepétől megvalósuló *folyószabályozások* alakították ki, amikor a Fehér- és Fekete-Köröst mesterséges folyómederbe terelték, míg a korábbi medrek *holtágként* maradtak fenn az utókor számára, a környezetükben található, többnyire *őshonos növényvilággal* együtt. A kistérség nyugati része az ún. *Békési-síkhöz* sorolható, ahol az igen *jó minőségű termőföldet* már két-három évszázaddal ezelőtt művelés alá fogták. Az intenzív szántóföldi gazdálkodás eredményeként *kultúrtájja* alakult a vidék, a települések közötti határ egyhangúságát dűlőutak, facsoportok és a még létező *tanyák* szakítják meg.

A régészeti leletek tanúsága szerint e táj is *évezredek óta lakott*. A középkorban *néhány száz lelkes* (Csaba, Doboz, Fövényes, Szentmiklós, Soprony, Gerla, Vesze, Gerendás) *falvak* alakultak a kistérség mai területén. *Doboz* első említése *1075-ből* származik, *míg Csabáról az 1330-as évekig* nyúlnak vissza az írásos források. A törökellenes háborúk időszakában elpusztult vagy elmenekült lakosság pótlására, a Körösök vidékének *újból benépesítésére* a XVIII. század első évtizedeitől került sor. *1715-től Dobozra* főként *református magyarok* költöztek, akik közül többen maguk is vagy őseik már korábban e vidéken éltek. *Békéscsaba újratelepítése* pedig *1718-ai* vette kezdetét. A "városalapítók" többsége – akiket a vidék új földesura, Harruckern János György hívott birtokára – a mai Szlovákia (Felvidék) középső területéről származó *evangélikus szlovákok* volt, hozzájuk a későbbiekben *római katolikus szlovákok* is csatlakoztak. A két település közül már a XVIII–XIX. században is Csaba fejlődött jobban, a jobbágyközösség ugyanis már *1841-ben mezővárosi jogállást* harcolt ki földesuraitól. Dobozt az újratelepítése utáni évtizedekben is *gyakran fenyegették árvizek*, és Csabával ellentétben *nem sikerült a reformkorban lazítania a feudális kötöttségeken*.

A XIX. század közepétől a *vasútépítésnek és a gabonakonjunktúrának* köszönhetően Békéscsaba gazdasági élete fellendült, és az egyre gyarapodó népességű település a dualizmus évtizedeiben jelentős eredményeket ért el a *várossá válás* terén. Az *1858-ban* átadott *budapest–aradi fővonal*, majd az *1871-re* elkészült *nagyvárad–fiumei vasút*, valamint a századfordulótól kiépülő *keskeny nyomtávú vonalak* Csabát az *Alföld egyik fontos vasúti-forgalmi csomópontjává* tették. A *vasút* jótékony hatással volt a mai kistérségi településekre (Telekgerendás, Csabaszabadi) fejlődésére is.

Békéscsabát számos más környékbeli nagyhatárú és népes településsel együtt (Gyula, Békés, Orosháza) az ún. *alföldi mezővárosok* közé soroljuk, amelynek egyik jellemzője a

jelentős számú külterületi (tanyasi) népesség. *Békéscsaba tanyavilága* a XVIII. század közepétől folyamatosan alakult ki. Igazi virágkorát azonban a XIX. század közepétől a XX. század közepéig tartó évszázadban élte¹. A képsopronyi határrészen főként a katolikus szlovákok telepedtek meg és építették fel tanyáikat. A telekgerendási és nagygerendási földeket jobbra az evangélikus szlovákok fogták művelés alá. Az említett határrészek többsége tehát paraszti tulajdonba került, a mai csabaszabadi határ egy részét azonban nagybirtok foglalta el, a hozzá tartozó majorokkal együtt (Szalay, Beliczay). Békéscsaba – miután az 1870. évi igazgatási reform során elvesztette mezővárosi rangját – községként és járási székhelyként tagozódott be a dualizmus korának közigazgatási rendszerébe.

Az 1918 novemberében jogilag is várossá nyilvánított Békéscsaba a trianoni békeszerződés eredményeként a magyarországi városhierarchiában kedvezőbb helyzetbe került. A közeli nagyvárosok (Arad, Temesvár) elvesztése és Szeged határvárossá válása egyaránt hozzájárult ahhoz, hogy Békéscsaba gazdasági vonzását Békés megyén túl a Körösök-vidékére és a Körös–Maros köze nagyobb részére is kiterjessze.

Doboz fejlődése a XIX. század második felétől az első világháború végéig továbbra is elmaradt a népesebb szomszédos településektől, amihez nagymértékben hozzájárultak a kedvezőtlen földbirtokviszonyok is. A határ mintegy kétharmad része a jobbágyfelszabadítás után is a Wenckheim család és örököseinek tulajdonában maradt, akik a településen alakították ki birtokigazgatási központjukat, építették fel kastélyukat. A birtokos paraszti réteg településen belüli súlya tehát kisebb volt, mint Békéscsabán. A nehéz körülmények között élő földnélküli és törpebirtokos családok alkották a helyi társadalom jelentős részét még a két világháború közötti időszakban is. A XX. század elején a Gyulai járás községeként számon tartott Doboz része volt Mező-(Dobozmegyer) és Gerla is.

A második világháborútól a hatvanas évekig a kistérség és a megye gazdasági életére leginkább a stagnálás volt a jellemző, majd a hatvanas évek közepétől kezdetét vette egy mérsékelt ütemű fellendülés, ami kisebb-nagyobb megtorpanásokkal mintegy két és fél évtizedig tartott. 1950-től a város az országos közigazgatási reform eredményeként a területében és népességszámában is megnövekedett Békés megye székhelye lett.

Békéscsaba területe és népessége 1952-ben az ún. tanyaközségek (Kétsoprony, Telekgerendás) kiválásával jelentősen csökkent. A külterületi részek önállósodása 1945 után adminisztratív úton történt, a települések megszerveződésével az egykori tanyasi közösségek azonban lehetőséget kaptak arra, hogy sorsuk alakításába a korábbiaknál hatékonyabban szóljanak bele (1. ábra). Az első években az önálló települési infrastruktúra kiépítésére (nyolcosztályos iskola, községháza, orvosi rendelő stb.) került sor, amely az alapellátási feladatok csaknem teljes körű helybeli megoldását eredményezte.

A két újonnan alakult község fejlődése jobbra a hatvanas évektől vett nagyobb lendületet. Életükben meghatározó szerepet tölthettek be a mezőgazdasági nagyüzemek, amelyek nemcsak munkahelyet jelentettek a helybelieknek, hanem a településfejlesztési feladatokból is kivették részüket. Kétsopronyban az elmúlt évtizedekben egy viszonylag zárt, főként katolikus szlovákokból álló összetartó faluközösség alakult ki, míg Telekgerendás esetében egyfajta kettősség figyelhető meg. A szlovák „öslakosság” mellett az állami gazdaság más településekről származó egykori dolgozóiból és az utóbbi másfél-két évtizedben a Békéscsabáról kiköltözőkből alakult ki a helyi társadalom.

¹ 1910-ben az akkori községi jogállású település több mint negyvenkét ezres lakosságának majdnem harmada – 12 ezer fő – élt külterületen, köztük a kistérség mai három településének határában is.

Közigazgatásilag az elmúlt évtizedekben a kistérség települései különböző egységekhez tartoztak. Így a hatvanas években *Békéscsaba járási jogú városként* önálló egységet képezett, *járási székhelyi funkció* nélkül. *Mezőmegyer és Kétsoprony a Békési, míg Doboz, Gerla és Telekgerendás a Gyulai járás része volt.* A mai kistérség települései a hetvenes évektől fokozatosan váltak Békéscsaba város és környéke területi egység részévé.

Az ipari beruházások eredményeként létre jövő munkahelyeken részben a Békéscsabára újonnan beköltözők, részben pedig a környékbeli településekről ingázók találtak megélhetést. *Békéscsaba népessége az 1949-et követő négy évtizedben a másfélszeresére (44 ezerről 66 ezerre) emelkedett. A közigazgatási változások, a hozzácsatolások (Mezőmegyer 1973, Gerla 1984) növelték, míg a településrészek leválása (Csabaszabadi, 1993) kismértékben csökkentette a népességszámot. Csabaszabadi a város belterületétől viszonylag távol (15 km) fekvő határrészen alakult ki. Az itt élők többsége a rendszerváltást követő években úgy érezte, hogy a kis közösség hatékonyabban képes megvalósítani a településrész további fejlesztését önállósága deklarálásával.*

A mintegy 35–40, sőt 50 km-es körzetből *naponta ingázó munkavállalók* száma a nyolcvanas években Békéscsabán meghaladta a tízezret. A hatvanas évek végétől *a békéscsabai és részben a gyulai munkalehetőségek kedvezően hatottak a doboziak életkörülményeinek alakulására* is, ahonnan nagyszámú munkavállaló érkezett naponta – főként a megyeszékhelyre. Így e nagyközségből nem indult meg olyan mértékű elvándorlás, mint más kedvezőtlenebb helyzetű békési településekről.

A térségben, a hetvenes-nyolcvanas években *társadalmi átrétegződés* zajlott: Békéscsaba mezőgazdasági népessége alig múlta fölül a 10%-ot, *az iparból és a tercier szektorból élők aránya pedig ágazonként is meghaladta a 40%-ot 1980-ban.* A város *igazgatási funkciójából és oktatási-kulturális centrumszerepéből* adódott, hogy a „nem anyagi” szférában dolgozók száma folyamatosan növekedett. Békéscsaba a hetvenes-nyolcvanas évekre egyértelműen a megye gazdasági központjává vált, vonzását pedig kiterjesztette a megye középső részére.

A környezeti elemek állapota

Levegő

A kistérségben a *levegőszennyezés* Békéscsabán a közlekedés és az ipari kibocsátások következménye, a városperiférián a mezőgazdasági területekről származik, a kistelepülések területén a fűtéssel, az átmenő közlekedéssel, a növényborítottság hiányával magyarázható és a mezőgazdasági munkálatok során keletkezik (ülededő és szálló por általi terhelés, tarlóégetés, vegyszerkijuttatás). Ez utóbbiak mértéke azonban nagyon nehezen mérhető, s csupán az uralkodó szélirányok és gyakoriságuk, valamint a kijuttatott agrokémiai anyagok mennyiségéből becsülhető. Békéscsaba azon városok közé tartozik, ahol a légszennyezettség a szilárd/szállópor tekintetében a tűréshatár alatt van². Az összes többi szennyező anyagot tekintve a szennyezettség mértéke nem haladja meg a vizsgálati küszöböt. Kistérsége településeivel és a környező városokhoz (Békés, Gyula, Orosháza) képest – az ülededő por mennyiségét kivéve – Békéscsaba a legrosszabb mutatókkal rendelkezik.

A települések belterületén a légszennyezés mértékét a *gázfűtés* bevezetésével sikerült lényegesen lecsökkenteni. Nyolc év alatt, 2004-re, több mint 10%-kal (76,5 %-ra) nőtt a vezetékes gázt fogyasztó háztartások aránya, ami a 28., de a régióban is a 3. helyre emeli a Békéscsabai kistérséget (egyedül csak a Gyulai és a Békési kistérségek előzik meg ebben) (1., 2. táblázat). A háztartási gázfogyasztók aránya: Békéscsabán 98,5%, Telekgerendáson és Dobozon 75,1%, Kétsopronyban 61,9% és Csabaszabadiban 51,1%. Ezzel szemben még mindig vannak olyan háztartások, amelyek szilárd tüzelőanyaggal, rosszabb esetben pedig textíliákkal (ronggyal) fűtenek, vagy fizetésképtelenség miatt nem tudnak gázzal fűteni.

Zavaró hatása van a – széljárás és technológiai csúcsok függvényében gyakorlatilag állandó jelleggel jelentkező – *belterületi állattartásból*, illetve a felszínen elfolyó szennyvizekből származó *bűzöknek* is (a külterületi állattartásból származó bűzök hatása általában nem érezhető a lakott területeken).

A települések *porszennyeződése* a burkolt (pormentesített) utak arányának növekedésével, a zöldfelületi rendszer kiterjesztésével minimálisra csökkenhet. A burkolt utak aránya a kistérség településeivel átlagosan 83,4% (Kétsoprony 100%, Telekgerendás 71%, Csabaszabadi 80%, Doboz 68%, Békéscsaba 98%) (1. táblázat).

Zajterhelés

A kistérség *zajterheléséért elsősorban* Békéscsaba belterületi forgalma, valamint a 44-es és 47-es utak tranzitforgalma tehető felelőssé. Az elkerülő szakasz befejezésével ez a probléma várhatóan megoldódik. A kistelepüléseken a jelölt utak forgalmából eredő zajterhelések elhanyagolható mértékűek, tekintettel arra, hogy a közlekedési útvonalak

² A légszennyezettségi határértékekről, a helyhez kötött légszennyező pontforrások kibocsátási határértékeiről szóló 14/2001. (V. 9.) KöM-EüM-FVM együttes rendelet és a légszennyezettségi agglomerációk és zónák kijelöléséről szóló 4/2002. (X. 7.) KvVM rendelet alapján

Doboz kivételével periférikusan érintik a belterületek lakóterületeit. Doboz esetében a közlekedésből eredő zajterhelés a Békéscsaba, Sarkad, Gyula és a Szanazug felé irányuló forgalomból ered. A 2001-ben mért adatok enyhe határérték-túllépést mutattak.

Felszíni vizek

A kistérség *felszíni vizeit* a Fehér- és a Fekete-Körös összefolyásából keletkező Kettős-Körös (6 km), a Vargahosszai-főcsatorna (10km), az Élővíz-csatorna, a Dögös-Kákafoki-főcsatorna, a Tulkán-éri csatorna, valamint a jaminai, a csabaszabadi (6,7 ha), a kétsopronyi bányatavak (3,09 ha) és a dobozi horgásztó (2,8 ha) képezik.

A belterületeken létrehozott elvezető csatornákkal és árkokkal együtt valamennyi csatorna belvízelvezetésre szolgál. Dobozon a lineár öntözőberendezést kiszolgáló csatornahálózatról 790 ha-területet öntöznek. Mivel a külterületi csatornák karbantartására nem mindig fordítottak kellő figyelmet, ezért azok beszántása és az aszályos időszakok okozta növényzet-elburjánzás megnehezítette a belvíz elvezetését (1999–2000). A kistérség bányatavai (homokbányák) rekreációs célt szolgálnak, esetenként azok környéke parkosított, de további fejlesztést igényelnek.

Felszín alatti vizek

A kistérség magas vízjárású területen helyezkedik el, amelynek következtében a *talajvíz* szintje aszályos időszakokban 2–3 méterig süllyed, belvizes időszakok idején pedig 30–50 cm mélyen található. A talajvizek minőségi állapotát a közcsatorna-hálózat kiépítetlensége miatt a diszperzen elfolyó kommunális szennyvizek és a háztáji állattartásból eredő trágyalé szikkasztása, a szippantott szennyvizek szántókon történő elhelyezése, valamint a szabályozatlan hulladéklerakás következtében elfolyó folyékony bomlástermékek és szennyezett csapadékvíz elfolyása veszélyezteti. Ez különösen az állattartó telepek közelében elfolyó magasabb nitráttartalmú szennyvízfolyások esetében jelent komolyabb veszélyt a környezetre.

Belvíz-veszélyesség szempontjából a Békéscsabai kistérség az érzékeny területek közé sorolható, amit topográfiai helyzete, belvízi időszakban magas talajvízszintje és esetenként a befogadási nehézségei igazolnak. A kistérség geomorfológiai adottságainak köszönhetően tartósan számolni kell a magas belvízgyakorissággal, azonban az elöntések időtartamát és kiterjedését, a keletkező károkat jelentősen csökkenteni lehet. A térségre jellemző belvíz-problémához az elszikkasztott és így a települések alatt felgyülemelő kommunális szennyvíz is hozzájárul.

A *rétegvizek* mennyisége és minősége a kistérségben helyenként nem kielégítő, egyrészt természetes szennyezettségük (a vastartalom 0,05mg/l, arzéntartalom 0,01 mg/l, magas szervesanyag-tartalom), másrészt a helyenként (állattartó telepek környezetében) tapasztalt határértéket közelítő nitráttartalmuk miatt. Ezért fogyasztásra ezek a rétegvizek is csak korlátozottan alkalmasak. Felhasználhatóságukat magas természetes szennyezettségük (arzen, metán, szerves anyag, vas stb.) is korlátozza.

A kistérség összes települése az ivóvizet a potenciálisan sérülékeny környezetű Közép-Békési Regionális Vízügyi Rendszerrel, távvezetéken kapja. Békéscsaba és Telekgerendás közigazgatási területeinek déli része, valamint Csabaszabadi teljes területe 'bd2'-típusú

vízbazisvédelmi védőterületébe tartozik³. A kistérség települései az arzén (Békéscsaba, Csabasabadi és Telekgerendás), az ammónia (a kistérség mind az öt települése) és mangán (Kétsoprony és Telekgerendás) szennyező elemek tekintetében határérték feletti ivóvízzel ellátott települések közé tartoznak. A dél-alföldi ivóvízminőség-javító program a 201/2001. (X. 25.) kormányrendelet előírásainak megfelelően ennek a problémának a kezelését kívánja 2009. december 25-ig elérni.⁴

Vízellátás

Bár a békéscsabai a megyében az első és a régióban is a harmadik leghosszabb ivóvízvezeték-hálózattal rendelkező kistérség, a közüzemi vízhálózatra csatlakoztatott háztartások száma Békéscsabán kívül 74% körül alakul (ez a kistérség lakóinak a 11%-át érinti) (1. táblázat). Ezzel a viszonylag magas értékkel is a kistérségek rangsorában csak az utolsó harmadban található (átlag 91,6%); a régió 21 kistérsége közül a 12. (86,5%) és a megyében is az 5. (90,4%) helyen áll (2. táblázat). Békéscsaba után (90,8%) Telekgerendás a legellátottabb (83,6%), majd Doboz (74,6%), Csabasabadi (61,8%) és végül Kétsoprony következik (59,2%).

Hulladékgazdálkodás

A vízellátással kapcsolatos szennyvízelvezetés a térség kulcsproblémájaként jelentkezik. A közcsatorna-hálózat csak Békéscsabán van kiépítve, és 53,4%-os az ellátottság szintje. A régió- és a kistérségi átlag is az Európai Unióban elfogadott 65% körül alakul, így ezzel az értékkel Békéscsaba a megyében az első, a régióban a tizedik. Az elmúlt 10 évben realizálódott 3%-os kistérségi növekedés tehát csak Békéscsaba lakásállományára korlátozódott. A kistérség háztartásainak még mindig több mint a fele nincs bekapcsolva a rendszerbe. A Békéscsabán kívüli települések jelentik a kistérség lakosságának és lakásállományának a 10%-át. A közműöllő-probléma országos dimenziójára utal, hogy mindezzel együtt a kistérség még így is az országos és régiós középmezőnyben található, a megyében pedig csak a békési és a gyulai kistérségek előzik meg (2. táblázat). Jelenleg a kisebb települések – jobb esetben – zárt szennyvízvezetékben, szikkasztással oldják meg a problémát. A kiépített közcsatorna-hálózat (és ezáltal a szennyvíz elvezetés) hiányában, a szippantott szennyvíz tengelyen történő elszállítása is csak kényszermegoldásként szerveződött. A környező tisztítókra történő csatlakozás költséges, amit az önkormányzatok nem mindig tudnak vállalni. Kétsopronyhoz a legközelebbi tisztítómű Kondoroson van, a település ide szállíttatja az évi 4050 t keletkezett folyékony hulladékát. Csabasabadi szippantott szennyvizeit (145 t/év) az újkígyósi, illetve annak kapacitás-problémái miatt a békéscsabai tisztítóra szállítják, Telekgerendáson és Dobozon külön, erre a célra ideiglenesen engedélyezett folyékony hulladékkezelő-helyen szikkasztották el, 2006-ban megkezdik a békéscsabai tisztító-műbe való szállítást.

³ Kiemelten érzékeny felszín alatti vízminőségvédelmi területekről szóló 33/2000 (III.17.) Korm.rend. 2/1. melléklete alapján. A 33/2000. (III. 17.) Korm. rendeletet a 219/2004. (VII. 21.) Korm. rendelet hatályon kívül helyezte és egyidejűleg annak helyébe lépett.

⁴ A kistérséget ivóvízzel ellátó Maros-hordalékkúpon a rendelkezésre álló felszín alatti víz As-tartalma 0,013-0,018 mg/l. Jelenlegi ismereteink szerint a Maros-hordalékkúpon nem található olyan mennyiségű, 0,01 mg/l-nél kevesebb As-tartalmú hígítóvíz, mellyel legalább a Maros-hordalékkúp eddig víztisztítást nem igénylő teljes vízkészletének As-tartalma az új határérték alá lenne csökkenthető.

A békéscsabai szennyvíztisztító-mű (Kisrét) 4,6 millió köbméter szennyezett vizet kezel. A jelenlegi szennyvíztisztítási technológia mechanikai előtisztítás után kétlépcsős biológiai tisztítást jelent, amely nagyterhelésű, műanyag töltetű csepegtetőtestekből áll. Mindez viszont nem képes és nem alkalmas a szennyvíz nitrát- és foszfortartalmának csökkentésére. Nincs megnyugtatóan megoldva ezen kívül a szennyvíziszap stabilizálása, víztelenítése és elhelyezése, valamint a szippantott szennyvíz légszennyezést kizáró fogadása sem. A tisztított szennyvíz befogadója az Élővíz-csatorna, minősége jelenleg (a kémiai oxigénigény kivételével) a VI. vízminőségi kategória követelményeinek megfelelő. A problémák megoldására a városi szennyvízkezelésről szóló törvény szerint⁵ 2008-ig meg kell oldani a III. fokozatú szennyvíztisztítást. Jelenleg, a Kohéziós Alapból nyert támogatással, 3 éves projekt keretében zajlik Békéscsaba szennyvízkezelő telepének modernizációja és csatornarendszerének bővítése. A mintegy 35 millió eurós összköltségű, 77837 lakost érintő beruházás új szivattyúállomások létesítésével, a meglévők biztonságosabbá tételével, illetve új iszapkezelő technológia alkalmazásával, a működő hálózat rekonstrukciójával és új tisztító eljárások alkalmazásával a lakosság jobb életfeltételeinek javítását kívánja elérni.

A korábbi években a kistérség települései közül Telekgerendás, Kétsoprony és Doboz a keletkező *kommunális szilárd hulladékot* a helyi szemételepekre szállította, és ott tárolta. A telepek nem felelnek meg a környezetvédelmi előírásoknak, ezért az Országos Hulladékgazdálkodási Törvényben⁶ foglaltakhoz igazodó területi hulladékgazdálkodási tervben meghatározott időpontig üzemeltek csak. Jelenleg a telepek kármentesítése és rekultivációs tervezése folyamatban van.

2006-ban a szilárd hulladék gyűjtése és elszállítása minden településen szervezeten történik. Az állatállomány jelentős csökkenése ellenére továbbra is gondot okoz az állati tetemek elszállítása, habár ezt – Telekgerendás kivételével, ahol a TAPPE Kft. végzi a szolgáltatást – a hódmezővásárhelyi ATEV Rt. oldja meg.

Békéscsaba, Telekgerendás és Kétsoprony települések kommunális és (Kétsoprony kivételével) szelektíven gyűjtött hulladékainak begyűjtését és szállítását a TAPPE Hulladékgazdálkodási Kft. végzi. Dobozon ugyanezt a feladatot a SAUBERMACHER Kft látja el. A hulladékot a mezőberényi út mellett található Békéscsabai Hulladékkezelő Mű eddig megépült depóniájába szállítja (4 ha), amely a város, illetve a kistérség hulladék-elhelyezési problémáját mintegy 25 évig, a tervezett bővítéssel pedig további 60 évig oldja meg. Jelenleg 80%-os kihasználtsági állapotban van. Az önkormányzati tulajdonú, „EU-kompatibilis” telepet a TAPPE Kft. 2015-ig koncesszióban bérl. Kétsoprony a gyomaendrődi hulladékkezelőbe szállítja a kommunális hulladékát.

Békéscsaba háztartásainak mintegy 87%-ka vesz részt a szervezett hulladékgyűjtésben. A keletkezett termelési hulladék mennyisége 5702 t, a települési szilárd hulladék (lomhulladékkal és a szennyvíztelepi rácsszeméttel együtt) 20213 t, települési folyékony hulladék (szippantott szennyvíz) 19444 t, kommunális szennyvíziszap 84587 t és az építési bontási hulladék, illetve az egyéb inert hulladék 4222 t. A veszélyes hulladék önkormányzat

⁵ A település a 25/2002. (II. 27.) kormányrendeletben meghatározott Nemzeti Települési Szennyvízelvezetési és -tisztítási Megvalósítási Program szerint a 15000 lakosegyenérték feletti terhelésű szennyvíz-elvezetési agglomerációs területekhez tartozik.

Békéscsaba önmaga alkot egy agglomerációt B14/1 agglomerációs kóddal. Az agglomerációnak legkésőbb 2010. december 31-ig kell megoldani a települési szennyvizek közműves szennyvíz-elvezetését és a szennyvizek biológiai szennyvíztisztítását, illetve a települési szennyvíz ártalommentes elhelyezését (lásd: 25/2002. (II. 27.) kormányrendelet).

⁶ A hulladékgazdálkodásról szóló 2000. évi XLIII. Törvény.

által szervezett szelektív gyűjtése nem működik Békéscsabán. A 2002-ben keletkező, a települési szilárdhulladéktól elkülönítetten gyűjtött, kiemelten kezelendő hulladékáramok összes mennyisége 215366 t volt. A keletkezett hulladék teljes mennyiségben lerakásra kerül, a szelektíven gyűjtött, kiemelten kezelendő hulladékáramok teljes mennyisége kikerül a településről. A talaj- és a talajvíz-védelmi szempontból is jelentős környezeti problémát okoz a város több tucat illegális szemétkerakó helyének felszámolása. A nem veszélyes ipari hulladékok hasznosított aránya magas, a felhalmozott mennyiség sem jelentős.

2004-ben Telekgerendás lakásainak 91%-ában 730 t kommunális szilárd hulladék keletkezett (továbbá 3,4 t mezőgazdasági és élelmiszer-ipari nem veszélyes hulladék és 12 liter hulladékolaj). Az akkumulátor és szárazelem veszélyes hulladékokat (500kg) a MÉH Rt. szállította el. Kétsopronyban 110 t települési szilárd hulladék került elszállításra a háztartások 93%-ából. A hulladék a Gyomaendrődi Regionális Hulladéklerakó telepre kerül. Dobozon már 20 éve, a térségben elsőként, vezették be a szervezett hulladékgyűjtést. Csabaszabadi a 12 dél-békési település hulladékgazdálkodási feladatainak komplex ellátására létrehozott BÉKÉS-MANIFEST Kht.-nak a tagja. A szervezet a háztartások 54%-ából a szelektíven begyűjtött évi 39 t hulladékot a kunágotai központba szállítja el.

A kistérség településein keletkező mezőgazdasági melléktermékek nagy mennyisége olyan bázis, amelyre a hosszú távú gondolkodás jegyében a fosszilis energiahordozók felhasználásának csökkentését, esetenként kiváltását alapozni lehet.

Zöldterület-gazdálkodás, természeti értékek, élővilág

A kistérség természetes növénytakaróját a valamikori löszpusztagyeppek, szil, kőris, kocsányos tölgyfacsoportok és azok társulásainak maradványai képezik. A természetes táj az antropogén hatások alatt kultúrtájja alakult.

Valamennyi település belterületének *zöldterületi hálózatát* a közutak mentén kialakított fasorok, közintézmények környékén (tanintézmények, községháza) kialakított közterületi parkok, ligetek képezik. A kertes családi házak környéke is igényes zöldterülettel ellátott (Telekgerendás, Doboz), ami növeli a település zöldfelület-borítottságát. Valamennyi településen a fajlagos zöldterület 50–70m²/fő, ami messze meghaladja az EU-s javasolt értéket (30m²/fő).

A térségre az alföldi (síkvidéki) flóra és fauna jellemző. A külterületi élővilág a nagyüzemi táblásítás miatt kipusztult természetes élőhelyek (fásirtások, bokros tanyahelyek) eltűnésén túl, a hagyományos mezőgazdasági termelő tevékenység okozta, mérsékelt környezeti veszélyeztetésnek van kitéve.

Bár az intenzív agrárgazdálkodás teljes mértékben átalakította a települések területének tájjellegét, ennek ellenére számos értékes térségi övezet megmaradt (3. táblázat). A településeken csupán *helyi védettségű természeti értékekkel* lehet számolni, illetve településenként 10–15 *védett fajt* tartanak nyilván. Csabaszabadiban a Beliczay 5 hektáros kastélypark, a Millecentenáriumi park és emlékoszlop, illetve a Faipari Lemezüzem fája, Dobozon a kastélypark, a szanazugi fehér nyárok és egy vadkörtefa természetvédelmi célt szolgálnak. Békéscsabán 1985-től kezdődően mintegy 28 helyi jelentőségű természetvédelmi területet és természeti emléket jelöltek ki mint *védett természeti területet*. A besorolás nagyjából florisztikai, kisebb részt faunisztikai megközelítésű. A *kultúrtörténeti műemlékek* közül a kunhalmok érdemelnek említést (Sírdomb-halom, Bika-halom). *Természetvédelmi területek védőövezete* Békéscsabán és Dobozon a Fekete-Körös menti erdők. *Ökológiai folyosók* Békéscsabán és Dobozon a Doboz-Gerlai határcastrona,

Dobozon a Fekete-Körös-ártér és a Kettős-Körös-ártér. *Érzékeny természeti területek*⁷ a Vásárhelyi-Csanádi puszták, Gyula–Dobozi ártér, Kígyósi területek.

Természet-, táj- és környezetvédelmi szempontból is jelentős előrelépésnek tekinthető a *Körösök Völgye Natúrpark Egyesület* 2002-es és az egyesület keretein belül a Körösök Völgye Akciócsoport 2005-ös megalakulása. Az egyesület fő célja a sérülékeny ökoszisztéma stabilitásának megőrzése, a fenntarthatóság elvén alapuló „társadalom-környezet-gazdaság” rendszer optimális kialakítása, továbbá a területfejlesztés, vidékfejlesztés, értékvédelem, a környezeti nevelés, turizmus fejlesztés és a térség szervezetinek integrált támogatása. A kistérségen belül Békéscsaba és Doboz azon hat települések közé tartoznak, amelyek az ökoturisztikai beruházásokra, a Pályázat-előkészítő Alaphoz (PEA) egymilliárd forintos turisztikai tervezetével sikeresen pályázott. A további négy település Békés, Gyula, Mezőberény és Köröstarcsa. Az Egyesület további tagjai (akik nem pályáztak vagy nyertek PEA-t): Vésztő, Bélmegyer és Tarhos.

Közlekedési helyzet, közlekedéshálózat, tömegközlekedés

A Békéscsabai kistérség közlekedési helyzete nem csupán a megyén belül, hanem a régióban is kedvező. A 120-as számú vasúti fővonal a transzeurópai közlekedési hálózatok része, két országos kétszámjegyű főútvonal halad át rajta, s biztosít kapcsolatot Szeged, Debrecen, Kecskemét (Budapest), Arad (Románia) irányába. Az alsóbbrendű vasutak és útvonalak nemcsak befelé biztosítanak jó feltárást a térségben, hanem a megye kisebb városai, szomszédos térségei fele is nyitottá teszik azt. A Békéscsaba mellett már funkcionáló repülőtér új közlekedési nagytávú kapcsolatot nyit a távolabbi piacok (a főváros és azon keresztül elsősorban Nyugat-Európa) irányába.

Az utóbbi évtizedben zajlott közútfelújítások közül kiemelhető a 44-es számú főúton zajlott 2x2 sávúsítás (Gyula irányába), a burkolat-megerősítések a 44-esen (Kondoros irányába), a 444-esen Békéscsaba belterületén, a 4432-es úton Békéscsaba határáig, elkerülő útszakasz fejlesztése (a 44-es gyulai bevezető csomópont és a 47-es békési kivezető között), a körforgalmi csomópont kialakítása a 44-es főút Gyula felőli bevezető szakasza és az elkerülő út találkozásában. Dobozon elindult az üdülőtelepi út rekonstrukciója. Elkészült a 44-esről a falu központjáig vezető szakasz Kétsopronyban. A repülőtér fejlesztései közül az irányítótorony fejlesztése lezárult.

A közlekedési infrastruktúra jelenlegi térstruktúrája nem tekinthető teljesnek, hiányzik a kapcsolat a 47-es főút és a 4432-es (Békéscsaba–Csanádapáca) közötti átkötő és tehermentesítő szakasz, ami jelentős tranzitforgalmat vehetne le a békéscsabai belterületi utakról; Telekgerendás zsákhelyzetű, a 4432-es útra való kinyitása reális. A térségen túlmutató elemek közül fontos megemlíteni a Doboz–Békés hiányzó hálózati elemet, mely egy potenciálisan főúttá fejleszthető közlekedési pálya egyetlen nagyobb, még el nem készült szakasza. A közlekedési szokásokat tekintve fontos volna a kerékpárút-hálózat térségi összefüggő rendszerének kialakítása, ennek csupán néhány töredéke létezik jelenleg.

⁷ A 2/2002 /I. 23./ KöM-FVM együttes rendelet mellékletei alapján.

A belterületi belső utak pormentesítése számottevően előrehaladt az utolsó évtized folyamán, ugyanakkor a külterületi lakott helyek, külterületi munkahelyek megközelítését szolgáló útszakaszok minőségének javítása terén érdemi előrelépés alig történt. Az önkormányzatok erejéből legfeljebb a földutak évente egyszeri feltöltésére, illetve az olvadás utáni egyengetésre futja. A belterületi úthálózat minősége összességében kedvezőtlen, a karbantartásra fordított források nagysága az elmúlt évtized folyamán elégtelen volt a szintentartásra, a minőség 1996 óta is romlott. E trend egyelőre Békéscsabán látszik változni, a város az utolsó két évben fokozatosan képes az úthálózat kulcsfontosságú elemeinek ütemezett felújítására.

A tömegközlekedési feltártság kedvező, legalábbis a megyeszékhely és a községek közötti csillagszerű megközelítést tekintve. A beutazási idő ugyan erős szóródást mutat (10-től akár 35 percig), ám a járatsűrűség a nap minden szakában megfelelő, nemcsak munkanapokon, de a munkaszüneti vagy vásár- és ünnepnap menetrendben is legalább 13, de akár 25 busz-viszonylat is közlekedik. Kétsoprony esetében okoz nagyobb problémát, hogy a Békéscsabára közlekedő járatok jelentős része (munkanapokon 24-ből 10) csak az elágazónál áll meg, jókora távolságra a lakott területtől, ez megnehezíti egyes napszakokban a beingázást. Telekgerendás esetében a járatok többsége (hétfő és péntek között a 34 járatból 27) a bejáró útnál felállított megállónál érhető el, ez azonban nem akkora gond, hiszen a belterület távolsága a 47-es úttól minimális. A négy falu közül a tömegközlekedési kapcsolatok Telekgerendás felé a legjobbak, itt a legmagasabb a buszok járatszáma, s lehetőség van a vasúti ingázás igénybevitelére is (hétfő–szombat között napi 12, vasárnap 11 vonatpár) (4. táblázat).

Nagyobb gondot jelent az egész térségben a külterületi, különösen a tanyasi lakosság mobilitásának folyamatos biztosítása, még akkor is, ha az utolsó tíz év folyamán ott is egyre nagyobb arányúvá vált az egyéni közlekedési módok terjedése. Ezt, a téli időszakban a kivezető utakról a hó önkormányzatiilag szervezett eltakarításával lehet csak megoldani.

Info-kommunikációs infrastruktúra

A vezetékes és mobil távközlés helyzete a térségben

Békés megye területén, ahol a Hungarotel a koncessziós szolgáltató, a 2003. évi Egységes Távközlési Törvény hatására szabaddá vált a verseny. A versenytársak első körben döntően a vállalkozói és intézményi ügyfélkört célozták meg, de 2004-től fokozatosan a lakossági ügyfelek is a látókörbe kerültek.⁸ A térség optikai kábeles gerinchálózata teljes, a Hungarotel és Pantel fúziója nyomán rendelkezésre áll egy alternatív gerinc is, mely alkalmas a szélessávú adatkommunikációra. A hálózat digitalizáltságának mértéke 95%-os, ami európai összevetésben is kedvező. A PanTel megvásárlása nem változtatta meg a szolgáltatói stratégiát: a lakossági piacon mérsékelt aktivitás mellett a közületi és vállalkozói ügyfelek megtartására kell koncentrálni, gyors ütemben emelni kell a nyereséges adatforgalom arányát a bevételi struktúrában, valamint felkészülni a VoIP, és interneten keresztül nyújtott telefonálási lehetőség bevezetésére.

⁸ A szolgáltatóváltás a régióban legfeljebb néhány száz vállalkozást s legfeljebb néhány tucat egyéni előfizetőt érinthetett, egyelőre nem ez a vezetékes szolgáltatókat leginkább foglalkoztató probléma.

A 100 lakosra jutó fővonalszám és a 100 háztartásra jutó telefonok számának alakulása jelzi, hogy a vezetékes piac mennyiségi növekedési korláthoz érkezett. Békés megyében a legnagyobb vonalsűrűséget 2000 év végén mérték, 2004 végéig az előfizetők közel 11%-a elpártolt a szolgáltatótól. A belső területi különbségek, melyek 2000–2001-ig fokozatosan mérséklődtek, újra növekedésnek indultak, részben a lakossági jövedelmek (fizetőképes kereslet), részben a mobil távközlés versenye következtében (5. és 6. táblázat).

Az ISDN-vonalszám változása 1998–2003 között jelez újdonságok iránti fogékonyságot, adaptivitási hajlandóságot. Békés megye esetében a szolgáltatói oldalon erős fáziskésés mutatkozott a bevezetéskor, s még 2004 végén is csupán 5340 előfizető volt (ez a megyék rangsorában a 20., 40%-kal alacsonyabb fajlagos ellátottsági mutató, mint az utolsó előtti Nógrád megye). A kistérség – Békéscsaba aktivitása következtében – gyorsan reagált az új technológia bevezetésére, de hamar megindult az ISDN-vonalak számának csökkenése. Békéscsabán 2004-ben közel 130-cal mérséklődött a számuk, miközben a falvakban még stagnálást (Doboz) vagy növekedést (Kétsoprony, Telekgerendás) mértek (7. táblázat).

A vezetékes távközlési hálózatot használó xDSL⁹-szolgáltatást 2000-ben indították Magyarországon. Az első két év kudarca után 2003-tól nagy lendülettel indult meg az előfizetők számának gyarapodása, a szolgáltatás fogadására alkalmas területek műszaki előkészítése. A szolgáltatók egyre kedvezőbb előfizetési konstrukciókat kínálnak, és a hozzáférési sáv szélességet is szakaszosan emelik, kedvezőbbé téve a letöltési és feltöltési feltételeket.

2003 végén Békésben a 10 ezernél népesebb centrumokban volt elérhető az ADSL, 2004 végére a megye lakosságának 75%-a számára hozzáférhető a szolgáltatás a vezetékes vonalakon keresztül¹⁰ (2. ábra). A térség települései közül Békéscsabán már 2003-ban elindult a szolgáltatás (2005 végére már a külterület egyes, forgalmas útvonalak mellett fekvő területein is lehetséges legfeljebb 2Mbit/sec sebességű ADSL-szolgáltatás), míg a községekben 2005 végére a belterületek lefedése történt meg (3. ábra).

Mobilpiac a régióban

A régióban a mobiltelefonia kezdetei 1992-1993-ra nyúlnak vissza, amikor az NMT-rendszerű szolgáltatás első (elszigetelt) gócai megjelentek. A GSM szolgáltatók hálózatai 1999-2000 folyamán fedték le az országot. Az UMTS tender megnyerése után a Vodafone 2003 végén jelentette be a teljes hálózat elkészültét (2005 végén az ország területének 97%-át sugározzák be), így azóta a térség lakói számára teljes a szolgáltató-választási szabadság. A mobiltelefonia számára a kihívást jelenleg a 3G-szolgáltatások hazai bevezetése jelenti.

A szolgáltatás sikere a kielégítetlen keresletre, az előfizetői igényekhez illeszkedő kínálat megjelenésére, valamint a mobil kommunikáció iránti igény növekedésére vezethető vissza. Jelenleg zajlik a mobiltávközlés és számítástechnika összeolvadása, az infravörös kapcsolat segítségével hordozható gépeinket egyre több helyen használhatjuk hagyományos kábelek nélkül, legfeljebb egy mobiltelefon csatlakoztatásával.

⁹ A szolgáltatás nem a hagyományos telefonálásra, hanem a nagysebességű adatátvitelre, a szélessávú Internet elérésre alkalmas.

¹⁰ Az ADSL-előfizetők számáról a Hungarotel következetesen nem közöl adatot az NHH felé.

Alternatív technológiák

A vezeték nélküli technológiák a már meglévő szélessávú hozzáférés kiterjesztésére használhatók az „utolsó 100 méteren”. Ilyen lehet a kapcsolat megosztása egy lakóházon, vagy irodán belül működő több számítógép között, illetve vidéki közösségek, kistelepülések ellátása. E technológiák között itthon és nemzetközileg is az ún. WiFi terjedése volt a leggyorsabb. A technológia előnye, hogy már 20 előfizető esetén is rentábilisan lehet a hálózatot működtetni. Azonban, a felhasználószám növekedésével fordított arányban csökken az igénybe vehető sáv szélesség, amit az új fejlesztésű WiMax technológia hivatott megoldani. További lehetőséget jelent a *fényvezetős (optikai) adatátvitel* bevezetése. A hálózat átviteli sebességét lényegében csak a végberendezések korlátozzák (hullám multiplexálás). Az *Ethernet hálózatok* alkalmazása épületen belüli, épületegyüttesben működő elérések biztosítására korlátozódik. A *PLC-technológia* (szélessávú kommunikáció az erősáramúenergia-hálózaton) kereskedelmi szolgáltatására a fejlett világban is alig látni sikeres alkalmazásokat (Reykjavik). A *műholdas adatátviteli* lehetőség elsősorban a kis népsűrűségű, ellátatlan területek kiszolgálásában játszhat szerepet, a fix hálózat kiépítéséig terjedő időszak áthidalására. A hagyományos távközlés versenytársai közül kiemelhető az *internet telefónia*, mely a vezetékes szolgáltatók hálózatát használva fejlődik, illetve a *VoIP*¹¹. A térség szolgáltatója a T-Kábel 2005 júniusában kezdte meg a VoIP-szolgáltatást. Annak ismeretében, hogy a térségi háztartások harmada T-Kábel hálózatra van kötve, a VoIP versenytársa lehet a hagyományos távközlésnek.

A kábeltelevíziós hálózatok fejlődése

Az információs társadalom szolgáltatásaihoz való hozzáférés egyik lehetséges technikai megoldását a kábeltelevíziós hálózatok kétirányú szélessávú adatforgalomra való felhasználása jelenti. Magyarországon a háztartások 54%-a csatlakozott valamely szolgáltató hálózatára, s 2005 végére a hálózati kapacitás 70-75%-a válhatott alkalmassá az adatkommunikációra. Ennek csak kisebb részén indult meg ténylegesen az internetszolgáltatás, ott, ahol a fizetőképes kereslet ezt indokolta. A 212 ezres előfizetői tábor 2002 végéhez képest (32 ezer) robbanásszerű növekedést mutatott, ám ez csupán a kábeltelevízióval ellátott lakások 11%-át jelenti.

A Dél-Alföld megyéiben a hálózatra kötött lakások aránya minden megyében elmarad az országos átlagtól (Békésben nagyjából negyedével), de a gyarapodás üteme gyorsabb volt annál, így a lemaradás mértéke csökkent. Békés megye lefedettsége megfelel Heves vagy Hajdú-Bihar ellátottságának. A megyék közül Békés lefedettsége a legerősebb, hiszen a teljes településállomány bő fele már rendelkezik kiépített rendszerrel, ebből 3 (Békéscsaba, Kondoros, Szarvas) már 2001-ben is alkalmas volt internetszolgáltatásra¹² (8. táblázat; 4. ábra).

A kistérség ellátottsága is kedvező, 2004 végén 260 bekötött lakás jutott 1000 lakosra, ennél magasabbat csak Szeged esetében (288) regisztráltak. A lakossági rákötések a falusi települések közül egyedül Dobozon nőttek jelentősen az ezredforduló után (74 lakás), de ez a település népességéhez viszonyítva csekély növekedést eredményezett az ellátottság változásában. Békéscsabán viszont, az utolsó 5 évben 4000 új fogyasztó csatlakozott a hálózatra, egy részük már az átalánydíjas internetszolgáltatás elérésének reményében (9. táblázat).

¹¹ A VoIP hívások aránya 2004 végén érte el a 0,15%-ot, ami erőteljes lemaradást jelez Európa nyugati felétől.

¹² Békés megyében e településeken él a teljes lakosság 22%-a.

Az informatikai piac állapota

A lakossági részpiac állapotáról a KSH felméréseiből tudunk regionális – országos összevetésre alkalmas – képet festeni. Ennek alapján a Dél-Alföld háztartásainak alig ötödében volt PC 2004 végén, miközben az ország átlagában 35%-ot mértek, s a fejlett északnyugati régiókban az otthonok harmadában már volt személyi számítógép (10. táblázat). A PC-állományhoz hasonlóan utolsó helyen állunk az internetkapcsolattal rendelkező otthoni számítógépek arányát tekintve is (11. táblázat). Ennek ellenére a dél-alföldi háztartások informatikai és kommunikációs célú kiadásai nem maradnak el számottevően a vidéki átlagtól, míg korábban (1998 előtt) a szakadék jóval mélyebbnek bizonyult¹³ (12. táblázat).

Az önkormányzati és az államigazgatási szférában országosan a számítógéppel dolgozó alkalmazottak aránya 1998–2003 között országosan 61-ről 70%-ra emelkedett; a Dél-Alföldön viszont 51,3%-ról 62,7%-ra, az országosnál gyorsabb ütemben. A legalacsonyabb arányt a régióban Békés megye jegyezte (56,3%), bár a növekedés üteme itt volt a leggyorsabb (közel 17%). Az időszak egészét tekintve, a régió nagyjából a lakosságárányának megfelelő részesedéshez jutott a vidékre jutó fejlesztési forrásokból. A régión belül Békés megye népességarányának megfelelő nagyságrendű eszközöket fordíthatott informatikai fejlesztésre (13. táblázat).

A vállalkozói szférában 2001 és 2003 között a számítógép-használat aránya 73-ról 86%-ra növekedett országosan. A megyék közül az országos átlagot egy sem érte el, Békés a 19. helyet foglalja el a rangsorban, ám a legjobb és leggyengébb megye közötti különbség kevesebb mint 3%, ami a térbeli kiegyenlítődésre utal (14. táblázat). Az internetkapcsolódás aránya a fenti időszak során a gyors, egyenletes növekedés szakaszában volt. Az időszak végére az ország vállalkozóinak kétharmada rendelkezett hálózati eléréssel. A területi kiegyenlítődés alacsonyabb fokára utal, hogy az átlag és a fővárosi ellátottság között az előzőnél jóval nagyobb a különbség (12%). A legkedvezőbb helyzetű megye rátája is 3%-kal marad el az országos átlagtól, míg a sereghajtó Békés mintegy 6%-ra a legfejlettebb vidéki térségtől (14. táblázat). A saját honlappal rendelkező cégek aránya 2001-ben még alig haladta meg a 11%-ot, 2003 végén pedig már 28% feletti értékeket regisztrálhattunk. E szegmens akkor lépett a gyors terjedési szakaszba. A vidék és a főváros közötti fejlődési különbség jelentős, Budapesten minden öt cégből több mint kettőnek van saját honlapja, míg vidéken az élenjáró megyékben is legfeljebb minden négyből egynek. Békés megye e téren is sereghajtó, itt a vállalkozások alig 18%-a rendelkezik saját honlappal. Az elmaradás kevesebb mint egy év a vidéki élenjáró térségekkel való összevetésben, mértéke nagyságrendekkel kisebb, mint bármely más hagyományos gazdasági mutatóban (14. táblázat).

Internet a kistérségben

A Dél-Alföld első domain név szerverét 1993-ban – két évvel az első magyarországi domain név regisztrációt követően – helyezték működésbe, de 1997-ig a regisztrációk számában csak mérsékelt növekedést figyelhettünk meg. A bővülés második szakasza (1997–2000) háttérben az informatika fejlődése, a berendezés-állomány gyarapodása, a hálózatok kiépülése, az alkalmazások körének bővülése, az igények növekedése húzódtott. A harmadik

¹³ A négy leszakadó régió (Dél-Alföld, Dél-Dunántúl, Észak-Alföld, Észak-Magyarország) között lefelé nivellálódás figyelhető meg, a régiók közötti abszolút különbségek csekélyek.

– máig tartó – fejlődési szakasz 2000-től vette kezdetét. Az utóbbi öt évben a működő szervergépek száma megtízszereződött, ami az informatikai szolgáltatások minőségének ugrásszerű javulását is eredményezte (15. táblázat).

A kilencvenes évek első felében jellemző volt a bejegyzések rendkívül koncentrált tevékenységi (gazdaság és oktatás) és települési (Szeged és a megyeközpontok) eloszlása (5. ábra). A regisztrációk szélesebb terjedése 1998-tól indult, ekkor a 270 domain bejegyzés már 35 településről érkezett. Az 1998 és 2004 márciusa közötti időszakban a bejegyzések száma a Dél-Alföldön 27-szeresre növekedett, Békésben 25-szörös volt a növekedés. Az 1998-ban tapasztalt területi aránytalanságok csökkentek, 2004-ben már 194 településről érkeztek igénylések. A növekmény jelentős része továbbra is a városokban jelentkezett, a településhálózaton belüli arányuk igen magas (91%). A régióban Szeged mellett (2569 db), jelentős informatikai aktivitást tükröznek a kecskeméti (1242), békéscsabai (531), bajai (366) és hódmezővásárhelyi (337) adatok is (6. ábra). A domain regisztrációk területi eloszlását vizsgálva látható, hogy az elmúlt években valamelyest nőtt a megye és a térség részesedése, ami bizonyítja, hogy megvan a fogékonyság az új IKT eszközök befogadására, ám a jövedelmi szint, a konzervens kormányzati politika hiánya erősen fékezi a folyamat előrehaladását.

A domain név bejegyzések kétharmada az információs társadalom kiépítése szempontjából legfontosabbnak tekintett hat szférában (közigazgatás, gazdaság, K+F, civil szervezetek, közművelődés, oktatás) történt meg 2004-ig (16. táblázat). A bejegyzők jó fele a vállalatok, vállalkozások köréből került ki, itt kézzelfogható az informatikai beruházás haszna, a befektetett összeg megtérülése (informatikai szolgáltatások, e-kereskedelem, reklám tevékenység, kommunikáció).

A felsőoktatási és a közoktatási intézmények aktivitása is számottevő. A kistérség intézményeinek számítógépekkel történő ellátása a Sulinet program révén a kilencvenes évek végére lezajlott. 2000–2004 között a gépállomány cseréje (Telekgerendás), valamint erőteljes mennyiségi bővítése (Békéscsaba, Doboz, Kétsoprony) volt napirenden, melynek eredményeként az ezredfordulós 1900 db-os állomány 2200-ra növekedett. 1996-tól folyamatosan történt az intézmények internetelésének biztosítása, 2000 után ebben mennyiségi változást csak a békéscsabai iskolák kollégiumainak bekapcsolása, minőségi változást a szélessávú elérés biztosítása jelentett. Számos szervergép beállítása köszönhető a Sulinet programnak, mellyel több közép- és általános iskola kezdhette el az internetes tartalomszolgáltatást. Összességében, a térség oktatási rendszeréből kikerülő 17-18 éves korosztály digitális írástudása az informatikai infrastruktúra oldaláról biztosított, csak az egyéni ambíciók és képességek jelenthetnek korlátot.

Közösségi hozzáférési pontok jelentősége az információs társadalomban

Az információs társadalomhoz alkalmazások (e-ügyvitel, távmunka, elektronikus vásárlás stb.) és az információkhoz történő hozzáférés ma már nem korlátozódik szűkebb földrajzi térségre, vagy kiváltságos társadalmi csoportra. Mégis a társadalmi hozzáférés (anyagi, technológiai és fizikai értelemben) nem egyenletes. A térségben műszaki korlátok mind kevésbé befolyásolják az internethez történő hozzáférést, a benne rejlő lehetőségek kiaknázását. A használat tömegessé válása mégis vontatott, melynek hátterében a kulturális, az iskolázottsági szintnél, az adaptációt segítő társadalmi programok hiányánál nagyobb súllyal jelentkeznek a lakosság anyagi lehetőségei.

A korlátozott fizetőképes kereslet akadályozza az otthoni internethasználat nagyobb arányú elterjedését. Ezért az internetezést lehetővé tevő közösségi hozzáférési helyek (teleházak,

internetkávézók, eMagyarország pontok) meghatározó szerepet játszanak az elektronikus eszközök elérésében. A közösségi helyek tevékenységükkel hozzájárulnak a digitális írástudás terjedéséhez, a tartalomszolgáltatás bővítéséhez, aktivizálják a helyi társadalmat, jelentős szerepet töltenek be közösségi kezdeményezések és társadalmi mozgalmak elindításában.

Az első teleházak 1994-es megjelenésétől a hálózat gyorsuló ütemben gyarapodott: az 1990-es évek végén mindössze 4 működő teleházat tartottak nyilván, 2004-ben 75 dél-alföldi településen 78 ilyen egység nyújtott különböző irodai és számítógépes szolgáltatásokat a lakosságnak (7. ábra). A hálózatbővülésnél is nagyobb jelentőséggel bír az a tény, hogy a teleházak, illetve – a régióban már 176 településen 301 szolgáltatási hellyel rendelkező – eMagyarország pontok olyan területeken is lehetővé tették az új informatikai berendezések, információtartalmak és különböző közösségi szolgáltatások elérését, melyek az információs társadalom kiépítésében komoly nehézségekkel küszködnek, s jelentős hátrányban vannak más, fejlettebb területekhez képest. A térségben teleház nem üzemelt 2004-ig, eMagyarország pontot azonban Csabasabadi kivételével minden községben találtunk, Békéscsabán ebből 10 feletti számban regisztráltunk (8. ábra).

A közösségi hozzáférési pontok szerepe az, hogy a hátrányos helyzetű területeken is esélyt biztosítsanak a társadalom minden tagjának az új eszközök és szolgáltatások nyújtotta lehetőségek kihasználására. Segítsenek leküzdeni az anyagi, kulturális, vagy más jellegű akadályokat, mérsékelve az „információs kor” új kihívásaiból adódó veszélyeket. A teleházak és eMagyarország pontok a tájékoztatásban, a felkészítésben, az alkalmazkodóképesség növelésében és az oktatás területén tudnak a hatékonyan szerepet vállalni. Másrészt a közösségi szolgáltató központok technikai feltételeikkel, kapcsolatrendszerükkel, távmunkahelyek biztosításával tudnak segíteni a helyi közösségeknek. Az „információs kor” helyi társadalomra leselkedő veszélyeinek csökkentésében a teleházak közösségszervező és aktivizáló ereje, kultúra- és érték közvetítő szerepe lehet döntő jelentőségű.

Az ingatlanállomány alakulása

A térség ingatlanpiacán zajló átalakulás kereteit az 1990-es évek elejétől a makrogazdasági változások – az állami lakás- (és egyéb ingatlan-) fejlesztések lezárulta, az ingatlanpiaci mechanizmusok (ingatlanközvetítői, jogi tanácsadási háttérszolgáltatások, bővülő banki szolgáltatások/ingatlanvásárlási hitelkonstrukciók) kiépülése, az önkormányzatok új tulajdonosi és szabályozó szerepének kialakítása – szabták meg. Az ingatlanpiaci folyamatok – annak mindkét, eltérő folyamatokkal és települési sajátosságokkal jellemezhető, lakó-, illetve az ipari és kereskedelmi szegmensében – kedvezőtlen feltételek, romló gazdasági teljesítmény, a lakossági jövedelmek csökkenő reálértéke mellett zajlottak. Ezért a piaci folyamatokra – a többi megyeszékhely kistérségéhez viszonyítva – gyenge dinamika, illetve az állomány értékének relatív csökkenése volt jellemző 1990 óta.

A lakásállomány gyarapodása, illetve annak fajlagos értékei (így az újonnan épített lakások ezer lakosra jutó száma) a kistérségben valamelyest elmarad a vidéki átlagtól (a gyarapodás 2,3%, illetve 2,6%; a fajlagos érték 41,7‰, illetve 42,6‰). A dinamika hiánya elsősorban a többi megyeszékhely kistérségének adataival összevetve szembetűnő, ezek között a békéscsabai a 13. helyet foglalja el. A térségben 1990 és 2004 között 3080 lakást építettek. Az állomány gyarapodásának jelentős része az 1990-es évek közepére esett, majd 2001-től újabb, mérsékelt növekedés kezdődött – ennek üteme azonban jelentősen elmarad a régióbeli, illetve a hasonló méretű megyeszékhelyek kistérségeinek dinamizmusától (9.

ábra). A jelenlegi ütem mellett tovább folytatódik a lakásállomány előregedése: az optimálisnak tartott 40 év helyett kb. 135 év alatt újulna meg. A kistérség helyzete a megyén belül azonban még így is kifejezetten kedvező: itt 1990 után épült a lakások 7%-a, míg a megyei átlag 5% (17. táblázat).

A térség kedvezőtlen lakáspiaci – s közvetve demográfiai és gazdasági – folyamait tükrözi a nem lakott lakások számának jelentős növekedése: ezek aránya valamennyi érintett településen a vidéki átlag fölötti. Az érintett ingatlanok túlnyomó része (elsősorban a községekben) a külterületen található, az utóbbi években azonban növekedett a számuk a belterületen is. Kedvezőnek tekinthetjük azonban a lakásállomány minőségi paramétereinek javulását – a 3 és többszobás, illetve az összkomfortos lakások aránya, az infokommunikációs hálózatba bekapcsolt egységek száma jelentősen növekedett 1990 óta. Megoldatlan (az ingatlanok értékét csökkentő) probléma maradt azonban az egész térségben a szennyvíz-elvezetés és -kezelés (17. táblázat).

A kistérség településein a lakásállomány átalakulása eltérő ütemű és mértékű volt. A vállalkozói lakásépítés csak Békéscsabán számottevő, a községekben csak a természetes személyek (a háztartások) beruházásai jelentik a megújulást, ezek üteme és léptéke szerény, és az utóbbi években csökkenő is. Fontos szerepet kap a községekben a meglévő állomány minőségének javítása, bővítése (a szobaszám növelése – 18. táblázat). A megye többi térségéhez (a községekhez és a kisvárosokhoz) viszonyítva azonban kifejezetten magasak az ingatlanárak Dobozon, Telekgerendáson és Kétsopronyban is, amelynek magyarázata a megyeszékhely közelségében, az érintett községek jó közlekedési kapcsolataiban és a békéscsabainál jóval alacsonyabb ingatlanárakban keresendő. E három településen az ingatlant vásárlók (építők, felújítók) elsősorban a faluhoz kötődő családok, a kevésbé tehető, családi házba, „falura kiköltöző” békéscsabai családok és/vagy alacsony jövedelműek közül kerültek/kerülnek ki. Ez utóbbi tendencia ellentmondásosan érinti a kistérség községeit: részben illeszkedik kertvárosi jövőképükbe, hordoz azonban társadalmi feszültségeket és növelheti a szociális terheket is – integrációs konfliktusok, az idősek/ellátandók arányának növekedése, a külterületi népesség ellátási-elérhetőségi problémái formájában. Komoly gondot jelent a csabasabadi ingatlanállomány leértékelődése, ami a fennálló szabályozási keretek között és bankpolitikák mellett nem állítható meg – az önkormányzat erőfeszítési ellenére sem. Aligha vitatható azonban, hogy a kistérség községeinek lakáspiacja szorosan, sok szállal kapcsolódik Békéscsabához, annak gazdasági bázisához – az ingázás/a lakossági jövedelmek alakulása; kitelepülés (a községek telek-tartalékai); kül- és belterületi tulajdonosi viszonyok; lakossági infrastruktúra-fejlesztések és -szolgáltatások révén is.

A békéscsabai lakáspiacon is csekély mozgás volt jellemző az 1990-es évek végéig, élénkülés 2000 után kezdődött, ekkor a lakásállomány (korábban jellemző 2-3% helyett) 5-6%-át érintették a tranzakciók. Ez a folyamat összefügg a lakásépítési kedv erősödésével, ami a jövedelmek növekedésével, a banki hitelek kínálatának növekedésével és a kormányzati lakáspolitikai intézkedésekkel magyarázható. A helyi lakáspiac dinamizmusa azonban elmarad a megyeszékhelyek átlagától, és relatíve alacsony (30% alatti) maradt a vállalkozói lakásépítések aránya. Ugyanakkor a tulajdonosi lakások aránya továbbra is magas (93,3% – miközben országosan 95%-ról 92%-ra csökkent ez az arány), ami a helyi kínálatot rugalmatlanná teszi, különösen a fiatalok és a kis létszámú és kis jövedelmű háztartások szemszögéből. Az alacsony jövedelműek lakásproblémái tehát továbbra is égetőek maradnak, ami érinti – a vándorlási folyamatokon keresztül – a kistérség többi települését is.

A lakásállomány minőségét jelző mutatókban Békéscsaba az országos átlag körüli helyet foglal el, de valamelyest elmarad a megyeszékhelyek átlagától – elsősorban a csatornázottságot tekintve (ebben az utolsó helyen áll). A helyi lakáspiac minőségi paraméterek szerinti differenciálódása is erősödött 2000 óta, amit tükröznek a piaci árak is: egyértelműen az új, többlakásos társasházak felértékelődése zajlott, miközben a családi házak körében a növekvő polarizáció a jellemző (10. ábra). E folyamatok eredményeként a lakásállomány megújulása (értékének növekedése) a belvárosra és tágabb környékére, a VI. kerületre és a keleti peremekre koncentrált elsősorban. Az átlagárak (és a maximumértékek) növekedése jelentősen meghaladja ugyan a megyei átlagot, de jelentősen elmarad a szegedi és kecskeméti értékektől.

A nem-lakáscélra hasznosított ingatlanok piacán Békéscsaba meghatározó szerepet tölt be a kistérségben. Erre az ingatlanpiaci szegmensre 2005-ig a lanyha kereslet, illetve (az irodák, a kereskedelmi üzletek piacának egyes szegmenseiben) pangás volt jellemző. A város nem vált az élénkülő ipari, logisztikai és szállodai, illetve (2002-től) a vegyes hasznosítású üzleti és kereskedelmi parkok piacának jelentős szereplőjévé. Élénkülést egyrészt a nagy léptékű (nemzetközi hálózatok stratégiájába illeszkedő) kereskedelmi beruházások eredményeztek, másrészt a jelenleg folyó – és a tervezett további – irodafejlesztések. A beruházások eredményeként új elemmel, minőségi („A” kategóriás) ingatlanokkal gyarapodott a helyi/térségi kínálat, ami segíti a térség gazdasági szerkezetének átalakulását – a szolgáltató szektor foglalkoztatásban és értéktermelésben betöltött szerepének növekedésével –, emellett bővült a lakossági szolgáltatások spektruma is. Ugyanakkor a belváros egyes részei leértékelődtek, és a helyi, illetve térségi szolgáltatók egy részének kilátásait, terjeszkedési terveit derékba törte a nemzetközi versenytársak megjelenése – ami a fogyasztók számára hosszú távon nem lehet előnyös.

Az ipari ingatlanok körére Békéscsabán csekély mozgás – alapvetően a szórványos, saját területen belüli fejlesztések, illetve a helyi ipari bázis gyengülése eredményeként a kínálat bővülése volt jellemző az elmúlt öt-hat évben. A piac kínálati jellegét erősítette a város zöldmezős fejlesztéseként létrehozott Almáskerti Ipari Park is, miközben a hagyományos, “barnamezős” ipari területeken (északi iparterület, Kétegyházi út) a feldolgozóipari térhasználat zsugorodása, a szolgáltató növekvő súlya (kis- és nagykereskedelem, raktározás, elosztás) terjeszkedése jellemző – s az ipari területek „kiürülése” napjainkban is zajlik. Emellett a kistérség négy községében is jelentős számban találunk hasznosítatlan, ipari és termelői szolgáltatások céljára alkalmas ingatlanokat, továbbá korábbi (intézményi) funkciójukat elvesztett és turisztikai célokra hasznosítható épületeket. Az ingatlanállomány hasznosítása, értékvesztésének megállítása Békéscsaba városfejlesztési koncepciójához és a települési rendezési tervekhez igazodó tervezést, közös gondolkodást igényel.

AZ EMBERI TÉNYEZŐK ÉS A HUMÁN INFRASTRUKTÚRA JELLEMZŐI

A Békéscsabai kistérség demográfiai jellemzői

A népesség számának alakulása

A kistérség két régi, történelmi településének, Békéscsabának és Doboznak a lélekszáma az első népszámlálástól egészen a 20. század második harmadáig nőtt, a megyeszékhely 1980-ban, Doboz 1960-ban érte el legnagyobb népességszámát. A kistérség összlétszáma 1870, az első census óta folyamatosan emelkedett, ebben törést csak a 2. világháború okozott. A trend 1980 után, a demográfiai folyamatok negatívvá válásával állt, illetve fordult meg (19. táblázat).

Az 1980-as évek eleje óta tartó országos *demográfiai recesszió* természetesen a kistérség településeit sem kerülte el. 1990 és 2004 között¹⁴ a *Békéscsabai kistérség együttes lakónépessége* – a mai kistérségi besorolás szerint nézve – 2 százalékkal, több mint 1500 fővel csökkent. A vizsgált másfél évtized alatt a lakosság számának alakulása nem egyenletesen csökkenő trendet mutatott, hanem kissé *hullámzóan változott*. A legtöbben 1994. január 1-jén éltek az 5 településen, a legkevesebben 2004 elején, a 2005 első napján mért lakónépességszám pedig a második legalacsonyabb az időszakon belül. Ha a két szélsőértéket nézzük, megállapítható, hogy a kistérség egy évtized alatt Kétsoprony és Telekgerendás jelenlegi együttes lakosságánál is nagyobb számú, összesen mintegy 5 százalékos *népességvesztés*et könyvelhetett el.

A kistérségben regisztrált népességszám-csökkenés lényegesen kedvezőbb ugyanakkor, mint a megye egészében tapasztalt, ami egyértelműen mutatja, hogy a megyeszékhely és környéke összességében még mindig kedvezőbb demográfiai helyzetben van, mint a megye településeinek többsége. A rossz helyzet pedig kimondottan igaz, ha a Békéscsabai kistérség mutatóit az országoshoz vagy a Dél-alföldi régió másik két megyeszékhelye kistérségének mutatóihoz hasonlítjuk (20. táblázat).

A *Békéscsabai kistérségen belül is számottevő differencia* figyelhető meg. Az ötből kettő településen éltek többen 2005. január 1-jén, mint 1990 elején. Közülük Kétsoprony népessége jellemzően 1520 és 1600 fő között ingadozott, vagyis a jelenleginél éltek már többen és kevesebben is a településen, így esetében egyértelmű tendenciáról nem beszélhetünk, bár tény, hogy az utóbbi pár évben egyértelműen a csökkenés vált jellemzővé. A másik település Telekgerendás, amely – kisebb hullámzásokkal – gyakorlatilag egyenletesen, másfél évtized alatt csaknem 7 százalékkal növelte lakónépességét. A többi három településből Békéscsaba¹⁵ és Doboz népessége a kistérségi átlaggal nagyjából megegyező, Csabaszabadié viszont azt lényegesen meghaladó mértékben csökkent az időszak alatt. A megyeszékhely lakónépessége 1993-ig nőtt, majd jelentős csökkenést

¹⁴ Csabaszabadi 1993-ban vált külön Békéscsabától, így esetében az adatok 1994-től értendők. A megelőző években adatai Békéscsaba adataiban szerepelnek. Ahol nem, ott ez külön meg van említve.

¹⁵ Békéscsaba demográfiai jellemzőiről további, részletes információk találhatóak: Békéscsaba Városfejlesztési Kon koncepciója 1. kötet, Helyzetértékelés. Szerk.: Timár J. – Nagy E., Békéscsaba, 2004.

követően néhány évig rapszódikusan változott, 2000 után viszont ismét erőteljes csökkenésbe kezdett, amelynek mértéke csak 2004-ben mérséklődött, de egy év alapján kedvező változásról korai beszélni. Dobozen végig a hullámzó népességszám-változás volt jellemző, így esetében sem lehet egyértelmű tendenciát megállapítani.

Némileg árnyalja a képet, ha az *állandó népességet* is megvizsgáljuk¹⁶. Ebben a tekintetben 1990 és 2004 relációjában a kistérség valamennyi települése – Csabaszabadi kivételével – egy kicsit még kedvezőtlenebb képet mutat, mint a lakónépesség terén. A Békéscsabai kistérség a lakónépességhez hasonlóan az állandó lakosainak is 5 százalékát veszítette el egy évtized alatt. A kistérség állandó- és lakónépességének változása egyébként hűen követi a megyeszékhely eme mutatóinak változását, ami nem véletlen, hiszen a kistérség összlakosságának csaknem 90 százaléka Békéscsabán él, így döntően az itt élők népmozgalmi adatai alakítják a kistérség egészének demográfiai folyamatait.

Népmozgalmi folyamatok

A negatív demográfiai folyamatok legfőbb generátora – az országos tendenciákkal megegyezően – az úgynevezett *demográfiai olló egyre szélesebbre nyílása*, vagyis az a tény, hogy a vizsgált időszakban a születések és a halálozások száma fokozatosan távolodott egymástól. Amíg a *halálozások száma* évek óta viszonylag magas szinten stabilizálódott, addig évről-évre egyre kevesebb újszülött jött a világra, melynek eredményeképpen országosan és a kistérségben is egyre markánsabb természetes fogyás következett be.

Az *élveszületések arányát* tekintve a Békéscsabai kistérség – „köszönhetően” elsősorban a kedvezőtlen megyeszékhelyi adatoknak – az összes, az elemzésben szereplő térbeli dimenzióban hátulra szorul. A 15 év átlagának 9,2 ezrelékes születési rátája még az ugyancsak alacsony megyei értéktől is elmarad, az országos, valamint a szegedi és a kecskeméti kistérség azonos adataitól még távolabb van. Az 1950-es években indult demográfiai hullám az 1970-es években még éreztette hatását egy újabb hullámmal, azonban az ennek következményeként az 1990-es évekre, illetve az ezredforduló környékére várt újabb születési hullám nem következett be, és bizton állíthatjuk, hogy nem is fog. E nélkül pedig a populáció szinten tartása, a fogyás megállítása, illetve megfordítása nagyon nehéz, csak egyéb módon – a halálozások számának csökkentésével, vagy az elköltözni szándékozók megtartásával, a beköltözni szándékozók ide csábításával – lehetséges, ami kevéssé valószínűnek tűnik.

A Békéscsabai kistérség *halálozási adatai* némileg kedvezőbbek a Szegedi és a Kecskeméti kistérség, valamint az ország egészének mutatóinál, a megyei halálozási rátánál pedig lényegesen jobbak. Ennek köszönhető, hogy a természetes fogyás nem olyan nagy mértékű a kistérségben, amint azt az alacsony születési ráta indokolná. A vizsgált időszak alatt regisztrált 3,1 ezrelékes természetes fogyás megyei viszonylatban jónak számít, más dimenzióban viszont nem. Ennél a vidéki, valamint a Szegedi és a Kecskeméti kistérség

¹⁶ Állandó népesség: az adott területen lakóhellyel rendelkező személyek száma. Lakónépesség: az adott területen lakóhellyel rendelkező, és másutt tartózkodási hellyel nem rendelkező személyek, valamint az ugyanezen területen tartózkodási hellyel rendelkező személyek együttes száma. Az elemzéseknél általában a lakónépességet veszik figyelembe, mert ez tartalmazza inkább az adott területen életvitelszerűen élőket.

Lakóhely: annak a lakásnak a címe, amelyben a polgár él, amely lakcímbjelentés szempontjából megfelel a korábbi állandó lakcímnak.

Tartózkodási hely: annak a lakásnak a címe, ahol – lakóhelye végleges elhagyásának szándéka nélkül – három hónapnál hosszabb ideig tartózkodik. Ez megfelel a korábbi ideiglenes lakcímnak.

mutatói is jobbak, ami egyértelműen a Békéscsabai kistérség már említett rosszabb születési adatai miatt van.

A kistérségen belül a településenként számottevő különbségeket mutató születési és halálzási ráták miatt nyilvánvalóan a természetes szaporodás terén is nagy a szóródás. Az öt település közül a legalacsonyabb születési és közepes halálzási rátával rendelkező megyeszékhely produkálta a legnagyobb természetes fogyást 1990 és 2004 között. Az ugyancsak alacsony születési rátájú, de viszonylag kedvező halálzási mutatójú Csabasabadi, valamint a magas születési, de ugyanakkor magas halálzási rátájú Doboz közepes mértékű, a megyei és a kistérségi átlagnál kisebb természetes fogyást produkált. Ennél is kedvezőbben alakultak Kétsoprony születési és halálzási mutatói, amelynek eredőjeként viszonylag kis mértékű volt a természetes fogyás az időszak alatt. Telekgerendás az egyetlen, amely 1990 és 2004 viszonylatában természetes szaporodással büszkélkedhet¹⁷. A számszerű adatokat nézve valójában hullámzó változás jellemezte a kis települések demográfiai folyamatait a vizsgált időszakban, esetükben egyértelmű tendenciákról nem nagyon beszélhetünk. Ez alól egyedül Csabasabadi kivétel.

A másik fontos népmozgalmi mutató a vándorlás – a Békéscsabai kistérség 0,8 ezrelékes vándorlási passzívuma lényegesen kedvezőbb a Békés megyeinél, azonban jóval kedvezőtlenebb az országosnál, valamint a másik két dél-alföldi megyeszékhely kistérségének mutatójánál. A negatív vándorlási egyenleg felerősítette a természetes fogyás hatását. A kistérség vándorlási egyenlege gyakorlatilag Békéscsabáéval szinkronban (attól függően) változott. A megyeszékhely 1996-ig vándorlási aktívumot produkált, majd 1997 és 2003 között – 2001 kivételével – ez passzívumba váltott, és csak 2004-ben fordult ismét aktívumba. A vizsgált időszak éveiben Csabasabadi többségében negatív vándorlási egyenlegeket produkált, elsősorban ennek következménye a népesség nagy mértékű, egyenletes fogyása. Doboz és Kétsoprony évente változó vándorlási egyenlegei összességében passzívumot eredményeztek az időszak alatt, amelynek révén e két település ugyancsak – a kistérségi átlagnál kissé kedvezőbb mértékű – tényleges fogyást tudhat maga mögött.

Telekgerendás ismét kivételt képez, hiszen az időszak alatt 4 ezrelékes vándorlási aktívumot mutathatott fel. A csaknem 100 fős vándorlási nyereség és a természetes szaporodás révén a község számottevő tényleges szaporodást ért el másfél évtized alatt. A kistérség 4 községe közül egyelőre Telekgerendás látszik a legkedvezőbb adottságúnak a békéscsabai szuburbanizáció (elővárosi fejlődés) szempontjából (21. táblázat). Bizakodással töltheti el a település vezetőit, hogy a kiköltözők jelentős része állandó lakcímét is ide tette át, vagyis költözésük nem átmeneti, hanem véglegesnek szánt letelepedésről van szó.

Korösszetétel

A kistérség egészében a vizsgált időszak alatt egyenletes módon és jelentősen csökkent a gyermekkorúak, 1990-től 1998-ig kissé nőtt, majd azóta gyakorlatilag stagnál az aktív korúak aránya, az időskorúaké viszont egyenletes és számottevő növekedést mutat. Ez a lakó- és az állandó népességre egyaránt igaz. A kistérség településeinek korösszetétele, illetve annak változása ugyanakkor számottevő eltéréseket mutat.

¹⁷ Annyit meg kell még említeni, hogy a kistérség 4 községe, de különösen a 3 legkisebb lélekszámú esetében a kis számok törvénye alapján néhány fővel kevesebb vagy több születés illetve haláleset akár több ezrelékes eltérést is generálhat. E miatt úgy tűnhet, hogy egy-egy évben ugrásszerű változás következett be a népmozgalmi terén, pedig ez hosszabb távon nem feltétlenül van így.

Valamennyi vizsgált térbeli dimenzióban, így a Békéscsabai kistérség egészében is egyértelműen kirajzolódik az adatokból, hogy az elmúlt másfél évtizedben *jelentős elöregedés következett be*. Ennek alapvető oka nyilvánvalóan az egyre alacsonyabb születésszám. 1990-ben a kistérség egészében, illetve az egyes településeken is nagyjából az átlagosnak megfelelően, vagy csak kissé az alatt alakult a *gyermekkorúak aránya*. Már ekkor is Békéscsabán volt a települések között a legkisebb a 0–14 évesek aránya, 2005-re pedig ez még egyértelműbbé vált. Ekkorra a kistérség egészében a gyermekkorúak aránya az országos, sőt a megyei átlag alá csökkent, ami a megyeszékhely rossz mutatóinak következménye. Az időszak alatt jellemzően minden területi dimenzióban a 15–64 év közötti korosztály arányának 1–3 százalékos növekedése volt megfigyelhető, ami egyrészt a korábbi, nagyobb számú gyermekkorúak felnövesének, aktív korba kerülésének, illetve egyes települések esetében a beköltöző fiatal- vagy középkorúaknak is volt köszönhető.

Az *időskorúak aránya* 1990-ben a kistérség egészét tekintve kedvező, az országoshoz és a másik két kistérségéhez (Szegedi és Kecskeméti) hasonló, a megyeinél lényegesen alacsonyabb volt. 15 év alatt azonban radikális változás következett be az egyes településeket és a kistérség egészét nézve is, ami szinkronban van a megye egészében tapasztalható elöregedési folyamattal. A *65 éves és idősebb korosztály aránya* a kistérségben, azon belül Békéscsabán, Csabaszabadiban és Telekgerendáson jelentősen *meghaladja az országos*, valamint a Szegedi és a Kecskeméti kistérségi *átlagot*. Csupán Doboz és Kétsoprony mutatói jobbak a kistérségi átlagnál. Mindezt nagyon jól érzékelteti az egyes területek öregedési indexe: mutatja a 15 év alatt mindenhol bekövetkezett elöregedés mértékét, valamint az egyes települések, illetve területek közötti különbségeket (22. táblázat).

A *korcsoportos összetétel*, a gyermekkorúak alacsony, az időskorúak magas száma *hosszú távon gondot okoz a természetes önreprodukció terén*, különösen a megyeszékhelyen, Csabaszabadiban és Telekgerendáson. Utóbbinál a komoly figyelmeztető jel, hogy a '90-es évek elején még fiatalos összetételű község mostanra – részbe az idős korúak 1990-es évekbeli betelepülésének következtében – a legelöregedőbbé vált. Ha ez nem változik például a születésszám növekedésével, a fiatal, családot itt alapító, gyermekeket itt vállaló beköltözők számának növekedésével, akkor az eddig kedvező demográfiai mutatók rövidesen a visszajukra fordulhatnak.

Külterületi népesség

Békés hagyományosan a tanyás megyék közé tartozik, bár a *külterületen élők aránya nem közelíti meg a Bács-Kiskun, Szabolcs-Szatmár-Bereg vagy Pest megyében megfigyelhető*. A 20. század második felében intenzíven csökkent a külterületi lakosok száma, nem volt ez másként a Békéscsabai kistérségben sem. Nem így az 1990-es években: 2001-re – Csabaszabadi és Kétsoprony kivételével – számukat és arányukat tekintve is kissé többen éltek külterületen, mint az előző népszámlálás idején. Jelenleg egyedül Doboz környékén nem található számottevő külterületi népesség (23. táblázat). Legnagyobb arányban a Kétsoprony körüli tanyákon, tanyasorokon élnek. Az utóbbi években megfigyelhető, hogy a megyeszékhelyről többen költöztek ide a megüresedő házakba, bár többségében továbbra is helyi kötődésűek élnek a tanyákon.

Kisebbségek

A kistérség egyik sajátossága az ott élő népesség etnikai összetételéből adódik: Békéscsaba a honi szlovákság kulturális központja. Az óvodától a középiskoláig a teljes oktatási hálózat

megtalálható a városban. Itt működik a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete is. A szlovák nyelvi művelődésben és hagyományápolásban fontos szerepet tölt be az 1996-ban alapított Szlovák Kultúra Háza, amelyet a hatszáz taggal rendelkező Csabai Szlovákok Szervezete működtet. A „ház” 12 művészeti csoportnak, szakkörnek, klubnak ad otthont. A városnál is jobban megőrződtek azonban az egykori tanyasi szlovák közösségek (Csabasabadi, Kétsoprony, Telekgerendás). A Szlovák Köztársaság konzulátusa Békéscsabán működik, a kulturális kapcsolatok mellett a magyar–szlovák gazdasági együttműködésre is lehetőséget teremtve.

Az 1993-ban elfogadott kisebbségi törvény alapján az önkormányzati választások eredményeként 1994-től négyévenként folyamatosan alakultak meg a szlovák kisebbségi önkormányzatok (24. táblázat). A szlovákok mellett Békéscsabán és Dobozon nagyobb számú cigány (roma) közösség is él (25. táblázat). A hagyományápolás mellett a kisebbség tagjainak felzárkóztatása, szociális gondjainak megoldása is odafigyelést igényel. A szlovákok és cigányok mellett – főként az utóbbi évtizedek migrációjának eredményeként – Békéscsabán kisebb számban románok és lengyelek, illetve más kisebbségek is élnek. A kisebbségek összekötő kapcsot jelentenek – nyelvismeretük révén is – a szomszédos országokkal.

Népességelőrejelzés

Az előreszámítás – főleg a kisebb községek elmúlt időszakban tapasztalt hullámzó demográfiai tendenciái miatt – viszonylag nehéz. Ami a következő évekre, évtizedekre – az elmúlt évtized tendenciái alapján – bizonyosnak látszik, az a következő:

- *A születések száma* valószínűleg tovább csökken, bár – elsősorban a községekben – egyes években bizonyosan növekedés is előfordul majd. Minden jel arra utal, hogy az ezredforduló környékére várt újabb születési hullám nem eltolódik, hanem valószínűleg el is marad. A szülés ideje egyre későbbre, dominánsan a nők 30-as éveire tolódik majd, és csökkenni fog az átlagos gyerekszám. A jelenlegi (egyre kisebb létszámú) gyermekkorúak 10-20 év múlva kerülnek szülőképes korba, és a felnövő kisebb létszámú szülőképes nők nyilvánvalóan kevesebb gyermeket fognak világra hozni. Ezt a folyamatot tovább erősítheti a kistérség településeinek többségében megfigyelhető elvándorlás, amely egyre nagyobb mértékben érinti a családalapítás és gyermekvállalás előtt álló fiatalokat. Ha ezeket a fiatalokat nem sikerül a településeken megtartani, ha a térség nem erősödik meg gazdaságilag, nem jönnek létre új, stabil munkahelyek, akkor a születésszám akár radikálisan is visszaeshet a következő 20-30 évben.
- *A halálozások száma* jellemzően stagnálni, a születéskor várható élettartam növekedésével esetleg kissé csökkenni fog, de az egyre jobban elöregedő községekben (Telekgerendás, Csabasabadi) a következő években éppenséggel növekedés várható. Mindezek eredőjeként a következő évtizedekben kistérségi szinten, de települési szinten sem várható természetes szaporodás, sőt, a természetes fogyás fokozódása a legvalószínűbb. Ez a jelenleg kivételnek számító Telekgerendásra is érvényes, ha a születési és halálozási mutatókhoz az egyre kedvezőtlenebb korszerkezetet hozzárendeljük. A település esetében nagy kérdés, hogyan alakul a bevándorlás, illetve mely korosztályokba tartozók érkeznek majd a községbe. Ha sikerül a fiatal, családalapítás előtt állókat odacsábítani, megmarad az esély a természetes szaporodás – egyre csökkenő mértékű – fenntartására. Az elmúlt másfél évtized hullámzó vándorlási tendenciája minden településen kirajzolódik, ez alapján nehéz következtetni a várható folyamatokra. Az is lényeges, hogy a vándorlás alapvetően a település népességmegtartó erejétől, a munkalehetőségektől és a kedvező lakhatási

körülményektől függ, vagyis ezek megléte csökkenti az el-, és növeli a bevándorlást, hiánya pedig fordított hatású. Mindezeket összevetve az tűnik a legvalószínűbbnek, hogy a megyeszékhelyen kissé javulni fog az elmúlt évek negatív vándorlási egyenlege, de a 10-20 évvel ezelőtti kedvező tendencia nem tér vissza. A községek közül Csabasabadi nagyobb, Doboz és Kétsoprony valószínűleg kisebb mértékű vándorlási passzívumot, Telekgerendás ugyanakkor – csökkenő mértékű – vándorlási aktívumot fog produkálni a következő években, évtizedekben.

- A korszerkezet mindenhol tovább változik: csökkenni fog a gyermekkorúak, stagnálni, vagy kissé csökkenni fog az aktív korúak száma és aránya, ugyanakkor az időskorúak számának és népességen belüli arányának további jelentős növekedése várható.
- Mindezek eredőjeként a kistérség egészének népessége – a jelenlegi helyzet, illetve az elmúlt évek tendenciái alapján – tovább fog csökkenni, de annak mértéke elsősorban az egyéb (gazdasági, környezeti, szociális) tényezők alakulásától függ (26. táblázat). A demográfiai folyamatok vártnál kedvezőbb alakulása esetén a feltüntetett számoknál mintegy 3-5 százalékkal magasabb, kedvezőtlenebb alakulása esetén nagyjából ugyanennyivel alacsonyabb népességszám várható.

Társadalomszerkezet

Gazdasági aktivitás, ingázás

A fent leírt kedvezőtlen demográfiai folyamatok eredőjeként az 1980-as évek óta a csökkenő népességszám, az átalakult korszerkezet jellemző minden területi vetületben. A *gazdasági aktivitási szerkezet is átalakult*, annak mértéke azonban lényegesen meghaladja a demográfiai változásokét. Ennek első, és talán legfontosabb eleme, hogy 1980 és 2001 között minden vizsgált területi dimenzióban *radikálisan*, jellemzően 10–12%-kal *csökkent a népességen belül a foglalkoztatottak aránya* és ezáltal a rájuk eső eltartási teher jelentősen megnőtt. A foglalkoztatottak számának ilyen mértékű csökkenése nem magyarázható csak a korszerkezet átalakulásával, hiszen mint látható volt, az elmúlt másfél évtizedben nőtt ugyan az időskorúak aránya, de az aktívkorúaké is legalább stagnált. Utóbbiak népességen belüli aránya a legtöbb területen 65% körüli évek óta, ehhez képest a ténylegesen foglalkoztatottak településenként 30–40% közötti arányai nagyon alacsonyak. A folyamat további magyarázata egyrészt a munkanélküliek megjelenése, másrészt az inaktívak, elsősorban a leszázalékolt rokkantnyugdíjasok, járadékosok számának dinamikus növekedése, harmadrészt az eltartottak közé tartozó – egyre hosszabb ideig az oktatási rendszerben maradó – tanulók magasabb száma (27. táblázat).

A foglalkoztatottak számának nagymértékű csökkenése mellett a másik kardinális változás *az inaktív keresők számának és népességen belüli arányának ugrásszerű növekedése*. Amíg a Békéscsabai kistérségben 1980-ban a foglalkoztatottak száma csaknem 2,5-szerese volt az inaktívakénak, addig 2001-ben már csak néhány százalékkal haladta meg azt. A kistérség három településén (Csabasabadi, Doboz, Kétsoprony) pedig megfordult a helyzet, 2001-ben az inaktívak száma és aránya már meghaladta a foglalkoztatottakét.

A *települések közötti különbségek* ezúttal is jól kirajzolódnak az adatokból. A megyeszékhely viszonylag kedvező foglalkoztatotti mutatóját csak Telekgerendásé közelíti meg, a másik három községé lényegesen elmarad ettől. A korábbi foglalkoztatottak közül kikerültek kisebb részben a munkanélküliek, nagyobb részben az inaktív keresők létszámát gyarapították.

1990 és 2001 között minden területi dimenzióban, így a kistérség valamennyi településén is nőtt a munkanélküliek száma és aránya. Ez alól csak a stagnáló mutatójú Csabasabadi a kivétel. A legnagyobb arányú növekedés Telekgerendáson következett be a munkanélküliek számában, 2001-ben már itt volt a legmagasabb az arányuk. Ez azért is érdekes, mert a községek közül itt van a legtöbb helyi munkahely, sőt egyes munkakörök (pl. tanárok) betöltését idejára ingázókkal oldják meg. Az is tény ugyanakkor, hogy a négy község közül itt a legkisebb az inaktív aránya, Dobozon, de különösen Csabasabadiiban lényegesen magasabb. Utóbbi településeken nagyobb arányban vannak azok, akik, egészségi problémák miatt leszázalékolatják magukat, ezáltal az inaktív járadékosok, rokkantnyugdíjasok számát gyarapítják. Csabasabadiiban az elmúlt pár évben minden komolyabb munkahely megszűnt, ezáltal tovább csökkent a foglalkoztatottak száma.

Mind a négy kistérségben meghatározó az ingázás. A 2001-es census idején a Kétsopronyban és Telekgerendáson élő foglalkoztatottak több mint 40, a Dobozon és Csabasabadiiban élőknek pedig több mint 50%-a ingázott. Azóta több munkahely megszűnése miatt az arányuk bizonyára tovább nőtt. Összehasonlításként: ugyanez a megyeszékhelyen 8% volt, bár számszerűleg ez mégis mintegy másfélszerese a négy községből eljáró dolgozók együttes számának.

Az ingázók döntő többsége (több mint 90%-a) a megye más településére, elsősorban Békéscsabára jár dolgozni, a közelség miatt természetesen naponta. Nyugodtan kijelenthető, hogy a helyi korlátozott munkalehetőségek miatt a megyeszékhely gazdasági erősödése, ezáltal újabb munkahelyek létesítése mindegyikük érdeke. Ennek híján a potenciális, gyakran kvalifikáltabb vagy szakmai képesítéssel bíró ingázók máshol, távolabb keresnek megélhetési forrást, és véglegesen elhagyják szülőfalujukat. Ez tapasztalható az elmúlt 3-4 évben például Kétsopronyban, ahol pedig nagy a falu népességmegtartó ereje, de Csabasabadiit is említhetjük, ahonnan a munkahelyek megszűnése miatt egyre többen ingáznak, vagy éppen elköltöznek, amely révén tovább csökken a falu lakossága.

A megyeszékhelyről eljáró foglalkoztatottak mintegy fele más megyébe vagy változó településre ingázott 2001-ben, és ebben vélhetően nem következett be jelentős változás. Dobozról többségében egyszerűbb, nem kvalifikált munkák végzése céljából ingáznak, és esetükben ugyancsak a megyeszékhely vált a fő célponttá, különösen a gyulai munkahelyek megszűnése (pl. Húskombinát) miatt. Ez a megállapítás Csabasabadiira is igaz, itt 2001-ben az ingázók csaknem kilenczede érettségivel alacsonyabb iskolai végzettségű volt. Telekgerendásra eleve több olyan család települt Békéscsabáról, akiknek munkahelye a megyeszékhelyen volt, így ők automatikusan az ingázók számát gyarapították.

Az ingázók közötti különbség abban is megmutatkozik, hogy a Békéscsabáról eljáró foglalkoztatottak legnagyobb hányada (egyharmada) vezető vagy szellemi foglalkozású, legalább érettségizett (több mint 60%), míg a községekben az ilyen foglalkozású (5–15%) és iskolai végzettségű (11–42% között) ingázók aránya csekély. Esetükben viszont meghatározóak az ipari, építőipari munkahelyek, hiszen 2001-ben az ingázók döntő többsége (45–62%) ilyen foglalkozású volt, a megyeszékhelyről eljáróknak viszont csak 30%-a.

A lakosság iskolai végzettsége

A térség jövője szempontjából meghatározó szerepe van a *szellemi potenciálnak*. A lakosság iskolai végzettségének felmérésére a népszámlálások alkalmával kerül sor. A 2001-es census óta eltelt 5 év alatt történtek feltételezhetően javuló tendenciát mutató

változások, azonban ezek mértéke bizonyosan nem olyan mértékű, hogy érdemben torzíttaná a jelenlegi megállapításokat.

A rendszerváltás után többször és jelentősen *átalakult a magyar oktatási rendszer*. Ennek hatásai már a legutóbbi népszámlálás adataiban is visszatükröződnek, de igazán markánsan bizonyára a következő censusok során rajzolódnak majd ki. Az a törekvés, hogy – talán kissé erőltetett, kényszerített módon – javuljon a magyar társadalom nemzetközi viszonylatban nem túl magas iskolázottsága, nyilvánvalóan azt vonta maga után, hogy minden területi vetületben nőtt a közép- és felsőfokú végzettségűek száma, illetve aránya.

A 7 éves és idősebb népességen belül *elenyésző azok aránya, akik egyetlen osztályt sem végeztek el*. A legfeljebb 8 osztályt abszolváltak aránya a kistérség egészében lecsökkent, és ez a mutató kedvezőbb a megyei és az országos átlagnál. Az viszont szembeötlő, hogy *a községekben másfél-kétszer nagyobb a legfeljebb 8 osztályos végzettségűek aránya*, mint a megyeszékhelyen, ami elsősorban a falusi lakosság, azon belül is főleg az idősebbek hagyományosan alacsonyabb iskolázottságával magyarázható. A negatív demográfiai folyamatok, köztük is elsősorban a csökkenő születésszám következménye, hogy lecsökkent a gyermekkorúak, ezzel párhuzamosan az általános iskolába járók száma.

Az elmúlt évtizedekben *dinamikusan emelkedett a középfokú végzettségűek száma és aránya*. Ezen a téren is jobbak a Békéscsabai kistérség mutatói a megyeinél és az országos, főváros nélküli átlagnál, sőt a másik két dél-alföldi megyeszékhely kistérségének átlagánál is. *A községekben azonban másfél-kétszer kisebb az érettségivel rendelkezők aránya*, mint a megyeszékhelyen, sőt Csabaszabadiban még ennél is nagyobb az elmaradás. Ez az egyetlen település, ahol 1990-hez képest nem nőtt, hanem csökkent az érettségivel rendelkezők aránya, ami feltételezhetően nagyarányú elvándorlásuknak a következménye.

A felsőfokú végzettségűek aránya terén a kistérség országos és megyei viszonylatban, de még a kecskeméti kistérséghez képest is jó helyzetben van. Ez egyértelműen a megyeszékhely kedvező adatainak köszönhető, hiszen a községekben lényegesen kisebb részarányt képviselnek a diplomások. A felsőoktatási központ Szeged és kistérsége mutatói ugyanakkor sokkal jobbak ezen a téren (*28. táblázat*). Az is tény, hogy Békéscsaba iskolázottsági mutatóit a többi megyeszékhelyével összehasonlítva már korántsem ilyen kedvező a kép. A nagy, hagyományos felsőoktatási központokban (Debrecen, Szeged, Pécs, Győr, Miskolc), de még a közel hasonló lélekszámú városokban (Kaposvár, Zalaegerszeg, Veszprém) is magasabb a diplomások aránya, mint Békéscsabán.

Árnyalja a képet, ha az iskolai végzettséget a megfelelő korúak százalékában is megvizsgáljuk. E szerint a 2001-es népszámláláskor a legalább 8 osztályt végzettek aránya a 15 évesek és idősebbek körében a megyeszékhelyen volt a legmagasabb, 92%, Telekgerendáson 89, Kétsopronyban 85, Csabaszabadiban 84, Dobozon pedig 81%.

A megyeszékhely iskolázottsági fölénye a magasabb végzettségeknél még jobban kirajzolódik. A legalább középszintű végzettséggel rendelkezőknek a 18 éves és idősebb korosztályon belüli aránya Békéscsabán a négy községénél és a megyei átlagnál (30%) is jóval magasabb, csaknem 46%. A többi községben az arányuk 20–26% közötti, de Csabaszabadiban a 10%-ot sem éri el. A 25 éves és idősebb népességen belül a diplomások aránya szintén Békéscsabán a legmagasabb (15%), a megyei átlagnak csaknem duplája, a csabaszabadinak pedig mintegy tízszerese. Ez is azt mutatja tehát, hogy a kistérségen belül a megyeszékhely lakossága a legiskolázottabb, a községek közül Telekgerendás mutatói a legkedvezőbbek, majd Kétsoprony, Doboz és a minden térbeli viszonylatban alacsony iskolázottsági mutatójú Csabaszabadi a sorrend.

Társadalmi rétegződés

A Békéscsabai kistérség társadalmára vonatkozó belső összefüggések feltárását és más területi összehasonlításokat a 2004. évi reprezentatív KSH Változó Életkörülmények Adatfelvétel adatainak elemzése tette lehetővé.

- A kistérségben a gazdasági aktivitás rosszabb, mint az országos átlag, itt 40,7% a gazdaságilag aktív;
- a regisztrált munkanélküliek aránya a megyében itt a legalacsonyabb (4,9%);
- a munkanélküliségi ráta folyamatosan növekvő tendenciát mutat;
- a nyugdíjasok aránya magas, az országos átlaghoz képest is;
- továbbá az egy főre jutó jövedelem havi szinten alacsonyabb az országos átlagnál, ugyanakkor a háztartások info-kommunikációs eszközökkel (számítógép, Internet-hozzáférés, mobil- és vezetéktelefon) való ellátottsága jobbnak mutatkozik az országos adatokhoz képest.

A megkérdezettek *iskolai végzettség szerinti megoszlása* a kistérségben a következőképpen alakult:

- A kistérségben a 8 osztálynál kevesebbet végzettek aránya magasabb az országos átlagnál (9,4%), többségük időskorú.
- Békéscsabán az arányuk alacsonyabb (5%). *A 8 osztályt vagy kevesebbet végzettek aránya 26,5%, amely jóval magasabb az európai átlagnál, ahol ez az arány 10% alatt van.*
- Békéscsaba város az átlagon javít valamelyest, ott a 8 osztályt vagy kevesebbet végzettek aránya 22,5%, ami még így is majdnem duplája az országos adatoknak (12,2%).
- Szakiskolai végzettséggel a lakosság 21,4%-a, érettségivel 28,7%-a rendelkezik.
- A főiskolai és egyetemi *diplomával rendelkezők aránya 18,6%, amely megfelel a magyar átlagnak, de alacsonyabb az európai átlagnál, ahol a diplomások a lakosság egyötödét-egynegyedét teszik ki. A Dél-alföldi régió egészéhez viszonyítva a diplomások aránya sokkal jobb.*
- A diplomások esetében is azt láthatjuk, hogy Békéscsaba előnyösebb helyzetben van, mint a kistérség, vagy pedig a megye. Ugyanakkor a szakmunkás-végzettségűek aránya magasabb a kistérségben, mint Békéscsabán.

A kistérség lakosságának 40,7%-a *gazdaságilag aktív*, s ez magas eltartottsági arányt jelent. A megyében az arány jobb, ott a gazdaságilag aktívak aránya 46,8%, a Dél-alföldi régióban 50,5% és az országos adathoz viszonyítva (53,8%) is kifejezetten alacsony az aktívak aránya a kistérségben. A gazdaságilag *inaktívak* jelentős hányadát a nyugdíjasok jelentik, ők alkotják a teljes lakosság 46,4%-át, ami magasabb, mint a békéscsabai arány (38,6%) (11. ábra).

A *munkanélküliek* aránya a háztartásfők körében 4,0% (a KSH adatai alapján). A munkanélküliség a háztartások 7,7%-t érinti, amely magasabb a békéscsabai aránynál (5,9%). A békéscsabai átlag *megfelel az országosnak*, de alacsonyabb a Dél-Alföldet jellemző arányhoz képest és az Európai Unió átlagánál is. A regisztrált munkanélküliek aránya (4,9%) a legalacsonyabb a megyében, ugyanakkor a regisztrált munkanélküliek körében a szellemi foglalkozásúak aránya (32,9%) és a pályakezdők aránya (13,5%) itt a

legmagasabb a megyében. A munkanélküliségi ráta a megyében folyamatosan növekedett 2000 és 2004 között, de alacsonyabb maradt az országos és régiós átlagnál. A kistérségben a regisztrált munkanélküliek száma a tárgyév decemberi záróadatai szerint 1999 és 2003 között csökken, 2003 és 2005 között növekszik (12. ábra).

Az *iskolai végzettség* nagymértékben befolyásolja, hogy valaki dolgozik-e avagy nem. A munkanélküliek 11%-a 8 osztályt vagy kevesebbet végzett (a lakosság 26,5%-a rendelkezik ilyen alacsony iskolai végzettséggel). A kistérségben a munkanélküliek 29,4%-a szakmunkás végzettségű, Békéscsabán ez az arány 44,1%. A szakmunkások 5,5%-a munkanélküli, 10,5%-a nem nyugdíjas inaktív (a kistérség lakosságának 8,9%-a sorolható ebbe a kategóriába) (13., 14. ábra).

A munkanélküliek egyharmada érettségivel rendelkezik. Az érettségizettek 4,2%-a munkanélküli (a diplomásokéval azonos az arányuk), az érettségizettek 42%-a alkalmazott, további 8,5%-uk vállalkozó (15. ábra).

Az érettségit követő szakképesítéssel (közép- és felsőfokú) rendelkezők fele teljes munkaidős alkalmazásban áll, de 9%-uk munkanélküli. A munkanélküliek mintegy 11%-a ilyen végzettséggel rendelkezik. A diplomával rendelkezők 4,1%-a munkanélküli, a munkanélküliek között a diplomások aránya 18,7%. 48,7%-uk alkalmazott, s csupán 0,8%-uk vállalkozó (16., 17., 18., 19. ábra).

A teljes munkaidős alkalmazottak 36,5%-a érettségizett, 26,5%-a diplomás, a vállalkozók 82,1%-a pedig legalább érettségivel rendelkezik.

A megkérdezett háztartások – a KSH felmérésében – egy főre jutó bruttó *havi jövedelmét* tekintve látható, hogy a háztartások egyharmada kevesebb mint 36000 Ft/fő jövedelemből *gazdálkodik*. A háztartások mintegy háromnegyede nem képes megtakarítani, 13,8%-uknak a lakásfenntartás *egész évben nehézséget okoz, összesen 83,8%-uk jelezte, hogy rövidebb-hosszabb ideig – főként a téli időszakban – gondot okoz a lakásfenntartás*. A megélhetés nagy nehézséget jelent a kistérségben élők 12,2%-ának, s csak 2,1%-uk megélhetése könnyebb. Az iskolai végzettség növekedése és az egy főre jutó jövedelem szorosan összefügg (20., 21. ábra).

A háztartások *vagyoni helyzetét* jól mutatja, hogy:

- 37,5 %-uk rendelkezik számítógéppel (ez Békéscsabán belül magasabb, 39,1%);
- 11,7%-uknak van internet-hozzáférése is (Békéscsabán 14,2%-uknak)
- mobiltelefon 71,4%-ukban van;
- a megkérdezettek 49,2%-ának tulajdonában van gépjármű;
- a vizsgált vagyontárgyak közül maximum 2-vel a háztartások 4,5%-a rendelkezik, 10 vagy annál több tárggyal 8,8%-uk.

Az *iskolai végzettség, a jövedelem és a birtokolt tartós fogyasztási cikkek alapján elkülönített társadalmi rétegek* közül az alacsony jövedelmű és iskolai végzettségű, kevés tartós fogyasztási cikket birtoklók aránya 25,3%, az egy főre jutó bruttó jövedelmük kevesebb, mint 39 ezer forint. Az *alacsony státuszúak* 7,4%-a munkanélküli, 75,2%-a pedig nyugdíjas. 1,3%-uk alkalmi munkákból él, s nincs közöttük vállalkozó (sem teljes, sem pedig részmunkaidős vállalkozó). Mintegy 7%-uk *háztartásbeli vagy GYES-en lévő*.

A GYES-en lévők 51,7%-a a két legalsó társadalmi státuszhoz tartozik, a nyugdíjasok 63,5%-a szintén. Ez azt jelenti, hogy olyan háztartásban élnek, ahol a háztartásfő (a megkérdezett személy) jövedelme nem éri el a bruttó 53.000 Ft-ot (többségüknél ez nem éri

el a 40.000 Ft-ot sem) továbbá 0–2 tartós fogyasztási cikkel rendelkeznek a felsoroltak közül, iskolai végzettségük általában 8 osztály vagy annál kevesebb. A munkanélküliek mintegy 96%-a él olyan háztartásban, amelyben a háztartásfő bruttó jövedelme nem éri el az 53.000 Ft-os határt.

A *középső társadalmi réteg* 31%-a alkalmazott, 52%-a nyugdíjas. Ők átlagosan érettségivel rendelkező, 53–71 ezer forint bruttó jövedelemmel bíró, továbbá 5–7 tartós fogyasztási cikkel rendelkező egyének. A középső társadalmi rétegben nem találhatóak sem alkalmi munkások, sem pedig munkanélküliek.

A *vállalkozók* 73,3%-a tartozik a két magasabb státuszú rétegbe (felső-közép és felső rétegbe). A megkérdezettek jövedelme itt bruttó 71.000 Ft vagy annál magasabb volt. A *magas státuszúak* 92,7%-ának az egy főre jutó bruttó jövedelme több, mint 100 ezer forint, a kistérség lakosságának 18,6%-a tartozik e rétegbe, de jelentős hányaduk ugyanezen anyagi kondíciókkal az ország más területén nem került volna a magas státuszúak közé. (22. ábra)

A népesség egészségi állapota és az egészségügyi ellátás helyzete

A népesség egészségi állapota

A Békéscsabai kistérség lakosságának egészségi állapota az országos átlag körüli szinten van, vagy valamelyest *jobb* annál, mind a halandósági mutatók, mind az egyes egészségügyi intézmények betegforgalmi statisztikai alapján, s ez hasonlóképpen volt az elmúlt évtizedekben is. A kistérség népességének jobb egészségi állapota Békés megyén és a Dél-Alföldön belül is megfigyelhető, melyet a halálozások és az orvoshoz-fordulás alacsony száma is jelez. Békéscsabán és a kistérség falvaiban sem a statisztikák, sem a kistérség egészségügyi szakemberei (házi orvosok, szakorvosok, egészségügyi menedzsment) által *nem ismeretes olyan betegség, melynek előfordulása lényegesen gyakoribb lenne az országos, dél-alföldi vagy megyei átlagnál*, illetve amely előfordulása az utóbbi évtizedben az átlagos mértéknél erőteljesebb módon növekedett volna. Sem a vezető halálokok, sem a megbetegedési adatok nem térnek el az országos és a megyei átlagtól.

A halálokok megoszlása tekintetében Békéscsabáról rendelkezünk részletesebb adatokkal. Itt a *szív-érrendszeri* betegségek aránya emelkedik ugyan, de nem olyan mértékben, mint az országban, s csak kissé erőteljesebben, mint a megyében. Hasonló a helyzet a *daganatos* megbetegedések esetében is, csupán a járóbeteg-szakrendeléseken megjelent új betegek száma mutat intenzívebb emelkedést az átlagosnál. A *légzőszervi* megbetegedésekben szenvedők aránya is kevesebb az országosnál. Az *emésztőrendszer* megbetegedéseinek hagyományosan kisebb aránya az utóbbi években még kedvezőbben alakult, mint országosan.

Békéscsabán magasabb az átlagosnál a levegő pollen- és portartalma, ami tükröződik az allergiás megbetegedések valamivel magasabb számában. Az egészségkárosító ipari és közlekedési szennyezések terén Békéscsaba kedvező helyzetben van. Így a környezetszennyezés egészségkárosító hatása a városban csekélyebb szerepet játszik, mint a megyeszékhelyek, vagy a hasonló nagyságú vidéki városok életében.

Az egészségi állapot és az egészségi állapotot befolyásoló tényezők *kistérségen belüli települési különbségeiről, illetve a külterületi népességről kevés információ áll rendelkezésre*. Bár Békéscsabán és részben Telekgerendáson készült egészségi állapot-felmérés, a

kistérség többi településén ilyenek nem állnak rendelkezésre. Az *egészségi állapot Békéscsabán belüli területi különbségeiről* egyelőre nem készültek felmérések, azonban a városi egészségügyi szakemberek tapasztalatai szerint a Jamina és a környező tanyavilág lakóinak egészsége rosszabb, mint a város egyéb területein élőké.

A Békéscsabai kistérségben a népesség egészségi állapotát érintő problémák a *jövőben* várhatóan a népesség folyamatos öregedésével lesznek összefüggésben. Valószínűleg azoknak a krónikus betegségeknek az aránya lesz magasabb a következő évtizedben, amelyek az idős korú népességnél gyakoribbak. Ilyenek a szív- érrendszeri megbetegedések, a daganatos megbetegedések, a mozgásszervi megbetegedések. Mivel az idősek részesedése a népességből a prognózisok szerint emelkedik, e korosztályokhoz kapcsolódó egészségproblémák száma és aránya is emelkedni fog.

Mivel a magyarországi egészségi állapot európai összehasonlításban igen rossz, a Békéscsabai kistérség *kedvező helyzete csak viszonylagos*. Ebből adódóan a kistérségi egészségpolitikának az országos egészségpolitikához célszerű igazodnia. Békéscsaba 2004-ben, Telekgerendás és Kétsoprony 2005-ben elkészült *egészségterve* ennek megfelelően összhangban van az országos egészségfejlesztési elképzelésekkel¹⁸: a fő hangsúly *az egészséges életmódon, az elsődleges és másodlagos prevención* van. Ugyanakkor az egészségtervek egy részébe még – időbeli különbségek miatt – nem tudott beépülni a Dél-Alföld és Békés megye időközben elkészült egészségfejlesztési programja. A kistérség egészének azonban még nincs egységes egészségképe és egészségfejlesztési terve. E tervdokumentumok megléte a pályázati lehetőségek igénybevételénél is fontos, ami azért bír különösen nagy jelentőséggel, mert a kistérségi falvak önkormányzatainak szinte egyáltalán nincs pénzügyi hátterük az egészségfejlesztésre, s Békéscsaba is kevés forrással rendelkezik erre a célra.

Az egészségügyi ellátás helyzete

A Békéscsabai kistérségben az egészségügyi ellátás – az országoshoz hasonló strukturális problémák ellenére – *összességében a szükségleteknek megfelelő*. Az egészségügy értékelésénél célszerű szétválasztani Békéscsaba és a környező falvak helyzetét. A Békéscsabai kistérség falvai számára kifejezetten jó adottság, hogy a kistérségi központ rendelkezik egy közepes városi kórházzal, mely a kistérség legtöbb településéről jól megközelíthető. Így már napjainkra is alakult ki *kooperáció a kistérségen belül*, elsősorban a háziiorvosi ügyelet területén, melyet a kistérség háziiorvosai közösen látnak el az egész kistérségben. E téren Doboz helyzete a kistérségen belül speciális: a Békéscsabai kistérségi háziiorvosi ügyeleti rendszernek nem része, az ügyeletet a gyulai háziiorvosokkal közösen látják el, a település a gyulai kórház ellátási területéhez tartozik, s így a betegforgalom nagy része is a gyulai kórház felé irányul. Doboz községet elsősorban a betegszállítás kapacitáshiányai érintik hátrányosan. *Összességében* a kistérségben az egészségügyi ellátás kapacitásai a háziiorvosi ellátás és a fogorvosi ellátás terén megfelelőek, s a szakorvosi járóbeteg- és fekvőbetegellátás keretei is kielégítik a szükségleteket.

Az egészségügyi *alapellátás* keretében Békéscsabán 26 felnőttet gondozó háziiorvos, 11 házi gyermekorvos, valamint 19 fogorvos praktizál. Doboz ellátásáról két – helyi székhelyű – háziiorvos, Kétsoprony és Telekgerendás ellátásról 1-1 háziiorvos gondoskodik, míg Csabaszabadiban nincs háziiorvosi székhely, azonban a rendelés itt is megoldott. Mindegyik

¹⁸ Az Egészség Évtizedének Johan Béla Nemzeti Programja

településen biztosított a gyógyszerellátás vagy önálló vagy fiókgyógyszertár keretében: Telekgerendáson, Kétsopronyban és Csabaszabadiban fiókgyógyszertár működik. Lényegében lefedett a védőnői szolgálat is. Telekgerendáson, Kétsopronyban és Csabaszabadiban nincs önálló házi gyermekorvos, így a gyermekorvosi teendőket a házi orvos látja el.

A házi orvosi praxisok átlagos mérete a Békéscsabai kistérségben mind hagyományosan, mind napjainkban valamelyest nagyobb az országos, a vidéki, a régiós és a megyei átlagnál, ellenben egy házi gyermekorvosra kevesebb 14 éves és annál fiatalabb gyermek jut, mint az országban, a régióban vagy a megyében. Összességében azonban a *házi orvosi* és *házi gyermekorvosi ellátás* mennyiségileg a kistérségben megoldott, s ugyanez mondható el a fogorvosi ellátásról is: csak Csabaszabadiban nem vehető teljes rendelési időben igénybe fogorvos. Az alapellátást végző házi orvosok, házi orvosok és fogorvosok mindannyian vállalkozásban végzik tevékenységüket. Az alapellátásnál Békéscsabán a városi ÁNTSZ megítélése szerint kapacitáshiány van az *iskola-egészségügyben*.

A jelenleg működő ügyeleti rendszer problémájaként a nagy ügyeleti területet, a külterület magas arányát emelik ki az érintettek, illetve azt, hogy egyelőre a mentőszolgálatot, a hamarosan átadásra kerülő békéscsabai sürgősségi betegellátó osztályt és a házi orvosi ügyeleti rendszert nem egy központból irányítják. Ez utóbbi probléma megoldására léteznek elképzelések: közös diszpécserközpont létrehozását tervezik.

Az alapellátást Békéscsabán korábban az Egészségügyi Alapellátási Igazgatóság önálló gazdálkodási jogkörrel működtette, s koordinálta a bölcsődei ellátást, a pszichológiai tanácsadást, a lelkeségély szolgálatot, a védőnői szolgálatot és az iskolaorvosi ellátást. Az alapellátás korábbi rendszere 2002-ben a városban felbomlott, s újabb formája is átmeneti állapotban van: a védőnői szolgálat és az iskolaorvosi ellátás a városi kórház felügyelete alatt dolgozik, a házi orvosi praxisok és rendelők nagy részét privatizálták, a házi orvosi ügyeletet magáncégek látják el, illetve szervezik. Ez a rendszerben egy ideig bizonytalanságot, ellátási hiányokat eredményezett. A problémák egy része megoldódott, azonban a békéscsabai *védőnői szolgálat* kórházon belüli helyzete még mindig problematikus.

A házi orvosi rendelők *műszaki színvonala* és felszereltsége megfelel a törvényi előírásoknak, azonban egy részük épületállománya – az elmúlt évek rendelőrekonstrukciói ellenére – még mindig korszerűsítésre szorul. Békéscsabán belül Mezőmegyer és Gerla rendelőképességei hiányosak, mivel a sok kiköltöző miatt megnövekedtek az igények. Telekgerendáson – bár a házi orvosi rendelő műszaki színvonala és felszereltsége megfelelő – a rendeléshez szükséges hely szűkösen áll rendelkezésre. Általánosan jellemző, hogy a Békéscsabai kistérség falvainak önkormányzatai kevés forrással rendelkeznek az egészségügyi alapellátás fejlesztésére.

A kistérség egy lakójára 2004-ben 6,59 *házi orvos-beteg találkozás* jutott, amely valamelyest alacsonyabb az országos és vidéki átlagnál, s jóval kisebb a Dél-Alföld és Békés megye értékénél. Az alapellátás igénybevételének települési különbségeiről Békéscsabán készült felmérés. A város lakói közül legtöbben körülbelül 4 havonta *veszik igénybe* a házi orvosi ellátást. A Nyugati Kertvárosban, Mokryn és Mezőmegyeren a legmagasabb azoknak az aránya, akik nem veszik igénybe az ellátást. Igen magas (35%) azoknak az aránya, akik soha nem fordulnak fogorvoshoz. A városon belül a külterület, Fényes lakosságának 69% nem jár fogorvoshoz, de elég magas Mezőmegyeren, Gerlán és az egyéb külterületen fogorvost igénybe nem vevők aránya is.

A házi orvosi rendelők *felszereltségét, műszaki állapotát* legtöbbször az ötfokozatú skálán 4-esre értékelték. A legrosszabbnak Gerlán és a lencsési vegyes beépítésű övezetében tartják a házi orvosi rendelők, mivel itt értékelték 2-3-asra legtöbbször a műszaki színvonalat. Az orvosokat és az egészségügyi személyzetet a város lakói igen alkalmasnak tartják munkájuk végzésére (50% az 5-ös osztályzatok aránya), azonban a szolgáltatás minőségét a többség nem jelesnek, csupán jónak tartja. A házi orvosi rendelők *elérhetősége* értelemszerűen a külterületen, Gerlán, Fényesen és Mezőmgyeren a legrosszabb, de a nyugati kertváros és az északi peremterületek házi orvosi elérhetőségét is rossznak ítélik az ott élők (29a és 29b. táblázat).

A kistérségben a *járóbeteg-szakellátást* a békéscsabai Réthy Pál Kórház-Rendelőintézet, illetve kisebb részben a Vasútegészségügyi KHT végzi. Így a járóbeteg-szakellátás működése hasonló előnyökkel és problémákkal bír, mint a fekvőbeteg-ellátás. A békéscsabai kórház jelenléte miatt a kistérség járóbeteg-ellátási teljesítménye jócskán meghaladja a vidéki, a régiós és a megyei átlagot is. Így – mivel a kórház ellátási területe jóval túlterjed a kistérség határán – a kistérség falvai a közelben tudják igénybe venni a járóbeteg-szakellátást, s Csabaszabadi kivételével minden településen van valamilyen időszakos (heti, kétheti stb.) szakrendelés vagy községi fogászat.

A kistérség *fekvőbeteg-ellátása* Békéscsabán, a *Réthy Pál Kórház-Rendelőintézetben* koncentrálódik. Az intézmény fő funkcióját tekintve városi kórház, mely területi ellátási kötelezettségénél fogva ellátja Békéscsaba vonzáskörzetét is. A kórház mind Békéscsaba, mind a környék lakói számára jól megközelíthető. A környező kórházakkal (Gyula, Orosháza) történő *munkamegosztását* és fejlesztéseit az utóbbi években az intézmények szakmai terve alapján az OEP finanszírozási szisztémája szabályozza. Az esetlegesen meglévő, sok esetben látszólagos párhuzamosságok megléte is a területi ellátási kötelezettségből fakad (pl. alapszakmák osztályok). A korábbi felmérések szerint a *betegforgalom* csak kismértékben lépi át a területi kötelezettség határait, az átvonások a progresszivitás elvéből következnek. A kórház ágyszámadatai és betegforgalma is jelzi a kórház városi szerepkörét. A kis méret azonban nem csökkenti a kórház térségi jelentőségét, s fontosságát a város és környéke betegeinek ellátásában.

A kórház épületeinek *műszaki állapota* és a kórház *műszerezettsége* egyelőre kettősséget tükröz: új szárnya mind építészeti, mind műszerezettségét tekintve korszerű, ugyanakkor az intézmény régi szárnya felújításra érett. A kórház régi szárnyának felújítására a kórház támogatást nyert, megvalósítása folyamatban van, ez korszerűsítéssel és szerkezeti-szervezeti átalakításokkal is jár majd. Néhány területen (pl. műtőblokk, a képalkotó diagnosztika egyes területei) a kórház felszereltsége a legkorszerűbb követelményeknek is megfelel. Mivel azonban az orvostech nika folyamatosan fejlődik, s a műszerpark mind technikailag, mind erkölcsileg elavul, a felszereltséget folyamatosan a nemzetközi normákhoz kell igazítani.

A kórház *gazdasági helyzete* a korábbi instabilitást követően rendeződött a menedzsmentváltás eredményeként, a kórház helyzete jelenleg is igen stabil: 2004-ben és 2005-ben elnyerte az „Év kórháza” díjat a közepes kórházak kategóriájában. A kis méret megteremti a lehetőséget arra, hogy a menedzsment rugalmasan tudjon reagálni a hektikus egészségügyi finanszírozásra. A kiegyensúlyozott működést segíti, hogy a kórház rendelkezik ISO 9001:2001 minőségbiztosítási rendszerrel.

A békéscsabai kórházban jelenleg folyó és közeljövőben realizálódó *fejlesztések* (sürgősségi betegellátó osztály, helikopter-leszállópálya, Stroke-központ, integrált ügyeleti rendszer) eredményeképp a békéscsabai kórház válik a megye sürgősségi központjává, ami a

kistérség többi települése számára is előnyös. A sürgősségi rendszerre vonatkozó országos fejlesztési elképzelések (különösen a sürgősségi betegellátó osztályok és a stroke-központok terén) a jövőben felértékelhetik Békéscsaba egészségügyét a megyén belül. A kórház ezen kívül modellértékű innovatív fejlesztéseket hajt végre (pl. képalkotó diagnosztika és laboreredmények digitalizálása, az ehhez szükséges informatikai háttér megteremtése – a telemedicina alapjainak lerakása, integrált sürgősségi rendszer kialakítása, szűrővizsgálatok kiterjesztése), melyek a kistérség egészének egészségügyére pozitív hatással vannak. Békéscsabán a kórházhoz kötődően már jelenleg is működik a méhnyakrák-, emlő-, továbbá vastag-, illetve végbéldaganat-szűrés, ami a megelőzés fontos eszköze.

A kórház a kistérség egyik „nagyfoglalkoztatója” kb. 1000 alkalmazottal. E *humánerőforrás* értékét növeli, hogy magas a diplomások aránya. Problémát jelenthet ugyanakkor 10 éves időtávban az orvoshiány, illetve a kvalifikált orvosok elvándorlása. Az szakorvos-ellátottság jelenleg megfelelő.

A kedvező állapotok és folyamatok mellett azonban több *probléma* is megfigyelhető a fekvőbeteg- és járóbeteg-szakellátásban. Mivel a Békéscsabai kistérségben az átlagosnál magasabb az idősök aránya, és a prognózisok a népesség további öregedését jelzik, fokozott az igény az *ápolási ágyak* számának növelésére. Ehhez kapcsolódó probléma, hogy a városban jelenleg nincs *Hospice-ellátás*, továbbá a jelenleginél jóval nagyobb igény lenne az *otthoni betegápolás* egészségügyi támogatására, s arra, hogy az otthoni betegápolásnak legyen kapcsolata a kórházzal. Az egészségbiztosító változó finanszírozási rendszere, a *volumenkorlát* létének véglegessé válása, tervezhetetlenné teszi a békéscsabai kórház gazdálkodását, s akár egyik évről a másikra is deficitessé teheti a javuló hatékonysággal működő egészségügyi intézményt. Erre a szakellátás intézményei racionalizálással tudnak reagálni, illetve úgy, hogy a betegforgalom nagyobb része marad az alapellátásban, melyre az alapellátás jelenleg nincs felkészülve. Az említett volumenkorlát bevezetése a városi kórház néhány fejlesztési elképzelését meghiúsította (pl. mozgásszervi centrum), melynek a veszélye a jövőben is fennáll. A kistérségi foglalkoztatottság esetleges csökkenése, és Békéscsaba gazdasági helyzetének romlása *fokozott terhet róhat az egészségügyi ellátásra* (rokkantság, pszichiátriai problémák, stb.).

A kistérség egészségügy-politikája alapvetően más kérdésekkel találja szemben magát Békéscsabán és a környék falvaiban. Békéscsabán elsődleges a szakellátás, míg a környék falvaiban az alapellátás biztosítása. Békéscsaba rendelkezik a helyi egészségpolitika szükséges *tervdokumentumaival* (Városi Egészségterv, Egészségügyi Szakmai Program, Intézményi Szakmai Terv), – a már említettek szerint – Kétsopronynak és Telekgerendásnak van még egészségterve. Ezek alapul szolgálhatnak pályázatok készítésénél. Az elmúlt években elkészült országos (pl. „Az Egészség Évtizedének Johan Béla Nemzeti Programja”, „Egészségügyi fejlesztéspolitikai Koncepció”), regionális (pl. „Dél-alföldi regionális egészségfejlesztési program”) és megyei egészség- és egészségügy-fejlesztési tervdokumentumok a jövőben kijelölik a helyi (kistérségi) egészségfejlesztés és egészségügyi tervezés lehetséges kapcsolódási pontjait e dokumentumokhoz. Az EU pályázati kereteinek kibővülése és a regionális fejlesztések humán területek felé tolódása megteremtheti a forrását az egészségfejlesztési és egészségügy-fejlesztési céloknak.

A *kistérségi szintű együttműködés a háziiorvosi ügyeletben* valósult meg. Az egészségügy helyi szereplői sok lehetőséget látnak a *szűrővizsgálatok* kistérségi szintű szervezésében. Egyrészt probléma, hogy kicsi a lakossági aktivitás a létező szűrővizsgálatokon, továbbá a békéscsabai szűrővizsgálatok nincsenek kiterjesztve a kistérség falvaira, s végül a háziiorvosok egy része kevés érdeklődést mutat a szűrővizsgálatok szervezése iránt.

Mindemellett az országos egészségfejlesztési programokban megjelenő szűrővizsgálatok helyi szinten történő realizálása és a lakossági részvétel fokozása a kistérségi egészségfejlesztés fontos eszközévé válhat. A kistérségi egészségügyi együttműködés fontos gátja, hogy viszonylag *hiányos a kommunikáció* a kistérség egészségügyi szereplői között.

A helyi egészségpolitika számára komoly kihívást jelent a nemzeti egészségpolitika szinte folyamatos változása mind szemléletében, mind törvényi szabályozásában. A kiszámíthatatlan, sokszor kormányzati ciklusokon belül is változó *állami egészségpolitika lehetetlenné teszi a hosszú távú, stratégiai tervezést helyi szinten*. A központi kormányzati egészségpolitika esetleges stabilizálódása megkönnyítheti a stratégiai tervezést a kistérségben.

A szociális ellátás

A *kistérség településein megvalósuló szociális ellátás* a törvényi szabályozásnak megfelelően alakult ki, a kötelező alapellátás szolgáltatásai a kistérségben elérhetőek – a kistérség településein lakók számára azonban nem egyformán. Természetesen a békéscsabai lakosok számára jobban elérhetőek a szolgáltatások, míg a községekben élők egyes szolgáltatásokat csak Békéscsabán tudnak igénybe venni.

Az együttműködés kialakulását segítette, hogy a kistérségi normatíva magasabb, így, Békéscsaba is érdekelt a kooperációban. Az együttműködést a már meglévő békéscsabai ellátóintézményekkel, a településeken működő szolgálatok feladatainak kiterjesztésével alakították ki. A kistérségi együttműködés keretében szélesítették az ellátást – olyanok is elérik, akik korábban nem, pl. a szállítószerződés révén vagy a tanyagondnokokon keresztül – , miközben a pályázás és a normatíva lehívása a kisebb települések számára e kereteken keresztül megvalósulhat. A szakemberek kiküldésével a kisebb települések lakói számára elérhetővé teszik a speciális szolgáltatásokat (pl. a jogi vagy pszichológiai segítség igénybevételét) is, miközben a szakmai együttműködés és információcsere is erősödhet. A térség egységei közös intézményt hoztak létre a többcélú kistérségi együttműködés keretében, a Békéscsabai Kistérségi Gyermekjóléti és Családsegítő Központot, amelyhez a kistérségből egyedül Kétsoporny nem csatlakozott, mivel egyelőre Mezőberénnyel áll szerződésben. A kistérségen belüli egységek szakmailag önállóak, a kistérségi Gyermekjóléti és Családsegítő Központ szakmai felügyelete alá tartoznak.

A *szociális étkeztetést* a kistérségben elsősorban a nyugdíjasok veszik igénybe – bár a községekben a tradíciók miatt kevésbé szívesen –, másodsorban a szociálisan rászorulóknak. A létszámkorlát miatt keveseket érint, a kihasználtsága 90% feletti. A keretszám folyamatosan növekedett, s a KSH által megkérdezett¹⁹ háztartások 15%-a jelezte, hogy (szükség esetén) igénybe venné a szociális étkeztetést. Az étkeztetést más oktató-nevelő-egészségügyi intézményekkel közösen, többségükben Békéscsabáról oldják meg.

A *házi segítségnyújtást* legnagyobb számban időskorúak veszik igénybe. A takarításban, bevásárlásban, tüzelő behordásában kérik a segítséget. A kistérség háztartásainak 17%-a jelezte, hogy szükség esetén igénybe venné a szolgáltatást.

¹⁹ KSH Változó Életkörülmények Adatfelvétel, 2004.

Mind a házi segítségnyújtás, mind pedig a szociális ellátás igénybevétele a társadalmi elfogadottságától függ. Ennek növekedésével az igények is bővülnek.

Az idősök ellátásában a kiépített, de felújításra szoruló *jelzőrendszeres szolgáltatás* segít. A jelzőrendszeres szolgálatban Kétsoprony Mezőberénnyel működik együtt. A *tanyagondnoki szolgálat a külterületeken élők* ellátásában nyújt segítséget, elsősorban időskorúak veszik igénybe. Ez a kistérségben Telekgerendást és Dobozt kivéve minden települést érint. A feladatellátás kiszélesedésével a tanyagondnokokra több feladat hárul, s visszajelzéseikkel segítik a családsegítő és gyermekjóléti szolgálatot is.

A térségben a *helyettes szülői hálózat* is működik, amelyet a szakemberek jó kezdeményezésnek tartanak.

- A *bölcsődék* a kistérségben átlagosan 135%-os terheltség mellett dolgoznak, ez azonban területileg eltérő terheltséget jelent. Az országos átlaghoz képest (közel másfélszeres terhelés), a kistérség mutatói jobbak. A fiatalok elvándorlása a kistelepülésekről mindenhol a bölcsődei férőhelyszám csökkentésével járt, ugyanakkor a kisgyermekek ellátására szakosodott intézmények a fiatalok megtartásában is szerepet játszhatnak. A községek közül csak Dobozon működik bölcsődei csoport jelenleg.
- Az *idősorúak ellátására* szakosodott alapellátást nyújtó intézmények az elmúlt években 90% feletti kihasználtsággal működnek. Az elöregedés üteme szerinti férőhelybővítés és a szolgáltatásbővítés szükséges lenne. Ezen intézmények a szociális étkezés mellett a tisztálkodás, mosás lehetőségét, egészségügyi ellátást is biztosítanak az időskorúak számára, a klub keretében pedig lehetőség van társasági tevékenységekre, ünnepekre, rendezvények megtartására. Az ellátást a megkérdezettek nyolctizede ismeri, és szükség esetén mintegy 17%-uk venné igénybe.
- A *fogyatékkal élők*, valamint a *pszichiátriai betegek* alapellátást nyújtó intézményei kevésbé ismertek, s azok aránya a megkérdezettek között, akik szükség esetén igénybe vennék ezen szolgáltatásokat, alacsony (7-8%). A kistérségi szociális ellátórendszerből hiányzik a drogcentrum, amely feladatait a pszichiátriai gondozó és a gyulai intézmény látja el.
- A *hajléktalanok* átmeneti ellátása Békéscsabán történik, a hajléktalanszálló téli időszakban szinte teljes kihasználtsággal működik, nyáron természetesen alacsonyabb a látogatottsága. A hajléktalanok ellátását utcai szociális munkások is biztosítják, de a más területeken működő krízisellátás eszközei nem állnak a rendelkezésükre (krízisautó, megfelelő mennyiségű ruha, takaró, stb.).
- Az *idősorúak szakosított bentlakásos intézményét* a kistérségben sokan ismerik (80% felett), s szükség esetén további 17%-uk venné igénybe. Dobozon, egy helyi felmérés alapján megállapították, hogy további 60 fő venné igénybe, ha helyben megoldható lenne. Az ellátást önkormányzati és magánfenntartású intézmények oldják meg, mindkét típusnál férőhelybővítés és új intézmények létrehozása szükséges a kistérség településeiben. A férőhely hiánya miatt is, de az új irányelvek miatt is a tartós elhelyezés helyett a nappali ellátás és házi segítségnyújtás szükségszerűségét hangsúlyozzák a szakemberek.
- A *pszichiátriai betegek*, a *fogyatékkal élők*, a *hajléktalanok szakosított bentlakásos ellátása* Békéscsabán történik. A reprezentatív felmérésben alacsony számú érintett háztartás került, de szükség esetén 7%-uk igénybe venné ezen intézményeket.
- A *családok átmeneti otthona* kapacitásbővítésre szorul és ismertebbé kell tenni a lakosság körében.

Az önkormányzat által adható támogatások közül a lakásfenntartáshoz kapcsolódóakat a megkérdezettek fele ismeri, a támogatást kérők aránya a megyében alig éri el az 1%-ot kistérségenként. A lakásfenntartási és lakhatással kapcsolatos támogatások összege egy háztartásra vetítve a Békéscsabai kistérségben jóval magasabb, mint a megyében átlagosan. 2003-ban jelent meg az adósságkezelési szolgáltatás, amelyet a kérdőíves felmérés során megkérdezettek csupán 35%-a ismert. Az igénybevevők a reprezentatív kutatásban igen kis számban szerepeltek. Az átmeneti segílyt a megkérdezett háztartások fele ismeri, s mintegy 3%-uk vette igénybe. Az önkormányzatok ezeken kívül élelmiszersegélyt és utalványt, valamint temetési segílyt adnak, az igényeket mérlegelve.

A községek szociális ellátórendszerére, az önkormányzati támogatásokra *nehezedő tehertétel* a kiköltözők és a messzebről költözők jelentős hányada, akik az olcsóbb ingatlanokat vásárolják meg, sokan közülük halmozottan hátrányos helyzetűek. Éppen ezért a belterületen és a külterületen élők között enyhe feszültség is megfigyelhető (pl. Kétsopronyban).

A megváltozott munkaképességűek munkahelyeinek kiterjesztésére is szükség lenne, ez jelenleg állami pályázatokon keresztül, civil támogatással valósul meg, elsősorban Békéscsabán. A közhasznú és közcélú munkahelyek keretszáma feltöltött, ugyanakkor a hatékonyságuk alacsony.

A *speciális igények* kielégítése a kistérségi együttműködésen keresztül békéscsabai intézményekben történik (ld. pszichiátriai gondozás, kórházi- és orvosügyeleti ellátás), amelyek természetesen a falugondnok (tanyagondnok) segílyt, a szállítószerződést terheli. A családok átmeneti otthona, a kórházi szociális munka, valamint az utcai szociális munka szolgáltatásai Békéscsabán érhetők el.

A szociális ellátórendszer szolgáltatásainak bővítése, az egészségügyi eszközpark fejlesztése-bővítése, a szakemberek folyamatos továbbképzése és együttműködésük biztosíthatja a kistérségi együttműködés gyümölcsöző fennmaradását.

Oktatás-képzés, közművelődés²⁰

Az oktatás intézményrendszere

Az óvodai nevelés az általános iskolai oktatással együtt a települési önkormányzatok *alapellátási feladatkörét* képezi. A kistérségben a 3–7 éves korosztályok legalább négyötöde, sőt még ennél is nagyobb hányada rendszeresen látogatja az óvodát, kevés kivételtől eltekintve a lakóhelyén található. Demográfiai okok miatt azonban az elmúlt másfél évtizedben egyre kevesebb gyermek igényel óvodai ellátást. Egyebek mellett Békéscsabán is több mint negyedével (kétezer alá) csökkent az óvodások száma. E tény és főként finanszírozási gondok miatt a városban intézmény-összevonásokra, csoportok megszüntetésére került sor, ezért a korábbinál kevesebb óvodapedagógust alkalmaznak, akiket nagyobb létszámú gyermekcsoportok vezetésével bíznak meg. *Dobozon* a külön igazgatású óvoda két egységében jelenleg 13 óvodapedagógus közel 160 gyermek

²⁰ A kistérség oktatási-képzési és közművelődési viszonyai jelen állapotának felvázolását célul tűző helyzetelemzés részben a 2005-ben elfogadott *városfejlesztési koncepció hasonló fejezeteire*, részben pedig a „Kistérségi közoktatási intézkedési tervben” közölt adatbázisra épül, amit további, főként a *kistelepülések intézményvezetőitől szerzett információinkkal* és egyéb statisztikai adatsorokkal tettünk teljesebbé.

nevelését látja el. A gyermekszám itt (az országos tendenciával ellentétben) az elkövetkezendő években enyhe (5% körüli) növekedést jelez, ami egyúttal valamelyest emelheti az átlagos csoportlétszámot. Telekgerendás önálló igazgatású intézménye három csoportjában 51 kisgyermekkel 8 szakember foglalkozik, míg a kétsopronyi, az iskolával közös igazgatás alatt álló óvodában két óvónő 45 gyermekről gondoskodik. *Kétsopronyban* az óvodások számának csökkenése miatt a korábbi három, életkor szerint bontott csoportot két osztatlanná kellett összevonni. Mindkét településen a gyerekszám további kismértékű visszaesése várható. A csabasabadi kisgyermek az elmúlt évtől már a békéscsabai óvodákba járnak.

A kistérség öt és fél ezer *általános iskolai tanulójának* oktatása-nevelése az óvodákhoz hasonlóan *négy feladat-ellátási helyen* (Békéscsaba, Doboz, Kétsoprony, Telekgerendás) történik (30. táblázat). A tanulók közel 90%-a *valamelyik békéscsabai iskolában* kezdi és fejezi be tanulmányait. A *gyermeklétszám visszaesése* az elmúlt másfél évtizedben a *városi oktatási intézményeket is érintette*, egyes iskolákat bezártak vagy összevontak, míg mások esetében az osztályok számát csökkentették. Mindkét lehetőség alkalmazása éles társadalmi visszhangot váltott ki a városban. Jelenleg Békéscsabán 12 önkormányzati és 2 egyházi intézményben folyik általános iskolai oktatás. A hagyományos képzési forma mellett *a hat- és nyolcosztályos gimnáziumok is* részt vállalnak a korosztályok képzéséből. A városi iskolahálózat része a két tannyelvű Szlovák Általános Iskola és Gimnázium is.

A *színvonalas helyi óvodai és általános iskolai oktatás-nevelés biztosítása* a kistérség községei számára is *létfontosságú*. A települések lélekszámát és a jelenlegi állami finanszírozási rendszert figyelembe véve három típus rajzolódik ki. *Doboz* népességszáma alapján is alkalmas arra, hogy *az általános iskolai oktatás teljes „vertikumát”* hosszú távon *megtartsa, fejlessze*, már csak azért is, mert az elkövetkező években a tanulói létszám kismértékű emelkedése várható. Itt a *tanulók negyede cigány származású*, akiknek felzárkóztatásában az iskola két szinten cigány származású pedagógusa is jelentős részt vállal. *Kétsoprony és Telekgerendás népességszáma éppen azon a határon van, ahol még fenntartható és lehetőség szerint fejleszthető* (a jelenlegi pénzügyi szabályzók mellett) *a nyolc évfolyamos iskola*. Mindhárom iskola végzőseinek csaknem mindegyike továbbtanul, és körükben a békéscsabai középiskolák, főként szakközépiskolák a legnépszerűbbek (23., 24. ábra).

A csökkenő gyermekszám mellett *a szabad iskolaválasztás lehetősége* is arra ösztönözte a békéscsabai iskolákat, hogy *minél vonzóbb oktatási-nevelési programokat* kínáljanak az érintett korosztályoknak. A *községi iskolák* vezetése *folyamatos megújulással, a színvonal erősítésével* és a családias légkör biztosításával igyekszik versenybe szállni az igen sokszínű csabai kínálattal. A községekben tanító *pedagógusok többsége helyben él*, és aktívan részt vesz a *helyi közélet alakításában is*. *Csasababadi község a harmadik utat jelenti*, ahol az önkormányzat a jelenlegi finanszírozási feltételek mellett *képtelen fenntartani az alapfokú oktatást*. A gyerekek ismét *bejárók lettek*, jöllehet az *utazási feltételek mind ez ideig nem megoldottak*.

Az óvodákban és iskolákban tanító pedagógusok *végzettsége, szakos összetétele megfelelő, hiány* inkább néhány speciális, *a pedagógiai szakszolgáltatokat ellátó szakemberből* mutatkozik. Az elmúlt másfél-két évtizedben ugyanis egyre inkább előtérbe került *a speciális nevelési igényű gyermekkel történő szakszerű foglalkozás és a tehetséggondozás*. Főként e téren igénylik a kistérségbeli (köztük a községi) iskolák az összefogását. A kis iskolák pedagógusai emellett az eddigiéknél is jobban szeretnének kötődni *a városi-kistérségi szakmai munkaközösségekhez*. Az intézményvezetők pedig a

jogi-gazdasági szabályzók alkalmazásának időszerű kérdéseiről szeretnének rendszeres tájékoztatást kapni, tapasztalatot cserélni.

Középfokú oktatási intézmény a kistérségben csak Békéscsabán található, ahol a tanulói létszám 1993-ig az országos trendnek megfelelően emelkedett, azóta (a demográfiai okok miatt) már kevesebben járnak középiskolába. Békéscsabára eddig inkább a stagnálás volt a jellemző, az elkövetkező évek azonban már a városi intézmények tanulói létszámában is visszaesést jeleznek (31. táblázat). A Békéscsabai kistérség az ezer lakosra jutó középiskolások számát illetően országosan a második (32. táblázat).

A város mind mennyiségi, mind pedig minőségi szempontból kiemelkedő szerepet tölt be a középiskolai oktatás terén Békés megyében. A középfokú oktatás alapvetően három iskolatípusban történik. A gimnáziumot választók száma a kilencvenes évektől folyamatosan növekedett, az iskolatípus iránti érdeklődésnek köszönhetően új intézmények nyíltak. A szakközépiskolai képzésben részesülők száma is emelkedést jelez a kilencvenes évektől. A szakképzés terén azonban (az országos tendenciákhoz hasonlóan) a tanulószámot illetően visszaesés történt. A kistérség egésze, ezen belül pedig a községekben élő fiatalok számára is kedvező, hogy Békéscsaba iskolái igen széles körű szakképzési kínálatot nyújtanak az egészségügytől a vendéglátó-ipari szakmák elsajátításán túl a korszerű informatikai és környezetvédelmi, valamint közlekedési-szállítványozási irányokig. Jóllehet a Békéscsabán megszerezhető szakképesítések még nem minden esetben jelentenek biztos elhelyezkedési lehetőséget a szűkülő megyei és városi munkaerő-piacon.

A szakképzés megújulása, átképzés

A kistérségben élő aktív korú népesség foglalkoztatási gondjainak megoldásában már eddig is jelentős szerepet töltöttek be azok a békéscsabai székhelyű képzési központok, amelyeknek területi hatásköre a megyére vagy akár a Dél-alföldi régióra is kiterjed. E központok jó megközelíthetősége a kistérségben élők számára kedvező lehetőséget jelent a tartós elhelyezkedésükhöz szükséges tudás, szakképesítés megszerzéséhez.

A Békéscsabai Regionális Képző Központ (BRKK) több mint egy évtizede segíti a felnőttképzést Békés és Csongrád megyében. Az intézmény rendszerszemléletű tevékenységében a képzés, a képzéssel összefüggő szolgáltatások és a nemzetközi programok egymásra épülő szerves egységet alkotnak. Így az itt folyó képzések minőségileg és az eredményesség szempontjából is megfelelnek a hazai és uniós követelményeknek. A munkaerő-piaci átképzésben résztvevő célcsoportok (az alacsony iskolai végzettségű fiatalok, a nők, a 45 év feletti, a pályakezdő diplomások, a szakképzetlen álláskereső és a munkaviszonyban álló, létszámleépítéssel érintett személyek) számára igyekeznek használható tudást biztosítani. Az elmúlt két évben, a képzésben résztvevők közül minden hetedik-tizedik a Békéscsabai kistérségből érkezett, az egyes települések pedig többé-kevésbé lakosság számuk arányában képviseltették magukat (33. táblázat).

A Békéscsabai kistérség gazdaságilag aktív népességének munkaerő-piaci alkalmazkodását, a szakképzés minőségi fejlesztését rövidesen egy újonnan szerveződő intézmény, a Közép-békési Térségi Integrált Szakképző Központ (KbTISZK) is segíti. Békéscsaba Megyei Jogú Város Önkormányzata Békés Megye Önkormányzatával konzorciumi szerződést kötött az irányító és szolgáltató intézmény, illetve nyolc oktatási intézmény együttműködésére. Ez utóbbiak Békéscsabán kívül Gyulán, Békésen és Szabadkígyóson találhatóak. Az oktatott szakmacsoportok a gépészet, a kereskedelem-marketing, az elektronika-elektrotechnika, a vendéglátás-idegenforgalom és az informatika lesznek. Az említett szakcsoportok igényeit szem előtt tartva készül el 18 műhely és

szaktanterem, amelyek a csúcstechnológiát képviselik, vagyis az új létesítményeknek – a tervek szerint – a gazdasági szerkezet megújításában is kimagasló szerepet szánnak. A megvalósuló projekt az egész Közép-békési Centrum fejlődését segíti elő az új típusú képzési feladatok megvalósításával, de a földrajzi közelség miatt minden bizonnyal a kistérségre is kedvező hatással lesz.

A városban a nem iskolarendszerű képzést végző intézmények is jelen vannak. A minőségbiztosítás szempontjából három típusukat (akkreditált, nem akkreditált és több éve működő, illetve a nem akkreditált, eseti képzést folytató) különböztethetjük meg. Az intézmények lefedik a szakképzési szintek teljes vertikumát, az alapfokú végzettségűek éppúgy megtalálhatják számításukat, mint a felsőfokú oklevéllel rendelkezők. A tanfolyamok olyan szakmák, ismeretek elsajátítását kínálják, amelyek iránt piaci kereslet mutatkozik, így az elhelyezkedési arány felülmúlja az 50%-ot.

Békéscsabán a felsőoktatás viszonylag rövid (mindössze alig két évtizedes) múltat tudhat maga mögött. A Tessedik Sámuel Főiskola Gazdaságtudományi Kara közel 3 ezer nappali és levelező hallgató képzését végzi, pénzügyi, gazdálkodási és személyügyi szervező szakon. A karon 2006/2007-es tanévtől a Bolognai programhoz illeszkedő tervezett szakok mindegyike népszerű és „felszálló ágba” levő. A pénzügyi és számviteli szak mellett a gazdálkodási és menedzsment, valamint a vállalkozásszervezési és regionális gazdaságfejlesztési szak is szerepel az akkreditálási tervek között. A kar akkor lesz versenyképes, ha szakon belüli specializációt, a szakirányokat a térség gazdasági igényeihez igazítja. A Gábor Dénes Főiskola békéscsabai kihelyezett tagozata a magasabb szintű informatikai ismeretek megszerzésében nyújt segítséget.

Közművelődés

Egy-egy település életében, a helyi közösségek alakításában az iskola mellett a közművelődési intézmények is jelentős szerepet töltenek be. A közművelődési tevékenységre fordítható anyagi erőforrások többnyire szoros kapcsolatban állnak a település népességszámával és gazdasági erejével, vagyis milyen intézményhálózatot, és milyen szinten képes működtetni. A kistérségi települések differenciáltsága tehát e téren is megmutatkozik.

Békéscsaba önkormányzata elfogadta a város kulturális koncepcióját, amiben a felvázolt intézményhálózat nemcsak a város egész közigazgatási területét fogja át, hanem biztosítja a különböző társadalmi rétegek és csoportok (fiatalok, idősek, lakótelepen élők, kisebbségek) művelődési lehetőségét, és helyet ad különböző civil szervezeteiknek is. A városi közművelődési és kulturális feladatok ellátásában a megyei fenntartású intézmények (Megyei Könyvtár, Megyei Múzeumi Szervezet, Jókai Színház, Megyei Művelődési Központ) megállapodás alapján vesznek részt. A város legfontosabb közművelődési intézményei az Ifjúsági ház és Társaskör, az Arany János Művelődési Ház, a Békési úti Közösségi Házak, a Lencsési Közösségi Ház és a Munkácsy Mihály Emlékház. A civil szervezetek által működtetett közösségi intézmények (Vasutas Művelődési Ház és Könyvtár, Szlovák Kultúra Háza, Diáktanya) szerves részei a városi közművelődésnek, főként egy-egy társadalmi réteg, csoport igényeit elégítik ki, az önkormányzat pedig erejéhez mérten támogatja e szervezeteket.

Doboz nagyközség Kulich Gyula Művelődési Háza önálló igazgatású intézmény. Az intézmény ad otthont a helyi kisközösségeknek, amatőr csoportoknak és az alapfokú művészeti iskolának is. Az éves rendezvénytár a helyi hagyományokhoz (Bartók-évforduló, falunap) is illeszkedik. A dobozi könyvtár része lett az e-pont Magyarország

hálózatnak. A megyei könyvtár támogatásával sikeres *internet-felhasználói tanfolyamot* szerveztek és *segítenek a könyvtár munkatársai a felnőttképzésben, valamint a munkanélküliek álláskeresésében* is.

Kétsopronyban *a művelődési ház nem intézményesített formában üzemel*, inkább közösségi térként szolgál, helyet adva a helyi civil szerveződéseknek. *A Guzsalyos Alapítvány alkotóháza* is évek óta sikeresen örökíti át a fiatalok számára a népi (kézműves, főzési) hagyományokat. *A Szlovák Ifjúsági Házban*, a szlovák klub és a Horenka szlovák népdalkör talált otthonra. *Telekgerendáson a művelődési háznak évek óta nincs főállású népművelője*. Itt működik ugyanakkor *pályázati forrásokból életre hívott teleház*, informatikus szakember irányításával. A helyi civil szervezetek szintén itt tartják összejöveteleiket. *Csabaszabadiban* a kilencvenes évek végén az apadó központi források miatt megpróbálkoztak (részben más hazai kistelepülések tapasztalatai alapján) egy ún. *Humán Központ* kialakításával, amelyik *ellátta volna az oktatási, közművelődési és részben a szociális feladatokat* is. Jelenleg egy kétnyelvű, közel ötven tagot számláló *helyi civil szervezet* a Magocska (Zrnka) igyekszik részben *a közművelődési feladatokat is átvállalni*.

Békéscsaba város az elkövetkezendőkben is készen áll arra, hogy a kölcsönös érdekek alapján az eddigieknél is hatékonyabban segítse a kistérséghez tartozó településeket közművelődési feladataik megoldásában (közművelődési rendelet). Az elmúlt másfél évtizedben néhány területen (a honismereti munkában vagy a művészeti csoportok irányításában) a kistelepülések a városi szakemberektől, intézményektől kaptak segítséget. A kistérségi társulás megalakulása után elkezdődött a szakemberek párbeszéde arról, hogy az együttműködést miként lehet az eddigieknél is hatékonyabbá tenni a közművelődés terén.

2001-től a Békés Megyei Könyvtár koordinálja 22, nemzetiségiek által is lakott békési település könyvtárának rendszeres ellátását az ott élő kisebbségek nyelvén megjelent hazai és külföldi könyvekkel (Kisebbségi Ellátórendszer). 2004-től a megyei könyvtár a kistelepüléseket (köztük Telekgerendást és Kétsopronyt is) segíti közös pályázat benyújtásával az állománygyarapításban. A könyveket, köztük a szlovák nemzetiségi anyagot letétként helyezik el kistelepülések könyvtáraiban. Emellett módszertani segítséget nyújtanak a katalogizálásban az együttműködő kiskönyvtárak számára. A megyei könyvtár konkrét szerződés-kötési ajánlattal *„Az ún. kistelepülési könyvtári együttműködési szerződés”* 2005-ben kereste meg a kistelepüléseket.

Civil társadalom

A civil szervezetek száma országos viszonylatban a rendszerváltás után ugrásszerűen megnövekedett, számuk ma már megközelíti az 50.000-et. Az egyesületek, alapítványok tevékenységük révén gyakran olyan kötelezettségeket vállalnak fel, amelyek közérdekű célok megvalósítását szolgálják, nemcsak munkájukkal, szellemiségükkel, hanem esetenkénti anyagi áldozatvállalással is. Az együttműködés ezen rendkívül színes formái a társadalom és demokrácia fejlesztése szempontjából nélkülözhetetlenek.

Békés megyében 1893 civil szervezet működik, ebből *Békéscsabán* 429. Az egyesületek, alapítványok tevékenységi formájának elemzésénél az alábbi sorrendet találjuk a megyében:

1. szabadidős tevékenységgel foglalkozó szervezetek,
2. sport területén tevékenykedők,
3. oktatás,
4. a szociális ellátás,

5. kultúra,
6. gazdasági érdekvédelem,
7. közbiztonság,
8. településfejlesztés.

Békéscsabán a szektor fejlődéséhez nagymértékben hozzájárult, hogy kialakultak, megerősödtek az *ernyőszerkezetek*, megyei, városi egyesületek, szövetségek – pl. Mozgáskorlátozottak Békés Megyei Egyesülete, Békés Megyei Népművészeti Egyesület, Közösségfejlesztők Békés Megyei Egyesülete, Nyugdíjasok Érdekvédelmi Szövetsége, Városi Civil Szervezetek Szövetsége – amelyek stabilabb *infrastrukturális háttérrel*, felkészült *vezetőkkel*, jó *érdekérvényesítési technikákkal* rendelkeznek.

A szektor differenciálódása következtében megjelentek a „profi”, szakszerűen működő, állami feladatot is felvállaló szervezetek, elsősorban a szociális szférában (Autpont Alapítvány, Béthel Alapítvány). A Békéscsabán működő szervezetek egy jelentős részét segítik azok a közművelődési, közgyűjteményi *intézmények*, közösségi helyek, amelyek infrastruktúrát, működési feltételeket és, több esetben, szakmai segítséget is nyújtanak a náluk működő, hozzájuk forduló szervezeteknek. Ezek többek között a Megyei Könyvtár, a Fegyveres Erők Művelődési Háza, a Szlovák Kultúra Háza, a Békési Úti Községi Házak, a Lencsési Községi Ház, a Megyei Művelődési Központ, az Ifjúsági Ház, a Diáktanya, a MÁV Klubkönyvtár.

A városban három helyszínen kaphatnak konkrét, egyedi, speciális problémákra is szóló *tanácsadást, segítségnyújtást* a civil szervezetek: a Csabai Civilek Irodájában (Ifjúsági Ház) és a Megyei Civil Irodában (Megyei Művelődési Központ), valamint a Városi Civil Szervezetek Szövetségében. Az előbbi két intézmény együttműködésével (1999 óta) a Közösségfejlesztők Békés Megyei Egyesületének koordinálásával, szakmai mentorálásával működtetik a Megyei Civil Szolgáltató Központ Programot, amelynek keretében szakmai – pénzügyi, jogi, pályázati – tanácsadást adnak a szervezeteknek, képzéseket szerveznek, megjelentetik havonta a Napraforgó című információs lapot, amelyet 450 békéscsabai szervezetnek juttatnak el, és különböző, a szektorhoz kapcsolódó konferenciákat, tanácskozásokat rendeznek. A Csabai Civil Szervezetek Szövetsége, amely több mint 70 tagszervezetet tömörít, a fentiekhez hasonló szolgáltatásokkal segíti tagszervezeteit.

Ha *Békéscsaba egyes városrészeit* elemezzük a civil szervezetekkel való „lefedettség” szempontjából, akkor óvatos megfogalmazásokat tehetünk, mert nincsenek konkrét, megbízható adataink. A Lencsési Lakótelepen a Lencsési Községi Ház lát el egyfajta segítő, tanácsot nyújtó és ugyanakkor „inkubátor-ház” szerepet, a Békési úton hasonló funkciót tölt be a Békési Úti Községi Házak. A Jaminai városrész ebből a szempontból hátrányosabb helyzetű, nincs olyan közművelődési intézmény, amely a fentiekhez hasonló funkciót tölthetne be. Itt működik a Jamina Kerekasztal Egyesület (általános iskolai székhellyel), amely megpróbálja az ott élők érdekeit képviselni. Évenként rendszeresen megszervezett rendezvényük a Jaminális, amely igen sok embert mozgósít.

A megyeszékhelyről elindult már több olyan civil kezdeményezés, amely a város tágabb térségét is érinti. Ilyen a Körösök Völgye Naturpark Egyesület megalakulása, a White Klub kezdeményezése az Élővíz csatorna megmentéséért, a három várost átfogó Ifjúsági Fórum létrejötte, a Csabai Civilek Irodája által szervezett képzés, pályázatíró tréning.

A civil szervezetek számát tekintve a *Békéscsabai kistérségben* meghatározó Doboz szerepe, itt 15 szervezet található²¹. A *szervezetek összetételéből* látszik, hogy a legnagyobb számú a szabadidős, sport és kultúra területén tevékenykedő közösségek száma. A dobozi civil szervezetekre általában jellemző, hogy szívesen mozdulnak a községi kulturális rendezvényekre, amelyek egy részében tagjaik is aktívan közreműködnek, pl. a falunapon, a parlag-piknik alkalmával, a kultúra napján. Van olyan alapítvány (Doboziak Doboziert Közalapítvány) amely népdalkört is fenntart, illetve van olyan egyesület, amely a munkájáért kitüntetést kapott (Békés Megyei Mozgáskorlátozottak Dobozi Csoportja). A *községi önkormányzat* a művelődési házzal együttműködve évente több *fórumot* tart a civil szervezetek részére, a település aktuális rendezvényeiről, eseményeiről. A művelődési ház rendszeresen segíti szakmai tanácsokkal, hellyel és együttműködő partnerként a civil szervezeteket.

*Telekgerendáson 11 bejegyzett civil szervezet működik*²². Közülük a legaktívabb a *Nyugdíjasok Egyesülete*, amelynek létszáma 100 fő, és nemcsak a nyugdíjasok, hanem a középkorosztály is igénybe veszi a szolgáltatásait. A szervezet határon túli kapcsolatokat is ápol. Ugyancsak jelentős a *Telekgerendási Szlovák Klub* tevékenysége, amely a kistérségben és a megyében is meghatározó tevékenységet végez a nemzetiségi kultúra területén. A civil szervezetek részvételével a településen nemzetközi rendezvényeket is tartanak.

*Kétsopronyban 6 bejegyzett civil szervezet működik*²³. A legerősebb a *Guzsalyas Képzőművészeti Alapítvány*, amely kézműves tábort, angol nyelvoktatást, kézműves műhelyeket és egyéb kulturális rendezvényeket szervez.

Csabaszabadiban jelentősebb bejegyzett civil szervezet a Csabaszabadi Kulturális Egyesület, a Csabaszabadiért Egyesület, a Csabaszabadi Községért Közalapítvány és a Polgárőr Egyesület.

A fenti, Békéscsabai kistérségben található civil szervezetek zöme nem tartja a kapcsolatot a Békéscsabán működő Civil Szolgáltató Központtal, egyéb ernyőszervezetekkel. A Megyei Civil Szolgáltató Központ adatbázisában a 36 szervezet közül 8-nak az adatai szerepelnek. Ezen szervezetek veszik igénybe a központ szolgáltatásait, járnak a továbbképzésekre, szaktanácsadásra. A kistérségben megalakult a területfejlesztési törvényhez kapcsolódóan a *Kistérségi Civil Fórum*, amelynek 8 szervezet a tagja. A fórum az alakulása óta eltelt időszakban egy alkalommal ülésezett, viszont a képviselője véleményezési jogkörrel minden alkalommal részt vesz a Kistérségi Fejlesztési Társulás ülésén. A társulási anyagokat a fórum tagjai előzetesen megkapják és véleményezhetik. A kistérségi civil fórumok működésével kapcsolatban a legnagyobb probléma az, hogy *bürokratikus a bejelentkezés*, továbbá az is, hogy a civil szervezetek nem, vagy alig tudnak erről a lehetőségről.

²¹ Dobozi Cigányok Közhasznú Egyesülete, Doboz Sportjáért Alapítvány, Dobozi Iskoláért Alapítvány, Doboz Jövőjéért Egyesület, Dobozi Óvodáért Alapítvány, Dobozi Szabadidős és Mozgáskultúra Közhasznú Sportegyesület, Doboziak Doboziert Közalapítvány, Kettős-Körös menti Vadásztársaság, Békés Megyei Mozgáskorlátozottak Dobozi Csoport, Napsugár Közhasznú Egyesület, Petőfi Horgászegyesület, Dobozi Polgárőr Csoport, Dobozi Tömeg- és Versenysport Közhasznú Egyesület, Vöröskereszt Helyi Szervezete, Samuray Kyokushin Karate Egyesület.

²² MEDOSZ Diáksport Egyesület, Telekgerendási Diákokért Közalapítvány, Egészségünkért Közalapítvány, Horgászegyesület, Polgárórság, Mozgáskorlátozottak Egyesülete, Nők Egyesülete, Szlovák Klub, Vöröskereszt, Örökifjak Nyugdíjas Klubja, Telekgerendási Nyugdíjasok Egyesülete.

²³ Guzsalyas Képzőművészeti Alapítvány, a Vesebetegek és Transzplantáltak Békés Megyei Egyesülete, a Bűnmegelőző, Vagyonvédelmi és Önvédelmi Egyesület, a Nagycsaládosok Egyesülete, a Rákóczi Sportegyesület, és a Kétsoprony Iskolájáért Alapítvány.

Szakmailag nagyobb segítségre lenne szükségük ahhoz, hogy határozottabb véleményformáló szerepkörrel vehessenek részt a területfejlesztési társulások döntéshozatalaiban.

A térségi gazdaság teljesítménye és struktúrája

Vállalkozási aktivitás²⁴

A Békéscsabai kistérség a régió harmadik legerősebb vállalkozási tömörülése, jócskán lemaradva a nagyobb lélekszámú szegedi és kecskeméti mögött, de számottevően megelőzve Baja térségét. 1996-ban 6230 vállalkozás működött itt, 2004 végén 6723, de ez utóbbi jelentős csökkenést jelez mind a 2000. évi (7080), mind a 2003-as adatokhoz (6968) képest. Az egy év alatt bekövetkezett közel 250 darabos csökkenés okai nem egyértelműek (34a. táblázat).

A jogi személyiséggel rendelkező cégek száma közel 50%-kal nőtt 1996–2004 között, az időszak végén már meghaladta az 1200-at, ami az összes működő vállalkozás 18%-a. E kategórián belül a kft-k dominálnak (1124), itt a bővülés üteme valamelyest gyorsabb a jogi személyiségű csoport átlagánál. A részvénytársaságok közül a működők száma 31-ről 25-re csökkent a vizsgált terminusban, ez némi emelkedést mutat a 2003-as mélyponthoz (23) képest. A szövetkezetek számának alakulása végeredményben az rt-khez hasonló, 1996-ban még 38, 2004-ben már csupán 34 működött, de a köztes időszak trendje más: a szövetkezetek száma 2000-ig növekedett (42), s csak az ezredforduló után indult el a csökkenés (34a. táblázat).

A jogi személyiséggel nem rendelkező vállalkozások száma kevesebb mint százal nőtt a kilenc év alatt, ezen belül a betéti társaságok száma nagyjából 270-nel gyarapodott, miközben az egyéni vállalkozók csoportjában ugyanekkora mértékű volt a visszaesés. A bt-k esetében is aggodalomra ad okot, hogy 2003-hoz viszonyítva 2004-re a számuk jelentős csökkenést (közel 5% egyetlen év alatt) mutat. Éppen a betéti társasági forma esetében mutatható ki, hogy a békéscsabai térségben későn futott fel a számuk, hiszen 1996-ban a bajai térségben még több működő betéti társaság létezett, s ugyanígy a számuk is valamivel később kezdett stagnálni, majd csökkenni, mint a régióban, vagy az országban (34b. táblázat).

A társasági formákat tekintve a térség alapvető gondja, hogy az országosan kiugró dinamikát mutató szegmensekben (kft., rt.) a térségi fejlődési ütem mérsékelte, s az induló állapot (az 1996-os megoszlás) is kedvezőtlennek tekinthető, hiszen a jogi személyiségű vállalkozások aránya már akkor is alacsony volt mind az arányokat, mind a fajlagos értékeket tekintve. Nagyon komoly gondnak értékelhető, hogy a részvénytársaságok száma ilyen jelentős csökkenést mutat, hiszen ezek általában erős bevétellel, magas létszámmal dolgozó cégek, melyek kiesése, megszűnése a térségi gazdaságra is hátrányosan hat.

A működő vállalkozások mintegy háromnegyede nem alkalmaz külső munkaerőt (több mint 5000 vállalkozás), azaz az egyéni vállalkozói kör mellett található még legalább 900–1000 olyan „társas” vállalkozás, amely legfeljebb az önfoglalkoztatás szintjén mozog. A fennmaradó mintegy 1700 vállalkozásból csupán minden hatodik alkalmaz 10 vagy annál

²⁴ Az adatok a KSH T-STAR településsoros adatrendszeréből származnak alapvetően. Ahol más, kiegészítő adatforrást használtunk, ott külön jelezzük.

több foglalkoztatottat, a többiek a mikrovállalkozási méretkategóriában rekedtek. Ez a csoport 1999-hez képest 530-cal fogyott (-22%!), ezek zöme a meglévő egy-két főt is elbocsátotta cégétől. A kisvállalati kategória alsó felében (10–19 fős létszám) az utolsó hat évben 22 céggel, a felső szegmensben (20–49 fő) azonban már csupán 2-vel növekedett a csoport. Ennek alapján kimondható, hogy míg a mikrovállalkozások köréből van (igaz csekély) esély a kisvállalati szintre erősödni, addig a kisvállalatok középvállalattá válására alig tudunk példákat hozni. Erre a szintre jellemző a lokális és térségi piacról való kilépés, a külső piacok építése, a technológiai és vállalatirányítási rendszerek (minőségügy, döntéstámogatás, informatikai háttér) új szintre emelése, amit melyet a térség vállalkozásai kevés tudott megtenni. A középvállalatok (50–249 fő) száma hárommal, a nagyvállalatoké 4-gyel csökkent 1999–2004 között, ezek egy-egy létszám-kategóriával kerültek lejjebb, így mindhárom felső kategóriát lényegében zsugorodás jellemezte (35. táblázat).

Békéscsabán a középvállalati szintet a foglalkoztatásban 47 vállalat lépte át (legalább 50 fős létszám), ebből azonban mindössze 6 tekinthető valódi nagyvállalatnak, 250 főt meghaladó létszámmal, míg Dobozon, Kétsopronyban 1-1, Telekgerendáson 3 középvállalatot regisztráltunk (ebből egy békési székhelyű, de a tevékenység helyszínül Telekgerendást adták meg²⁵). Ez mindkét kategóriában további csökkenést mutat a 2004 végi adatokhoz képest (53, illetve 8 vállalkozás)²⁶ (36. és 37. táblázat).

Míg Békéscsabán az 50 fő feletti vállalkozásokat ítéltük meghatározó foglalkoztatónak, addig a térség falvaiban már az 5 fő feletti foglalkoztatást is jelentősnek tekintettük, hiszen e cégek mérete már túllép a családi-baráti léptéken. Csabaszabadiban egyetlen jelentősebb helyi mikrovállalkozást (5–9 fő) találtunk az építőiparban, míg Dobozon 5–9 főt kilenc, 10–19 főt öt, 20–49 főt három cég foglalkoztat. A legnagyobb létszámú vállalkozások a mezőgazdaságban, textiliparban, a kiskereskedelemben, valamint a közösségi szolgáltatásban (önkormányzati tulajdonú vállalkozás) dolgoznak. Kétsopronyban a kisvállalkozásoknak csak az alsó kategóriája (10–19 fő) jelenik meg helyi foglalkoztatóként (kiskereskedelem), a mikrovállalkozások felső kategóriáját (5-9 fő) egy építőipari és egy kiskereskedelmi cég jelenti. Telekgerendáson a kisvállalati kör felső kategóriáját egy élelmiszeripari (20–49 fő), alsó kategóriáját hat vállalkozás (építőipar, textilipar, mezőgazdasági termékek feldolgozása és kereskedelme) jelenti, míg a perspektivikus mikrovállalkozások köre összesen egy vállalkozást (kiskereskedelem) ölel fel (37. táblázat).

A vállalkozások *ágazati szerkezete* a térségben 2004-ben valamelyest eltért az országos és a vidéki átlagtól. A *mezőgazdaságban* működő cégek számát tekintve a békéscsabai térségnél a Dél-Alföld régióban kevesebbet csak a bácsalmási, csongrádi, jánoshalmi, kiskunmajsai (mindössze 6-tal kevesebb!), a sarkadi és a szarvasi térségben találunk. A megyeszékhely térségében az összes működő vállalkozás alig 3,6%-a tevékenykedik a mezőgazdaságban, ennél alacsonyabb arányt a régióban csak Szegeden mértek (3%). Ebből arra lehet következtetni, hogy az agrárszféra – a megyétől és a régiótól eltérően – nem meghatározó szektora a térségi gazdaságnak. Igaz ez még akkor is, ha több faluban komoly foglalkoztatási szerepe van a mezőgazdaságnak (állattenyésztés), illetve életképes családi gazdaságok jöttek létre az elmúlt másfél évtized során (38. táblázat).

Az országos, illetve a vidéki átlaghoz képest *alacsony az iparban működő cégek aránya* (8,4%), igaz, a társas vállalkozások közül minden nyolcadik e szektorban tevékenykedik (épp

²⁵ Ez utóbbi vállalkozást a Dun&Bradstreet Magyar Cégek 2005/2006 közép- és nagyvállalati adatbázisban sikerült felfedezni.

²⁶ A KSH Cég-Kód-Tár 2005. adatbázisa szerint (a társas vállalkozásokra vonatkozó adatok).

fordítva, mint a mezőgazdaságban, hiszen oda a társas vállalkozások alig 3%-a sorolható, vagyis ott az egyéni gazdálkodók számaránya húzza fel az átlagot²⁷). Az ipari cégek számában a térség a Dél-Alföld régióban a 4. (Szeged, Kecskemét és Kiskőrös térségei mögött), megelőzve Baja és Hódmezővásárhely kistérségeit. A sorrend hasonló a társas ipari vállalkozások esetében is, de itt a békéscsabai térség előnye jóval markánsabb a hódmezővásárhelyi előt, mint az előbbi mutatóban. Az *építőipari vállalkozási aktivitásban* a megyeszékhely-szerepnek erősebb hatása mutatkozik, a békéscsabai adat a két nagyvárosi térség mögött harmadik a régióban, de az ágazat széttagoltságát jelzi, hogy a társas vállalkozások számában Baja térsége megelőzi (38. táblázat).

A *szolgáltató tevékenységek* közül első helyre kívánkozik az *ingatlanügyletek, bérbeadás és gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatások* csoportja. Egyrészt az ágazatban tevékenykedő vállalkozások száma miatt (a békéscsabai térségben 2051²⁸, az összes működő vállalkozás 30,5%-a), másrészt a dinamika mutatók miatt (csak 1999 óta közel 370-nel nőtt az ide sorolható vállalkozások száma). Az arány nem kiugró, hiszen Szegeden 33,7% volt 2004-ben az e tevékenységet folytató cégek részesedése az összes működő vállalkozásból, s hasonlóan nem egyedi Békéscsaba és térsége magas aránya a megyéjén belül (36,3%), hasonló, vagy erősebb területi koncentráció csaknem minden megyeszékhely térsége esetében megfigyelhető. Az e területen dolgozó társas vállalkozások részesedése az összes működő társas vállalkozásból csaknem megegyezik a fenti aránnyal, míg a megyén belüli arány 46% fölé emelkedik. A társas vállalkozások relatíve magas aránya e szektorban alapvetően nagyvárosi jelenség, ám a Békéscsaba térségében mért 38,4%-os ráta az alacsonyak közé tartozik (pl. Szeged: 44,1%, Kecskemét: 46,1%) (38. táblázat).

A *kereskedelemben* tevékenykedő működő vállalkozások száma a térségben meghaladja az 1500-at (22,5%), ennek közel fele társas vállalkozás (a működő társas vállalkozások 27,2%-a), ami megfelel a megyeszékhelyek körében általános aránynak, s kismértékben meghaladja a régió többi megyeszékhelyén mért arányokat. Az ágazatban felmért cégek száma 1999-hez képest 360-nal, a társas vállalkozásoké azonban csupán 66-tal csökkent, ami jelzi az ágazatban zajló koncentrációt. A társas – vélhetően magasabb tőkeerővel rendelkező – cégek számának visszaesése mögött egyértelműen a külföldi tulajdonú láncok békéscsabai megjelenése, a fogyasztói szokások átalakulása áll. A régió belül a kereskedelmi vállalkozások számában Békéscsaba térsége csak a 4., az ide sorolt társas vállalkozások esetében azonban a 3., megelőzve Baja térségét is (38. táblázat).

A vállalkozások számát tekintve a *szállítás, raktározás, posta, távközlési ágazat* követi a kereskedelmet az összes működő vállalkozás közel 5%-ával. A társas vállalkozások köréből azonban részesedése csupán 3,4%, s az ágazatban (elsősorban a szállítási szegmensben) kiugróan magas az egyéni vállalkozások súlya (72,4%). A szállítási szektorban tevékenykedő cégek magas száma jelzi a közlekedési csomóponti szerepet, a szállításhoz kapcsolódó logisztikai szolgáltató tevékenységek fejlődésének lehetőségét. A potenciál kiteljesítéséhez azonban szükséges a meglévő közlekedési infrastrukturális háttér erősítése (vasút, repülőtér, gyorsforgalmi út), ezt jelzik a vizsgált dimenziókban az utolsó években csökkenő-stagnáló vállalkozásszámok is (38. táblázat).

²⁷ A mezőgazdasági társas vállalkozások számában a régió belüli helyezés a 11., kicsivel a kiskunfélegyházi térség mögé szorulva, de valamelyest megelőzve Hódmezővásárhely, Makó vagy Mezőkovácsháza térségét. A fajlagos értékekben azonban itt is a rangsor végén helyezkedik el a térség.

²⁸ Ezzel az értékkel nagyjából 40%-kal múlja felül Baja és közel 50%-kal Hódmezővásárhely térségét, a saját megyéjén belül pedig 60%-kal a gyulai és az orosházi térségeket.

A szálláshely és vendéglátás ágazat jelentősége csekélyebb, a működő vállalkozások 4,2, a társas formában tevékenykedők 4%-a koncentrált ide 2004-ben. Annak ellenére, hogy a térség turisztikai potenciálja mérsékelt, a működő vállalkozások (s ugyanígy a társas cégek) száma magas (a régióban a 3.), megelőzve a Várfürdő komplexumra építő Gyulát, vagy a Dunát mint idegenforgalmi attrakciót középpontba helyező Baját. Túlzott elégedettségre azonban nincs ok, hiszen 1999 óta a működő vállalkozások száma csökken, s az utolsó még értékelhető három évben (2002–2004) a társas vállalkozások száma stagnált. A vállalkozások magas száma sem fedi el a strukturális gondokat (szállodai kapacitások hiánya a magasabb kategóriákban, konferenciaközpont és komplex szabadidő-centrum hiánya), melyek egy része nem csupán térségi, hanem tágabb, közép-békési összefogással, ésszerű munkamegosztásban kezelhető (38. táblázat).

A Békéscsabai kistérség gazdasági potenciálja²⁹

A kistérség vállalkozásainak 2003. évi *nettó árbevétele* megközelítette a 200 milliárd Ft-ot, ami a megye összesített teljesítményének több mint 35%-a. (Ez csak közelítőlegesen adja vissza a kistérség tényleges megyén belüli súlyát, hiszen a megyei vállalatok – amennyiben székhelyük Békéscsabán van – teljesítményét ehhez a térséghez rendelik, ám az itteni telephellyel rendelkező, de térségen kívüli cégközponttal bíró társaságok a központi településük sorában jelennek meg.) A nettó árbevétel alapján a *kistérségek országos rangsorában* a 34., a régióban Szeged és Kecskemét térsége mögött a harmadik helyet foglalja el a békéscsabai. Az országban Sopron, Mosonmagyaróvár, Kaposvár, Hajdúszoboszló (regionális áram- és gázszolgáltató cégközpontja), Szentgotthárd (OPEL), Kazincbarcika (Borsodchem), Nagykanizsa, Püspökladány és Gyöngyös, a régióban Baja térségének teljesítménye vethető össze a kistérségével.

Az *üzemi eredmény* (7,7 Mrd Ft) az árbevételhez viszonyítva mérsékelt, alig 4%, az adózás előtti eredmény pedig már nem éri el a 7 Mrd Ft-ot (3,5%). A mérleg szerinti eredmény a nettó árbevétel arányában 2,2% (4,3 Mrd Ft), ami mind arra utal, hogy a *térség kettős könyvelésű vállalkozásainak eredményessége alacsony*, valamelyest elmarad a régió átlagától, s lényegesen az ország fejlett térségeitől. Az alacsony szintű eredményesség behatárolja a fejlesztések nagyságrendjét is. A *bruttó beruházások* összege mintegy 3 Mrd Ft (a nettó árbevétel 1,5%-a), a nettó beruházás ennél mintegy 130 millió Ft-tal alacsonyabb. A helyi gazdaság szempontjából meghatározó vállalati kör ilyen *alacsony investíciós készsége* és képessége már középtávon a versenyképesség romlását, hosszabb távon újabb leépítéseket és gyárbezárásokat vetít előre.

A Békéscsabai kistérség kettős könyvelésű vállalkozásai meglehetősen szerény arányban értékesítenek *külpiacokon*, az exportértékesítés összege 17,4 Mrd Ft, ami a nettó árbevétel alig 9%-a. Ennek oka nem a külföldi gazdasági kapcsolatok mennyiségében, a tulajdonosi kör sajátosságaiban kereshető. Utóbbira bizonyíték a külföldi tulajdonosok aránya a térség vállalkozásainak jegyzett tőkéjéből (közel 10 Mrd Ft, 37,5%), ami jelentős részben a feldolgozóiparban összpontosul. A szerény exportképesség alapvető okát a helyi gazdaság szerkezeti problémáiban, az ipar ágazati struktúrájában kereshetjük. A külpiaci aktivitás alacsony szintje nem következik a bruttó hozzáadott érték arányából (a nettó árbevétel 17,6%-a, a kibocsátás 32,2%-a), ami meghaladja az országos átlagot, s különösen felülmúlja az ország fejlett térségeiben mért 10-12%-os szintet.

²⁹ Az elemzést az APEH SZTADI 2003-as adatai alapján készítettük, melyben a kettős könyvelésű vállalkozások éves beszámolóját használtuk.

Az *exportkapacitásokban* a megyeszékhely kistérsége országosan Szolnok, Sárvár, Sárospatak, Salgótarján és Gyöngyös, a régióban Baja és Makó térségének teljesítményével vethető össze. E dimenzióban az országosan elért 56. helyezés jelzi a helyi gazdaság strukturális gondjait. A bruttó hozzáadott érték esetében a 40. helyezés nagy vonalakban megfelel az árbevételnél megfigyelhető szintnek. Országos összevetésben Tab (Felxtronics cégközpontja), Ajka, Kaposvár, Hajdúszoboszló, Szekszárd, Mór, Várpalota, Oroszlány és Tapolca térsége fogja közre a Békéscsabai kistérség adatát. A régióban értékben legközelebb Baja és Hódmezővásárhely térsége helyezkedik el, egyenként azonban jó 20%-kal elmaradva a békéscsabai szinttől. Békéscsaba térsége a régió belül ebben az összevetésben közvetlenül a két százezres nagyvárosi térség után következik a rangsorban, míg az exportpotenciálban kismértékben elmarad Baja, és jó 20%-kal Hódmezővásárhely mögött is.

A térség árbevétel szempontjából *meghatározó vállalatok cégközpontjai* (4 Mrd Ft feletti árbevétel) egy kivétellel (PETROM – Telekgerendás) *Békéscsabán vannak*, igaz, számuk ott is csak öt!³⁰ 1–4 Mrd Ft közötti éves bevételt Békéscsabán további 37, Kétsopronyban pedig egy (helyi mezőgazdasági szövetkezet) ért el. 301–1000 milliós bevétellel Békéscsabán 76 vállalkozás, Csabaszabadiban egy (701–1000 M Ft-os kategória) építőipari cég, Dobozon egy kereskedelmi Kft. (701–1000 M Ft), Telekgerendáson egy élelmiszeripari társaság (301–500 M Ft), a helyi mezőgazdasági szövetkezet (501–700 M Ft), két növényforgalmazó nagykereskedő cég (egyik a 301–500, másik a 701–1000 milliós árbevétel kategóriába esik, s egy kiskereskedelmi betéti társaság (301–500 M Ft) rendelkezik. Még ebben a kategóriában is meghatározó a megyeszékhely súlya a kistérségen belül, de látható, hogy a közép-békési városok koncentrált piacát jól elérő közeli kisebb településeken is érdemi az esély a komoly közepes és nagyméretű cégek megtelepedésére. A községekben vizsgáltuk az eggyel alacsonyabb árbevételi kategóriát is (51–300 M Ft): ebből Dobozon nyolcat, Kétsopronyban és Telekgerendáson hármat találtunk, Csabaszabadiban egyet sem, itt a helyi társas vállalkozások közül a 21–50 milliós éves árbevételi kategóriában jelenik meg csupán egy ingatlanforgalmazó cég.

Térségi innovációs potenciál³¹

A használt adatbázis esetében 2001-re és 2005-re összehasonlítható adatokat az *ISO 9001 típusú minőségbiztosítási rendszerek terjedésének vizsgálata* ad, mert csak e dimenzióban van meg mindkét időpontra a minimálisan szükséges elemszám országosan (2885, illetve 6541 db) (39. táblázat).

A Békéscsabai kistérség esetében mindkét vizsgált időpontban *csak a megyeszékhely cégeinél* volt kimutatható minőségbiztosítási rendszerek megléte. Ez azonnal rávilágít Békéscsaba és a térség falvai közötti minőségi különbségre, legalábbis a vállalkozók innovativitását tekintve. E tanúsítványok megléte nélkül ugyanis az érdekelt cégek számára nagymértékben megnehezedik a termelési láncokra való felfűződés, a beszállítóvá válás elérése, tartós partnerkapcsolatok kialakítása nagyobb hazai vagy transznacionális cégekkel.

2001 végén Békéscsabán (a térségben összesen 15 tanúsított céget tudtunk kimutatni, ami a megyei állomány közel 35%-át tette ki, de a régiós vállalkozásoknak már csupán 5,7%-át

³⁰ Az adatok a KSH Cég-Kód-Tár 2005-ös adatbázisából származnak.

³¹ Az elemzéshez a Magyar Minőségügyi Adatbázis országos gyűjtését használtuk, a 2001. és 2005. év végi állapot alapján.

adta. Ebből világosan látszik, hogy a térség vállalkozói erős időbeli késéssel kezdték meg a tanúsítványok megszerzését, ami gyenge országos és nemzetközi beágyazottságra, a lokális piacoktól való erősebb függésre utal. Járulékos hatásként számolni kell azzal is, hogy különösen a KKV-k esetében a tanúsítás megszerzéséhez és folyamatos megtartásához szükséges likvid tőke sem állt rendelkezésre. (A vidéki tanúsított cégek 0,8, az ország érintett vállalkozásainak 0,5%-a tömörült a térségben.) Az ekkori állapot szerint a térségek rangsorában a békéscsabai a 32–33. helyet foglalja el, holtversenyben Salgótarjánal, míg a régióban Szeged, Kecskemét és Hódmezővásárhely mögött, de a középvárosi térségeket megelőzve a 4. helyen állt.

2005 végére megváltozott a térség helyzete. Miközben országosan és vidéken az átlagos növekedési ütem a négy év alatt 125%-ra volt tehető, s a régióban a gyarapodás 130%-ot is meghaladó volt, addig Békés megyében közel 210, a Békéscsabai kistérségben 250%-ot is meghaladó ütemben nőtt a tanúsított cégek száma. Ennek nagyrészt az az oka, hogy a megye és a térség vállalkozásai ebben az időszakban kerültek megfelelő pénzügyi helyzetbe a tanúsítás megszerzéséhez, piaci kapcsolatrendszerük ekkorra érte el azt a kritikus szintet, amely mellett már szükségessé vált az ISO rendszer bevezetése és működtetése, s e periódusban már érdemi állami támogatást is lehetett szerezni a minőségbiztosítás alkalmazásához a vállalkozásban (*40. táblázat*).

A "későn jövő" Békés megye az 1000 lakosra jutó tanúsított vállalkozások számában valamelyest elmarad Hajdú-Bihar mögött, de megelőzi Nógrád és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéket, s nagyjából megfelel Somogy szintjének, s ezzel a megyék rangsorában a 18. helyet foglalja el. A térség látványosan előrelépett az országos rangsorban, hiszen a jászberényivel holtversenyben a 22–23. helyre jött fel (53 céggel), alig elmaradva Kaposvár és Gödöllő mögött, de érdemben megelőzve Esztergom térségét. A fajlagos értékben (0,717 minősített cég/1000 lakos) az országos rangsorban a 19. helyet foglalja el, s a régióban csupán Szeged, Kiskunhalas és Kunszentmiklós térsége előzi meg, még a gazdasági értelemben dinamikusnak tekintett Kecskemét is elmarad mögötte (0,699). Békéscsaba cégeinek gyors tanúsítási folyamata visszatükröződik a megyei (39,8%), a régiós (8,8%), a vidéki (1,3%) és az országos (0,8%) arányokból való látványos növekedésében (*40. táblázat*).

Összességében úgy tűnik, hogy a *megyeszékhely* a gyors fejlődés eredményeként nagyjából *felzárkózott* a hasonló méretű és gazdasági bázisú városi körhöz. A minősített cégek számának alakulása a régiós átlagnál magasabb, s országos összehasonításban is *magas innovációs aktivitást* jelez a térségben.

A foglalkozási szerkezet átalakulása

A térség stagnáló-leszakadó helyzetét, illetve a gazdaság szervezeti-szerkezeti átalakulásának irányát tükrözi az aktivitási szint csökkenése mellett a foglalkozási struktúra átrendeződése. Az *aktivitás drasztikus* (15%-os) *csökkenése* és a keresők nemzetgazdasági ágak szerinti megoszlása a szerkezetváltás nehézkességére, lassúságára utal. A kistérségben a *legnagyobb munkaerő-kibocsátó az ipar* volt 1990 és 2001 között (4340 fővel, a szektorban dolgozók 30%-ával csökkent a létszám) – ez azonban elsősorban az ipari kapacitások csökkentésének (élelmiszeripar, textilipar), és csak csekély mértékben a (munkaerőt kiváltó) technikai és technológiai fejlesztéseknek (építőanyag-ipar, gépipar) köszönhető. Az *építőiparban* hasonló, foglalkoztatási szempontból kedvezőtlen tendenciák (2001-ig 25%-os csökkenés) jellemzőek 1990 után. Az iparban dolgozók aránya országos összehasonlításban (32,2%) – és a többi megyeszékhely kistérségéhez és a Békés megyei átlaghoz viszonyítva is – kifejezetten alacsony (29,9%) volt 2001-ben. A helyi élelmiszeripar

jelenleg is tartó válsága kedvezőtlenül hat mind az ipari, mind a mezőgazdasági foglalkoztatásra. Ez utóbbi volt az átalakulás másik „nagy vesztese”: a szektor elvesztette foglalkoztatottjainak közel kétharmadát (mintegy 2500 főt) 2001-ig, s a folyamat a 2000-es évek elején is folytatódott (41. táblázat).

A népesség foglalkozási főcsoportok szerinti megoszlásában a térség gyenge iparosodottsága még jobban kitűnik: az ipari és építőipari foglalkozásúak, továbbá a gépkezelők, összeszerelő munkát végzők és gépjárművezetők csoportja itt alig több mint 27%-os részesedést ért el a foglalkoztatottak számából 2001-ben, míg ez az arány az (újra)iparosodott városoknál mindenhol 30% fölötti (Tatabányán a legmagasabb, 37,4%). Az abszolút számok összevetésénél még negatívabb a kép a térség szempontjából. Viszonylag nagy számú munkaerő dolgozik ugyanakkor szakképzettséget nem igénylő munkakörben, míg a főcsoportok másik pólusát jelentő igazgatási, érdekképviselői és gazdasági vezetői posztokat betöltők száma jelentősen elmarad az észak-dunántúli megyeszékhelyek mögött (kivételet csak Tatabánya jelent)

A terciarizáció üteme (a szolgáltató munkahelyek bővülése) jelentősen elmaradt a megyeszékhelyek kistérségei – így a szegedi és a kecskeméti – mögött. Utóbbiakban a jelentős, megújuló ipari bázishoz kapcsolódó háttérszolgáltatások (energia- és vízszolgáltatás, szállítás, raktározás, telekommunikáció) illetve az üzleti szolgáltatások köre bővült dinamikusabban. A Békéscsabai kistérségben a szolgáltató ágazatok súlya 50,5%-ról 65,2%-ra nőtt 2001-ig, de csupán 1600 fővel dolgoztak többen a szektorban, mint 11 évvel korábban. A terciarizáció ezen mutatója az országos átlagnál magasabb, de illeszkedik a megyeszékhelyek térségeinek átlagához. A szolgáltató ágazatok közül *a kereskedelem, illetve az üzleti és pénzügyi szolgáltatások bővülése* volt a legdinamikusabb, ezekben az ágazatokban a legnagyobb a térség megyén belüli súlya is. Bár ez utóbbi két – nemzetgazdasági összehasonlításban is kifejezetten dinamikus, a vállalkozások teljesítményét jelentős mértékben befolyásoló, munka- és tudásintenzív – tevékenységi kör szerepe, súlya a vidéki átlaghoz viszonyítva kedvező, elmarad a megyeszékhelyek kistérségeinek átlagától. Ugyanakkor viszonylag *magas a közintézmények nagy súlyával jellemezhető ágazatok aránya. Térségünkben tehát foglalkoztatási szempontból a terciar szektor sem tekinthető húzóágazatnak*, ráadásul további növekedését korlátozza a viszonylag alacsony lakossági jövedelmi szint, illetve a helyi/térségi vállalkozások többségének gyenge tőkeereje, nemzetközi beágyazottsága és kedvezőtlen növekedési kilátásai (42. táblázat).

Bár a régió és a megye foglalkoztatási szerkezete lényeges elmaradást mutat *az információs társadalom* (IT) formálódását jelző foglalkozási főcsoportok arányában, a Békéscsabai kistérség – a nagyvárosi központnak köszönhetően – 2001-ben már kedvezőbb adaptivitásra utaló jegyeket mutatott. A térség adatai ugyan nem vethetők össze a regionális központok vagy a százezres városok hasonló mutatóival, a városi térségek közül, vagy a megyén belül a kiemelkedő helyzete egyértelmű. A térség azonban – a mikrocenzus részleges, 2005-ös adatai szerint – leszakadó pályára került, kevésbé a kiemelt foglalkoztatási csoportok arányának alakulásában, mint inkább az abszolút létszám változása alapján: az összes aktív keresők száma közel 600-zal csökkent a két összehasonlítható (Békéscsaba és Csabaszabadi) településen, igaz a kiemelt foglalkozási csoportokban bő 900 (326+606) új munkahely keletkezett. Ez nem annyira az IT-hez kötődő feldolgozóipari és szolgáltató ágazatok dinamizmusát jelzi, mint inkább a hagyományos termelő szektorok gyors visszaesését, s kényszerű átáramlást a szolgáltató ágazatokba (43. táblázat).

A térségen belül Békéscsaba a gazdaságilag aktív népesség koncentrációja (91%), illetve az ingavándor-forgalom célpontjaként is meghatározza a térség egészének foglalkoztatási

struktúráját és ennek tendenciáit. A térség községeit eltérő módon érintette a helyi, illetve a békéscsabai gazdasági bázis átalakulása, általánosnak tekinthető azonban az aktivitás drasztikus (békéscsabainál nagyobb mértékű, 25–35%-os) csökkenése. *Dobozon* a helyi, illetve a békéscsabai és a gyulai ipari foglalkoztatók elbocsátásai éreztették hatásukat: 2001-ig közel 200 főt érintett a folyamat, amely azóta is tart (pl. a Harisnyagyár, a Gyulai Húskombinát leépítései eredményeként). A mezőgazdaság azonban ennél is nagyobb kibocsátó volt (2001-ig 358 fő), és a tercier szektor csak a helybeliek egy részét szívta fel (mintegy 80 fős volt a növekedés). Az agrárszektor átalakulása *Kétsopronyt* is érintette, itt a foglalkoztatottak száma kevesebb mint felére csökkent 11 év alatt, de a helyi termelősövetkezet jelentős foglalkoztató maradt. A községben élők körében ugyanakkor jelentősen növekedett a tercier szektorban dolgozók száma és aránya (32%). *Telekgerendás* esetében a közel 200 főt kibocsátó agrárszektor mellett bővült az ipari foglalkoztatás és valamelyest mérséklődött a szolgáltatások szerepe. *Csabasabadi* lakói zömmel békéscsabai ipari és szolgáltató vállalatoknál, intézményeknél dolgoznak.

A térség községeinek tehát foglalkoztatási szempontból növekedett a függősége a békéscsabai gazdaság struktúrájától és dinamizmusától, ami tetten érhető az ingázókat sújtó elbocsátásokban (elsősorban az iparban). A városi és térségi gazdaság lassú átalakulása hosszú távon Békéscsaba demográfiai és társadalmi stabilitását is veszélyezteti, a községekben azonban a negatív hatások – a migráció felgyorsulása, elöregedés, elszegényedés –, és az azok eredményeként növekvő szociális terhek már középtávon nehéz helyzetet teremthetnek.

Háztartási jövedelmek alakulása

Magyarországon a foglalkozási munkaerő-piaci polarizációval, a háztartások relatív jövedelmi helyzetének gyors változásával és bevételeik, illetve kiadásai jelentős csökkenésével jellemezhető időszak 1995–96-ban – a makrogazdasági kiigazítási „sokkot” követően – lezárult. Ezt követően a háztartások közötti különbségekben nem történt számottevő elmozdulás: a tehetősek stabilizálták helyzetüket, a legszegényebbeknek viszont csökkent az esélye helyzetük javítására. A 2000 utáni „bérsokkok” kiegyenlítő hatásai is elsősorban az érintett csoportokon belül érvényesültek, s nem feltétlenül jelentették a jövedelmi egyenlőtlenségek mérséklődését.

A fenti folyamatok térségünkben is jelentkeztek, ahol azonban az országos átlagot elérő vagy azt meghaladó bérnövekedés csak a nagy központi, a közszféra egészét vagy döntő hányadát érintő bérfelvezetések éveiben volt felmutatható. Bár a megyén belül kifejezetten kedvező a térség helyzete, a havi bruttó és nettó átlagbérek, illetve a keresetek elmaradnak a megyeszékhelyek térségeinek átlagától. Nem csupán a piaci szférában jelenik meg elmaradás, hanem – bár lényegesen kisebb mértékben – a közszolgálati szférában is, s ugyanez látható a nyugdíjak, nyugdíjszerű ellátások megyei különbségeit vizsgálva is.

A személyi jövedelmek alakulását tekintve a Békéscsabai kistérség helyzete lassú leszakadással jellemezhető: 2002-ben még elérte az országos átlagot az egy lakosra jutó átlagos személyi jövedelemadó-alap értéke, 2004-ben alig 98%-át tette ki (25. ábra), s ezzel a sereghajtók közé tartozott a megyeszékhelyek térségei között³². A negatív folyamatban két tényező is elgondolkodtató: az egyik a trend tartóssága és megszakíthatatlansága, a másik a sebessége. Aligha meglepő ezek tükrében, hogy az országos vásárlóerőparitás-

³² Nyíregyházával, Kaposvárral, Szekszárdal és Salgótarjással együtt.

számításokban Békés megye áll az utolsó helyen a megyék rangsorában (az országos átlag 92,5%-ával). A jövedelmi helyzet relatív romlása ellenére is jelentős vagyoni gyarapodás következett be: a tartós fogyasztási cikkek közül a legnagyobb értéket képviselő személygépkocsik állománya az országos ütemnek megfelelően (közel 23%-kal) gyarapodott, így a motorizáció szintje az országos szint közelében maradt (280, illetve 288 db gépkocsi/ezer lakos), mindez azonban a lakosság jelentős mértékű eladósodásával járt (26. ábra).

Ágazati sajátosságok

Az élelmiszergazdaság kistérségi jellemzői

A kistérség agrártermelési feltételei általában jók. A *természeti erőforrások* koncentráltan jelentkeznek és *jó minőségben* állnak rendelkezésre. A *megye éghajlati* adottságai az agrártermelés számára kedvezőek, de a tenyészidőszak éghajlatát szeszélyesség is jellemzi (kontinentális, amely fagyveszélyben és aszályosságban, esetenként túl sok csapadékban nyilvánulhat meg). A napsütéses órák száma, az évi középhőmérséklet megalapozzák a hő- és fényigényes növénykultúrák termesztését, különös jelentőséget tulajdonítva a vetőmagtermesztés lehetőségének. A csapadék a kistérségben a mezőgazdasági termelés legnagyobb bizonytalansági tényezője. A *termőföld minősége* messze meghaladja az országos átlagot. Különösen jó Telekgerendáson, Csabaszabadiban és Kétsopronyban a szántók minősége, ahol 40 Ak/ha felett van az átlagos érték, de Békéscsabán is 38 Ak/ha. Egyedül Dobozon rosszabb minőségűek a szántók (27,6 Ak/ha).

A magyar mezőgazdaság számára Békés megye, és ezen belül is a Békéscsabai kistérség kiemelt jelentőségű. A helyi népesség jelentős mértékben kötődik az agrárgazdasághoz, főleg a kistérség falvaiban, de – a népességhez viszonyítva – a megyeszékhelyek között Békéscsaba is előkelő helyet foglal el. A kistérségben az agrártevékenység súlya meghatározó, ugyanakkor – az országos trendekkel megegyezően – *jelentősége a helyi gazdaságon belül erőteljesen mérséklődik*. Az utóbbi években az egyéni gazdaságok számának folyamatos csökkenése figyelhető meg. A csökkenés üteme körülbelül megegyezik az országos átlagával. Az egyéni gazdaságok számának csökkenése ellenére nőtt a használatukban lévő földterület nagysága, amely egyértelműen a birtok-koncentrációt vetíti előre. A folyamat okai összetettek, és az egész megye, a kistérség hosszú évek óta kumulálódó ágazati problémáira is rávilágítanak:

- A helyi agrárgazdaság versenyképességét és fejlődési lehetőségeit, kereteit nagymértékben determinálta/determinálja az *innovációra való hajlandóság alacsony szintje*. A kistérség minden településén van egy-két nagyobb vállalkozó vagy gazdasági társaság, amely komplex, modern gépparkkal rendelkezik (kivétel ez alól Csabaszabadi), de a kisebb gazdálkodók általában régi, leamortizált gépekkel dolgoznak, és csak 1-2 új vagy alig használt eszköz van a birtokukban. Ez annak az eredménye, hogy a termelőket országosan sújtó piaci-jövedelmezőségi problémáktól a kistérségi gazdák sem tudták függetleníteni magukat, ami már a '90-es évek közepe óta nagymértékben hátráltatja őket abban, hogy – termelési tényezők (kivéve a földet) és tőke hiányában – az elsődleges tőkefelhalmozás folyamatát sikeresen megvalósítsák.
- A kistérségi termelők permanens *tőkeszegénységét* az elmúlt évtizedben konzerválta, erősítette a magas kockázati tényezőre hivatkozó *bankrendszer ágazattól való tartózkodása, a belső piacokról való kiszorulás* (a multinacionális élelmiszer-kereskedő

láncok árupolitikájának köszönhetően) és az elvesztett exportpiacok helyébe lépő fizetőképes új piacok feltárásának nehézségei (főleg ilyen óriási árutömeg számára). A kialakult anomáliákat tovább fokozta, hogy új „jövedelemnyelő” csatornák épültek be a termelésbe. Ilyen csatorna volt a *bérleti díj* (e jövedelmek nagy része nem maradt az ágazatban), amely egyértelműen az *elaprózott birtokrendszer* következménye. Továbbá tipikusan ilyen csatorna volt a tőkeerős *mezőgazdasági szolgáltatók megjelenése*, amelyek – visszautalva az elsődleges tőkefelhalmozás hiányára – jelentősége termelési állóeszközök hiányában egyre inkább megnőtt, és akik közül csak néhányan voltak érdekeltek (pl. a kétsopronyi Rákóczi MgTsz) az e forrásból származó jövedelmei mezőgazdasági termelésbe való visszaforgatásában.

Így a termelőket folyamatosan sújtó *vagyonvesztés* több vonatkozásban érezte negatív hatását:

- tőke és megfelelő jövedelem hiányában a járművek, gépek, gépi berendezések pótlásának és felújításának az elmaradása növelte a termelés folyó költségeit, s ez folyamatosan többletforrás-szűküléssel járt; így az ok (vagyonvesztés) és a következmény (költségszint-emelkedés) folyamatosan erősítette egymást;
- a művelés rossz technológiai színvonala rontott a termőföldek kultúrállapotán és a termés minőségén;
- túlzottan egyoldalú a talajhasznosítás (piaci és technikai okok miatt csak 5-6-féle növényt termesztenek), nem használják ki a vetésváltásban rejlő előnyöket, és ennek következtében is romlik a talaj állapota;
- a saját tőke hitelekkel történő helyettesítése drágította a termelést;
- a fedezetek csökkenése tovább nehezítette a hitelfelvételt;
- tartalékok hiányában romlott a termelők rugalmassága, ami csökkentette a mindenkori piaci lehetőségekhez való gyors alkalmazkodás lehetőségét.

Ezen tényezők következtében folyamatosan *csökken az ágazatban tevékenykedő helyi szereplők száma*, és olyan gazdák, illetve szövetkezetek is komoly rentabilitási problémákkal küzdenek, amelyek életképes birtokszerkezettel rendelkeznek. Az érintett gazdasági nehézségeken túl – a természeti erőforrásokból és hagyományokból adódóan – egy ilyen kistérség agrárgazdaságának a válsága nagyon komoly, hosszú távú társadalmi veszélyekkel és konfliktusokkal is járhat, ezért nem lehet megoldás a gazdálkodók ilyen széles rétegének és a rájuk épülő szolgáltató szektornak, illetve ipari tevékenységeknek a gazdasági élet e szegmenséből való teljes kiszorulása.

A *foglalkoztatottság* struktúrája az 1990-es és a 2001-es népszámlálás adatai szerint átalakult. A kistérségben a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya az eltelt 11 év alatt 16,9%-ról 4,9%-ra csökkent. A mezőgazdasági vállalkozások lakosságárányos mennyiségét vizsgálva láthatjuk, hogy az *egyéni gazdálkodók ezer lakosra jutó száma 1996-ban 145* volt, ami országos viszonylatban is kiemelkedőnek számított. A számuk 2000-re jelentős mértékben csökkent (Kétsopronyt kivéve), közel 50 %-kal visszaesett, és ma már alig több 86-nál. A mezőgazdasági *társas vállalkozások* ezer lakosra jutó értéke a Békéscsabai kistérségben 0,68 volt, ami az országos átlag alatt maradt.

Míg a kistérségben az *egyéni gazdálkodók* száma csökkent (11523-ről 6600-ra), *az általuk művelt földterület nőtt* (10343 ha-ról 22117 ha-ra) (1996–2000). Ez a növekedés a különböző *művelési ágak* között a következőképpen oszlik meg: szántóterület 900 ha-ról 1984 ha-ra nőtt (ez az ütemű koncentráció messze meghaladja az országos, sőt a megyei átlagot is), a

gyümölcsös 79 ha-ról 133 ha-ra gyarapodott (ez az országos átlag alatt marad), a gyepterületek nagysága pedig 659 ha-ról 6650 ha-ra nőtt. A *gépállomány állapota* általában nagyon rossz, régi, magas szerviz igényű gépekkel dolgoznak az egyéni gazdálkodók. Általában minden településen van 1-2 nagyobb gazda, aki rendelkezik modernebb gépekkel, de modern, komplex gépállománnyal csak nagyon kevesen. A régió más kistérségeivel, illetve az országos átlaggal összehasonlítva a gazdasági szervezetek 1000 hektár mezőgazdasági területre jutó *traktorállománya* megfelel az átlagnak (12,8 db), míg a kombájn- és eke-állománya meghaladja azt. Ugyanezen értékek az egyéni gazdálkodóknál mind a traktor (28,3 db), mind a kombájn (1,9 db), mind az eke (15,5 db) esetében messze a regionális és országos átlag alatt maradnak.

Az egyéni gazdálkodók *saját tulajdonában* művelt föld területe 12598 ha-ról 19224 ha-ra nőtt, amely magasabb az országos koncentrációnál (131%) a bérelt földterület pedig 1393 ha-ról 5603 ha-ra nőtt. A kistérségben a *gazdasági szervezetek* művelik a termőterület 68%-át. A használatukban levő földterület 2000-ben 10238 ha volt, melynek 95%-a szántóföld. Minden településen van egy, maximum kettő szövetkezet, amelyek a terület nagy részét műveli. A *kétsopronyi Rákóczi Szövetkezet* helyzete speciális ebből a szempontból, hiszen amellett, hogy 2700 hektár bérelt, illetve integrált földterületen gazdálkodik és végez komplex tevékenységet, további 800 hektáron végez még szolgáltatásokat – nem csak a faluhoz tartozó területeken. A szövetkezet nagyon fontos szereplője a falu életének (150 családnak ad közvetlenül) megélhetést, összetartó kapocs a helyiek mindennapjai során, hiszen szinte mindenki rendelkezik kisebb-nagyobb földterülettel, de csak 5-6 nagyobb gazdálkodónak van a megműveléshez szükséges gépparkja. Emiatt a helyiek a szövetkezetnek köszönhetik, hogy eddig megtarthatták a földjeiket, mivel az kedvezményes áron végzi a szolgáltatást számukra, és még az adminisztrációs teendőket (pl. föld alapú támogatás igénylése) is felvállalja. A szövetkezet településen túlmutató kistérségi jelentőségét jól mutatja, hogy a vertikális integráció kiépítésében, erősítésében nagyon komoly lépéseket tett az elmúlt évek során. A szövetkezet résztulajdonos a Parmalat gyárban, az Alföldi Tej Értékesítési és Beszerzési Kft-ben és a Békés Megyei Sertés Értékesítő és Beszerző Szövetkezetben. A résztulajdonlásokkal a tevékenységi kör diverzifikációja mellett éppen azon kívánatos folyamatokat erősíti az ágazatban, amelyek a válság megoldásának egyik kiútját jelenthetik.

A külső szolgáltatások területén egyre intenzívebb a verseny a kistérségben, miután a térség gazdasági szereplője a *nádudvari székhelyű KITE Rt*, amelynek egyik alközpontja *Telekgerendáson* működik. Az Rt telekgerendási alközpontja a társaság térségi centrumai közül a legkomplexebb szolgáltatást és integrációs tevékenységet ellátó egység. Szolgáltatásait modern géppark segítségével végzi. Telephelyét folyamatosan fejleszti, a közelmúltban fejeződött be az alkatrésztár és a műtrágyaraktár felújítása. Fontos szerepet játszik még a helyi nagyüzemi mezőgazdaság másik jelentős képviselője, a Telekgerendási Földművelők Szövetkezete, amely jogelődjének, a „Vörös Csillag MgTsz”-nek 1992-ben „új típusú” szövetkezetté alakításával jött létre. A szövetkezet a település legnagyobb foglalkoztatója, az általa művelt termőföldek minősége kiváló, 36–46 Ak/ha. A szövetkezet az alábbi szerkezetben végzi a növénytermesztést: 1050 ha haszonbérlet, 1400 ha szolgáltatási terület és 2000 ha integrált terület. Vetésszerkezete őszi búzából (vetőmag-előállítás), tavaszi búzából (vetőmag-előállítás), tavaszi árpából (vetőmag-előállítás), borsóból (vetőmag-előállítás), kukoricából, napraforgóból és cukorrépából áll. Állattenyésztés tekintetében jelentős a 650 kocás KAHYB sertéstelep, állatfehérje-feldolgozója és a vágóhídja.

Dobozon a Petőfi Szövetkezet integrálja a helyiek földterületét. 2005-ben 1156 fő 1400 hektár földterületét művelte meg a társaság, de itt a szövetkezet minimális külső szolgáltató

tevékenységet végez, általában csak arat. Az integrátori szerepet betöltő szervezet *Csabasabadiban* hiányzik, ahol az egyéni gazdálkodók művelik a termőterület túlnyomó részét, és a termelőszövetkezet nem játszik szerepet a helyi agrárgazdaság életében.

A Békéscsabai kistérségben a *növénytermesztés* a mezőgazdaságon belül meghatározó ágazat. A hetvenes-nyolcvanas évek folyamán egy hatékonyan működő gabona-hús vertikum épült fel a megtermelt takarmányok, valamint a sertés- és szarvasmarha-tenyésztés révén. A növénytermesztésen belül a *szántóföldi művelés* a meghatározó, amelynek következtében az intenzívebb, kézimunka-igényes ágazatok (kert-, szőlő-, zöldség- és gyümölcs-termesztés) szerepe szűkebb maradt az országos átlagnál. A termőterület 75%-án folytatnak az egyéni gazdálkodók, míg 25%-án a gazdasági szervezetek szántóföldi növénytermesztést. E termőterületek döntő hányadán kalászosgabona- és kukoricatermesztés folyik, mind az egyéni gazdálkodóknál, mind a gazdasági szervezeteknél, bár náluk az ipari- és takarmánynövények is jelentős területet foglalnak el. A többi növény csak mint a vetésszerkezetet színesítő elem jelenik meg. Az utóbbi években a gabonafélék közül mindegyik faj hozama rohamosan csökkent – a kukorica és a zab körülbelül a felével, de a többi is számottevő mértékben.

A *zöldségtermesztés* egyedül Dobozon jelentős, vagy inkább volt jelentős a kistérségben. Míg a termelés csúcsán a nyolcvanas évek végén 260 ha paprikát és 500 ha egyéb (petrezselyem, paradicsom, sárgarépa, borsó, vöröshagyma, lilahagyma stb.) zöldséget termesztettek a termelők, és a nagy piacok (Békéscsaba, Debrecen, Szeged, sőt még Budapest is) közelségét kihasználva nagyon jó áron tudták értékesíteni termékeiket, 2005-ben jelentős visszaesés következett: ekkor már csak kb. 80 hektáron folyt zöldségtermesztés. A *gyümölcstermesztés* még a zöldségtermesztésnél is kisebb jelentőségű, messze az országos átlag alatti. A kistérség – ha lehet ilyet mondani – leggyakoribb gyümölcse az alma. *Erdősültsége* igen alacsony, az összes termőterület mindössze 7%-t borítja erdő.

Magyarország uniós csatlakozása – a várakozásokkal ellentétben – tovább nehezítette a kistérségi termelők jövedelmi helyzetét; elsősorban az állattenyésztés teljes leépítése okozta egyoldalú termelési struktúra kialakulása által előidézett *túltermelés* eredményez nagy gondokat számukra. Állattenyésztési vonatkozásban főként az abraktakarmányra épülő szakágazatok (sertés- és baromfityenyésztés) domináltak, mivel a terület természeti adottságai kifejezetten kedveznek az abrakfélék termesztésének. Ennek ellenére a szarvasmarha- és sertésenyésztés (és a Barnevál felszámolását követően a baromfityenyésztés is) rendkívüli módon visszaesett a kistérségben.

A helyi agrárgazdaság szereplőivel készült *interjúk* alapján egyértelműen kijelenthető, hogy a válság megoldásának egyik sarokköve lenne az állattenyésztési ágazat felélesztése, amely megteremthetné a már sokat emlegetett termelési, feldolgozási és értékesítési vertikum következő fontos láncszemét. Ezáltal a termékpálya záró szakaszaiban a monopolisztikus elemeket okozó anomáliák megszüntethetők, az egyes szinteken nem ellenérdekelte felek működnének, hanem egymásba szervesen kapcsolódó és ezáltal egymás érdekeit elismerő felek. Jelen helyzetben nagyon sok gazda azért hagyott fel az állattenyésztéssel, mert a felvásárlók az érvényes szerződések ellenére sem tartották be az abban foglaltakat, és az éppen számukra kedvezőtlen piaci állapotot minden további nélkül továbbhárították a termelőkre. Ilyen fizetési morál – és jövedelmezőségi viszonyok – mellett fokozatosan hagynak fel a termelők az állattartással, és nemcsak a háztáji- és kistermelők, hanem a nagy gazdaságok is (pl. Doboz, HAGE sertéstelep). A gazdaságilag ésszerűtlen, meglévő infrastruktúra elhanyagolása, a használaton kívüli nagy szarvasmarhatartó, illetve sertéstartó

telepek nagyon gyorsan az enyészeté lesznek; felújításuk, rendbetételük, átalakításuk évről-évre több anyagi ráfordítást fog igénybe venni.

A *belvíz* hosszú évek óta szinte minden évben komoly károkat okoz a termelőknek. Vannak kiemelkedően kritikus évek, ilyen volt például 2000 vagy 2006. Dobozon a víz a búza 60%-át még tavasz előtt tönkretette. A belvízproblémát a csatornák és vízvezetők árkok betemetése és elhanyagolása mellett még egy nagyon fontos tényező idézte elő és erősíti. Az erőltetett nitrogén-műtrágyázással a talaj „kiégett”, tönkrement. Folyamatosan tetőzi a bajt, hogy az állatállomány teljes leépítésével a szervesanyag-felhasználás minimális, és ezáltal a talaj humuszértéke folyamatosan csökken. Ennek következtében a talaj agyagos lesz (a kistérségben a legjobb példa erre Doboz), amelyet tovább döngölnek, tömörítenek a mezőgazdasági nehézgépek, így a víz nem tud a talaj mélyebb rétegeibe leszivárogni (a felső agyagos réteg nem engedi át a vizet), megáll a tetején, óriási gondot és károkat okozva ezzel a mezőgazdasági művelésben.

A kistérség több településén (Doboz, Telekgerendás) is a *belterületen*, lakóházakban és gazdasági épületekben komoly károkat okozott az évek során a belvíz, de az önkormányzatok (központi és regionális) támogatások segítségével komoly prevenciós munkákat végeztek el. A melioráció csak akkor hatékony, ha folyamatosan alkalmazzák, eseti kezelésre hatástalan, de ilyen jövedelmi körülmények között a legtöbb termelőnek csak az ad hoc veszély elhárítására, enyhítésére van lehetősége. Az állattenyésztés talpra állítása e kérdés megoldását is elő tudná segíteni.

A kistérség *élelmiszeripara* erősen Békéscsaba-központú, az élelmiszeripar a város gazdasági élete szempontjából igen jelentős. A hetvenes-nyolcvanas években kibontakozó iparszerű termelési rendszerek egy jól működő gabona-hús termékvertikumot építettek fel. A rendszerváltást követően a *termeltetési, feldolgozási és forgalmazási integrációk felbomlottak*. Nagymértékű *termelési visszaesés történt*, valamint a szinte kezelhetetlenné váló *piaci zavarok* egyre gyakoribbá váltak. A fizetőképes belföldi kereslet csökkenése és a hagyományos külpiacok összeomlása az élelmiszeripart is szinte végzetes helyzetbe sodorta.

A legjelentősebb élelmiszeripari vállalatok a városban a hús-, a zöldség- és a gyümölcsfeldolgozáshoz, valamint a malomiparhoz kötődnek/kötődtek.

A rendszerváltást követő termelési mennyiségi visszaeséssel párhuzamosan megindultak a régen várt *technológiai fejlesztések* az élelmiszeriparban, és a megvalósult rendkívüli beruházások következtében a világpiacon is versenyképes termékek gyártása indulhatott el. (Számos esetben a privatizáció célja a piacszerzés, illetve a helyi termelői kapacitások specializációja vagy leépítése volt.) Az *átalakulás* néhány vállalat további működését alapvetően determinálta. A konzervgyár csődbe juttatása az első jelentős érvágást jelentette az ágazatnak. Jelenleg két cég (az Almex és a Bonduell) működik a helyén, amelyek jóval kisebb termelő kapacitással és (főleg szezonális) munkaerőigénnyel működnek. Ezt követően az Agrimill-Agrimpex Rt által működtetett csabai malom vált a nemzetközi piacokon végbemenő koncentráció áldozatává. Először a Szabolcs Gabona vásárolta meg piacszerzési indíttatásból, majd pedig bezárta. Jelenleg ipari műemlék, termelés benne nem folyik.

A helyi élelmiszeripar helyzete, ha lehet, az elmúlt években tovább romlott. Mivel a kistérség feldolgozó ipara meglehetősen jól *integrálja a környék mezőgazdasági termelőit*, emiatt a termelőkapacitások folyamatos szűkítése – a munkavállalói és beszállítói állományt együtt számolva – több ezer, a megyében élő család megélhetését teszi bizonytalanná. Az

ágazatot helyi szinten permanens termelő- és foglalkoztatásikapacitás-szűkítés jellemzi. A megyeszékhely *még talpon maradt üzemei* jutnak folyamatosan igen komoly *válságba*.

A kistérség legnagyobb élelmiszeripari foglalkoztatója a Békéscsabai Baromfi Kft volt, amelynél jelenleg indítják meg a felszámolási eljárást, mivel a cég eljutott a fizetéképtelenség végső fázisába³³. (A cég még 2005-ben is 56 millió forintot nyert a TRFC-ből „Technológiai szennyvíz tisztító telep létesítésére”, hogy teljesíteni tudja a termelés uniós követelményeit.)

A kistérség, illetve a megye ilyen fontos üzemének a megszűnése az alkalmazottakon kívül bizonytalanságba taszítja elsősorban a termelőket, de egyéb beszállító vállalkozásokat is (pl.: csomagolóanyag, tisztítószer, szállítmányozás, szervizelés). Az ágazat újbóli „felélesztésére” jelen helyzetben esély sincs, így újabb tradicionális üzeme szűnik meg Békéscsabának.

A Barnevál bezárásával még nem ért véget a kistérségi élelmiszeripar leépülése. A tejüzemet tulajdonosa, a Friesland Rt bezárta, a gépeket leszerelte és a Gyöngyösi telephelyére átszállította. Az üzem bezárása 100 fő elbocsátását jelentette. A tulajdonos a termelés megszüntetését a tarthatatlan infrastrukturális viszonyokkal magyarázta és határozta el az üzem bezárását, annak ellenére, hogy pár éve még 200 milliós fejlesztést hajtott végre. A bezárás ez esetben is számos termelőt érintett hátrányosan. A menedzsmet felajánlotta a tulajdonosoknak az üzem megvételét, de a Friesland nem akart konkurenciát teremteni magát, ezért visszautasította az ajánlatot és depóként fogja a jövőben hasznosítani az egykor jól prosperáló üzemet.

További csapás az élelmiszeriparra a *Hűtőház folyamatos kapacitás-szűkítése* is. A céget 2-3 éve az egyik legmodernebb, legnagyobb kapacitású hűtőházak között tartották számon az országban, amelynek több száz beszállítója volt, most viszont fokozatosan építi le működését, aminek tárgyiasult módja, hogy havonta 23 főt küldenek el az üzemből.

A sok nehézség közepette fontos mérföldkő lehet a kistérség életében, hogy több év várakozás után végre beindult a termelés az Almáskerti Ipari Parkban, a „Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Innovációs Központ” keretei között kialakított Kolbázkészítő üzemben, amelynek üzemeltetése helyi hentesek összefogásának az eredménye. Az üzem célja a csabai kolbász mint helyi specialitás gyártása és intenzív marketingtevékenységgel az EU piacain való megjelenés támogatása. Az üzemet 10 évre bérelték ki, jelenleg heti 5 tonna kolbász előállítására alkalmas, 7 embernek ad munkát most, de ezt szeretnék a bérlők 15 főre bővíteni. A következő fázisban az eredetileg zöldség-gyümölcs hűtőtárolónak épült létesítményt próbálják meg ilyen, vagy ha ez nem megy, akkor más élelmiszer-ipari tevékenységre bérbe adni az innovációs központban. Ami már működik itt a kolbászüzem

³³ A baromfipiac már eddig is komoly nehézségekkel küszködött, nehéz volt megfelelő piacot találni, főleg a belföldi piac volt telített. A víziszárnyas-exportján kívül a cég egyre nehezebben tudta önköltségi áron értékesíteni a termékeit. Abban, hogy a hazai baromfi-vertikum, és ezáltal a csabai feldolgozó idáig jutott – jelentős szerepe volt/van a multinacionális élelmiszer-áruházláncoknak, melyek az élelmiszerbiztonsági szabályokat kijátszva, olcsó, sokkal rosszabb minőségű – olykor romlott – import árutömeggel látják el üzleteiket, esélyt sem adva ezzel az egyik legradicionalisabb hazai iparág életben maradásának. Ebben a tarthatatlan helyzetben gyűrűzött be Magyarországra a madárinfluenza-pánik, amely a média hathatós „segítségének” köszönhetően, oly mértékű dezinformáció-tömeggel látta el a lakosságot az év elejétől, hogy ennek a folyamatnak nem is lehetett más a következménye, mint a belföldi fogyasztás 30–35%-os csökkenése. Ezt már végképp nem bírta el a Barnevál és a kilónkénti 38–42 forint veszteséget tovább nem halmozhatta. Ez azt jelenti, hogy a csabai üzemből 800 dolgozót küldenek el – bár némelyikük további foglalkoztatását a cégcsoport más megyei üzemeiben (Mezőkovácsháza, Orosháza) biztosítják.

mellett, az a termelőket, mezőgazdasági vállalkozásokat információkkal ellátó, számukra különböző szolgáltatásokat nyújtó iroda.

A helyzetet összegezve elmondható, hogy – a fent említett próbálkozások ellenére – nagyon súlyos válságban van a megye egykor egyik legszélesebb társadalmi bázissal rendelkező iparága. Amennyiben folytatódnak a mai tendenciák, az iparág megszűnése számos más ágazatot is magával ránthat, tovább mélyítve ezzel a térség leszakadását az ország növekedési pólusaihoz képest.

Az ipar és építőipar fő trendjei a térségben

Békéscsabán és térségében az 1996–2005 közötti időszak *nem a szerkezeti megújulásról*, új munkahelyek tömeges teremtéséről, dinamikus gazdasági növekedésről szólt. A megyeszékhely és térsége gazdasága lassú, visszaesésektől sem mentes fejlődési pályán mozog, melynek csak egyik eleme *a nagyléptékű külső befektetések elmaradása*. Az okok másik csoportját a helyi gazdaság struktúrájában, *a meghatározó nagyvállalatok* alacsony növekedési kapacitásában, *lemorzsolódó versenyképességében* láthatjuk.

A kilencvenes évek végétől egyértelmű szektorális válságba került *textilipar* helyzete csak átmenetileg stabilizálódott két-három évre a forint/euro kurzus számukra kedvező alakulásának következtében. Az erős forint évei azonban a nagyrészt külföldi bémunkára dolgozó, alacsony nyereségrátával működő cégeket csaknem ellehetetlenítették, a technológiai fejlesztések leálltak, a pályázati forrásokhoz e vállalkozói kör önrész híján nem, vagy csak komoly kockázatvállalás mellett fért hozzá. Az ágazat mérete is lecsökkent a térségben – követve az országos trendet – részben a még működő társaságok elbocsátásai révén, részben a vállalatok megszüntetése, csődje, felszámolása következtében. Pozitív jelként értékelhető, hogy a megrendelések gyors, pontos teljesítése érdekében a térségi (sőt a megyei) cégek között elindult az egymás felé történő munkakiadás, ami hosszabb távon akár *a klaszteresedés bázisává* is válhat.

A *gépiparban* a fentiekkel ellentétes folyamatok zajlottak, azonban összességében a korábbinál kedvezőbb az összkép. Az ipari parkban a korábban „tetszhalott” elektronikai alkatrészgyártás elindult, a meghatározó alágazatok közül egyedül a szerszámgépgyártás terén aggasztó a helyzet (az olasz tulajdonos teljes gépsorokat leszereltetett és elszállíttatott az egyik perspektivikus közép vállalatától), de egészében is vontatottnak tűnik a technológiai fejlődés. Több cég esetében a jelenleg használt épületek mérete tűnik túlzottnak, ami főként a Békéscsabai Északi Iparterület alulhasznosítását jelzi. E probléma megoldása nem a térség feladata, de az érintett önkormányzatok közvetítőként (mediátor szerep) léphetnének fel a vállalkozói érdekképviseletekkel karöltve az érintett cégek felé.

A térség hagyományos ágazatának számító *nyomdaipar* esetében egyik oldalról építési és *fejlesztési kényszer*, másik oldalról a fölös irodaterületek hatékony hasznosítása látszik égető gondnak. Az *építőanyagok gyártását* a felfutó lakásépítések, önkormányzati intézményi fejlesztések, köztér-rendezések nem csupán stabilizálták, de a növekvő kereslet *ütemes bővülést* is lehetővé tett. A lakásépítés megtorpanása ugyan átmenetileg stagnáló lakossági megrendeléseket hozhat, ám az Uniós források nagyobb tömegű megjelenése a vállalkozói és intézményi szegmensben az ágazat további fejlődését vetíti előre.

A beruházási aktivitás érezhető felfutása az *építőiparra* is kedvező hatással van, bár a megnövekedő kereslet jelentős hányadát nem térségi (megyei, régió belüli) cégek, azok kialakult alvállalkozói köre köti le, hanem jelentős részben fővárosi és Pest megyei székhelyű tőkeerős vállalkozások jutnak itt új piacokhoz. Az ágazat térségi fejlődése mögött az útépítések (és repülőtér-fejlesztés) beindulása, a lakás- (különösen a nívós társasház-)

építések élénkülése, valamint az intézményi megrendelések, település-rehabilitációs lépések együttese áll. A gondot az ágazatot országosan is sújtó *körbetartozás* jelenti, melynek oka nemegyszer az állami megrendelések teljesítését követő késedelmes kifizetés. Az utolsó két év (2004-2005) költségvetési tartalékolási kötelezettségei csak nehezítették a térség cégeinek likviditási problémáit. A másik kritikus szegmens a nagyvállalati szféra fizetési morálja, lényegében függetlenül a tulajdonosi körtől. Ha a fővállalkozó nem elég tőkeerős ahhoz, hogy 8-9 hónapot tudjon várni míg a pénzéhez jut, miközben ő már kifizeti az alvállalkozóit, akkor beindulhat a „dominó-effektus” és az egész érintett vállalkozói kör fizetéképtelenné válhat. *A helyi építőipari szereplők* jelentős része nem kizárólag lokális piacon gondolkodik, a nagyobb méretű cégek országos (esetenként határon is átnyúló) stratégiát dolgoztak ki, de a kisebb társas vállalkozások esetében is gyakori a budapesti, illetve a főváros körüli agglomeráció piacán való megjelenés (44. táblázat).

Tercierizációs folyamatok a térség gazdaságában

A rendszerváltozás óta a térség gazdaságában *a szolgáltató szektor súlyának növekedése* – a foglalkoztatásban, az értéktermelésben betöltött szerepét és a vállalkozások számának alakulását tekintve is – az egyik meghatározó folyamat. Fő mozgatói – a vállalkozás intézménye jogi kereteinek megteremtésén túl – az áruk és szolgáltatások iránti elhalasztott *lakossági kereslet*, az *ellátás* mennyiségi (községek) és strukturális *hiányosságai*, illetve a gyarapodó *vállalkozói kör szükségletei* és az állami vállalatok (valamint a szövetkezetek) kiszervezési tevékenysége voltak. A terciarizáció mögött tehát *kedvező folyamatok* is húzódtak, ugyanakkor a folyamat gyors üteme a térség általános, máig tartó *strukturális válságát* is jelezte, ami a 2000-es évek elején már egyértelműen a szolgáltatások további növekedésének korlátjaként jelentkezett.

A térség leszakadását közvetve tükrözi az értéktermelés (GDP) megyei mutatóinak lassú (a vidéki átlagtól jelentősen elmaradó) növekedése – sőt, az országosan legdinamikusabb ágazatnak tekinthető üzleti szolgáltatásokban („K” szektor) a megye mutatói összehasonlító áron visszaesést mutatnak (27. ábra). A szolgáltatások *foglalkoztatásban betöltött szerepét* (munkahely-teremtés) tekintve is leszakadó a Békéscsabai kistérség helyzete a megyeszékhelyek átlagához (azon belül Kecskeméthez és Szegedhez) viszonyítva. A szolgáltatások sajátos, *polarizált munkaerőigényének* kielégítésében fontos szerep jut a növekvő számú diplomásnak és középfokú végzettségű fiatalnak, másrészt a nagy számú, a városban és a térség községeiben élő (ingázó) aktív népességnek, akik alacsony bérért kvalifikációt nem igénylő munkát végeznek Békéscsabán. Bár az előbbi csoporttal szemben a helyi gazdasági szereplők kritikusak (vállalkozói és más, „piacosítható”, naprakész tudás és a nyelvismeret hiánya miatt), ők jelentik a terciar szektorra alapozott szerkezetváltás fontos tartalmát.

A szolgáltató szektor struktúrája, a szereplők köre jelenleg is formálódik a térségben. 1999 óta *a legdinamikusabb ágazat az üzleti szolgáltatásoké*, itt a vállalkozások száma 22%-kal emelkedett tovább, azonban a kereskedelemben, a vendéglátásban és a szállítmányozásban 5–20%-kal csökkent a szereplők száma (45. táblázat). Utóbbi folyamat mögött a piac pangása mellett szervezeti és tőkekoncentráció is húzódik, ezt tükrözi a társas vállalkozások növekvő (azonban a szegedi és a kecskeméti térség mutatóitól jelentősen elmaradó) aránya valamennyi ágazatban, továbbá a kereskedelmi egységek és a vendéglátóhelyek egy vállalkozásra jutó, emelkedő száma (46. táblázat). A társas vállalkozások aránya a megyén belül a Békéscsabai kistérségben a legnagyobb, azonban ezek többsége a térségi/megyei piacra építkező kis- és mikrovállalkozás, az öt főnél többet

foglalkoztató szervezetek száma egyetlen ágazatban sem haladja meg a 30-at, s ezek mindegyike a megyeszékhelyen működik.

A térség gazdasági teljesítményéhez és centrum-szerepéhez, a megvalósult beruházások értékéhez, a foglalkoztatáshoz és az itt (illetve a megye többi településén) élők életminőségének javulásához jelentős mértékben hozzájárult (járul) a *kereskedelem*. Az ágazatban zajló átrendeződést az elmúlt öt évben a nemzetközi szereplők által nagymértékben felgyorsított *tőkekoncentráció* mozgatta. Még mindig nagy számú (2004-ben 1515), csekély tőkével rendelkező vállalkozás van jelen a piacon a nagy-, illetve kiskereskedelemben, az 500 millió Ft-os árbevétel 10, illetve 7 térségbeli székhelyű szervezet érte el. A külföldi szereplők terjeszkedése a szerény mértékben bővülő piacon a térségi szereplők körében felgyorsította a *szelekciót*. A kereskedelem átalakulása a *beszállítói kapcsolatokat*, s ezeken keresztül a helyi feldolgozóipart – elsősorban az *élelmiszeripart*, illetve annak *termelői hátterét* – is érintette. A kereskedelmi láncok beszerzési politikája felgyorsította az ágazatban a tőkekoncentrációt, ami a foglalkoztatás és a lakossági jövedelmek csökkenését eredményezte a térségben, s mindez további koncentrációhoz (várhatóan a helyi szereplők további térvesztéséhez) vezet a térségi piacon.

A fenti folyamatok (pl. a nagy alapterületű fejlesztések gyarapodása) ellenére a *kereskedelmi üzletek száma* – az országos trendeknek megfelelően – növekedett a térségben 1997 és 2004 között, ennek üteme (19%) azonban elmaradt a vidéki átlagtól (32%). Így a Békéscsabai kistérség 2004-ben a 33. helyen állt az ezer lakosra jutó üzletek számában. A 2000-es évek elején megvalósult nagyléptékű fejlesztésekkel egészében véve strukturáltabb, tagoltabb kínálat alakult ki a napi és a tartós cikkek piacán, ugyanakkor növekedett a hajlandóság a helyi szervezetek körében a szervezeti és technológiai innovációk alkalmazására (horizontális integrációk, információs technológiák alkalmazása, új üzletviteli technikák). A kereskedelmi beruházások – Békéscsabára koncentrálódó – 2000 után felgyorsuló növekedése e folyamatokat is tükrözi. Ugyanakkor az üzletek számának növekedése 2000 után megállt, az élelmiszerboltoké pedig némi csökkenést mutatott. Az erősödő verseny és a jövedelmek reálértékének csökkenése (illetve a foglalkoztatási kilátások romlása) a helyi vállalkozók helyzetét rontja, s ennek eredményeként a környék lakossága hosszabb (napi cikket is érintő) bevásárló utakra kényszerülhet a jövőben.

A *vendéglátóhelyek* gyarapodása – miközben a vállalkozások száma ebben az ágazatban is csökkent – a kereskedelmi üzletekét is meghaladta, alapvetően a helyi/térségi kisvállalkozásoknak köszönhetően (46. táblázat). A *tőkekoncentráció* ellenére az ágazatban *nem történt minőségi áttörés*, ami a helyi szereplők tőkeszegénységével³⁴, a lakossági vásárlóerő gyengeségével, az idelátogató turisták alacsony számával magyarázható. Ugyanakkor az utóbbi két-három évben növekedő jövedelmek sem ösztönöztek strukturáltabb, bővebb kínálat kialakítására (a viszonylag magas átlagjövedelemmel rendelkező békéscsabaiak csekély számban³⁵ veszik igénybe ezeket a szolgáltatásokat), s mind a helyi gazdasági (szektoron kívüli) szereplők, mind a lakosság kritikusan viszonyul a fennálló helyzethez. A vélemények, illetve a fogyasztóvédelmi statisztikák szerint ösztönözni kellene a minőségbiztosítási tanúsítványok megszerzését, ez fontos előfeltétele a turizmus

³⁴ 2005-ben csupán öt, békéscsabai székhelyű vállalkozás árbevétele haladta meg az 50M Ft-ot, a 114 térségi (107 békéscsabai, 7 dobozi) társas vállalkozásból további 21-nél regisztráltak 20–50M Ft-os bevételt.

³⁵ Az MTA RKK 2004-es békéscsabai felmérése során megkérdezettek tizede legalább hetente, további egytizede ritkábban, de havonta többször látogat el valamilyen vendéglátó egységbe.

térségi „háttéripára” megteremtésének, mind a városi, mind a helyi piacra építő, bizonytalan helyzetű és jelentős beruházásokra nem képes községi székhelyű vállalkozások esetében³⁶.

A *termelői szolgáltatásokhoz* sorolt szállítás, raktározás, posta és távközlés, a pénzügyi és kiegészítő szolgáltatások, valamint a gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatások a termelési folyamat egészére hatnak, növelik a helyben előállított termék hozzáadott értékét, hozzájárulnak a térségi gazdaság versenyképességének javításához. Térségünkben is gyorsan bővült a termelői szolgáltatásokat nyújtó helyi szereplők köre. A *szállítás, raktározás* és az ahhoz kapcsolódó tevékenységek több száz vállalkozást vonzottak (2004-ben 326 ilyen szervezet működött a térségben), körükben azonban gyors szelekciós, illetve koncentrációs folyamat zajlott – az országos trendeknek megfelelően –, ami az ágazat tőkeigényességében gyökerezik, s napjainkig sem zárult le (évről évre csökken a vállalkozások száma az ágazatban). A térség iparának lassú átalakulása és csökkenő kibocsátása eredményeként kevés tőkeerős vállalkozás tudott megerősödni, jóval kevesebb, mint a megyeszékhelyek térségeiben³⁷. A külső döntési központokkal rendelkező *nagyvállalatok esetében* a helyi szállítási vállalkozók kapacitása kevés, országos szinten történik a partnerek kiválasztása, s uniós csatlakozásunk után nemzetközi szereplőkkel kell versenyezniük ebben a szegmensben. Magyarország *nemzetközi logisztikai szerepének* átértékelődését a térségünk – és szolgáltatói – tőke és közlekedési infrastruktúra híján nem tudta kihasználni, így *raktárbázisai* alapvetően a mezőgazdasági termeléshez és Békéscsaba megyei szintű kereskedelmi-elosztó szerepéhez kapcsolódnak.

A *pénzügyi és az üzleti szolgáltatások* információ- és tudásintenzív ágazatok, ezért megjelenésük térben erősen koncentrált – ennek megfelelően Békéscsaba meghatározó szerepet tölt be a megyében³⁸, miközben több tevékenységi körben, illetve a vállalati döntéshozatali folyamatokban növekedett a város (és tágabb térsége) külső (Budapesttől, illetve a globális döntési központoktól való) függősége. Az üzleti szolgáltatások szektorában megtermelt érték (GDP) dinamizmusa messze elmaradt a vidéki átlagtól Békés megyében, és a vállalkozások száma is lassúbb ütemben (22%-kal) nőtt a vidéki átlagnál (35%) 1996 és 2004 között, az ágazat „felfutásának” időszakában. A térség kedvezőtlen helyzetének okai a piac gyenge dinamizmusában és a kereslet lassú differenciálódásában keresendők. Ennek eredményeként a „K” szektorban működő, döntően békéscsabai székhelyű kis- és mikrovállalkozások – amelyek meghatározó szerepet töltenek be a kínálati oldalon – beruházási aktivitása gyenge volt országos összehasonlításban.³⁹ Ugyanakkor a tőke más formái, elsősorban a szolgáltatások *humán háttere* jelentősen bővült a térségben: határozottan nőtt a kvalifikált foglalkoztatottak száma a szektorban.

A helyi/térségi vállalkozások többsége *nem rendelkezik elegendő tőkével*, ezért a *minimumra szorítja az ilyen jellegű szolgáltatásokra fordított költségeit* – így megreked a fejlődésben. Ezt tükrözi azon szolgáltatók különösen alacsony száma, amelyek a vállalkozások fejlődésének fordulópontjainál (tevékenységi kör váltása/bővítése, innovációk bevezetése, kilépés új

³⁶ A községekben működő vendéglátóhelyek száma lényegében stagnált az utóbbi öt évben.

³⁷ 300M Ft fölötti éves árbevételű csak három, békéscsabai székhelyű vállalat (Körös Volán Rt, Kontirex Kft., Csabai Raktárszövetkezet) tudott felmutatni 2005-ben, s további 17 cég (16 békéscsabai, egy telekgerendási) 50–300M Ft közötti eredményt produkált a 97 helyi (90 békéscsabai, 5 dobozi, 2 telekgerendási) társas vállalkozásból. Az adatok szervezeti és tőkekoncentrációra utalnak az ágazatban, de Veszprém és Tatabánya térségében például több mint kétszer ennyi cég tudott túllépni az 50M Ft-os határon.

³⁸ A „K” szektorban működő szervezetek 40%-a itt koncentrálódik, ezen belül a társas vállalkozások közel kétharmadának itt a székhelye, és több tevékenységi körben domináns a város szerepe.

³⁹ Az ezer lakosra jutó beruházási érték a vidéki átlag kétharmadát érte el megyei szinten (1996–2004 kumulált adatai, összehasonlító áron).

piacokra, stratégiai partneri kapcsolat kialakítása) töltenek be fontos szerepet – jogi, üzletviteli és adótanácsadás, a hirdetési és reklámszolgáltatások, a piackutatás, a számítástechnikai szolgáltatások, kutatás-fejlesztés, munkerő-toborzás. Békéscsaba a megyeszékhelyek között valamennyi tevékenység esetében az utolsó harmadban foglal helyet (jelentősen leszakadva Kecskeméttől és Szegedtől), azonban meghatározó szerepet tölt be a megyében *a stratégiai jelentőségű fejlett üzleti szolgáltatásokban, és számottevő növekedés mutatkozott az utóbbi években* – a működést és piaci alkalmazkodást segítő – *könyvvizsgálói, hirdetési, üzletviteli tanácsadási és szoftverfejlesztési – tevékenységi körökben (47. táblázat).*

A *pénzügyi szolgáltatások* fejlődését, a térségben elérhető szolgáltatások körét, valamint a szolgáltató (fiók)hálózat térbeli konfigurációját külső szereplők határozzák meg. A *beruházások* mintegy 1%-a „érkezett” Békés megyébe 2004-ig, s ez alapvetően Békéscsaba helyzetét erősítette a kereskedelmi, banki szolgáltatások bővítésével és fejlesztésével. *Békéscsabán jelenleg kínálati piac van az ágazatban*, 15 kereskedelmi banki és 8 takarékszövetkezeti fiók nyújt szolgáltatásokat a városban, emellett Dobozon, Kétsopronyban és Telekgerendáson is működik egy-egy takarékszövetkezeti fiók. A kifejezetten sikeres lakossági üzletág mellett a bankok többsége a kisvállalkozások számára kínált szolgáltatásait tervezi bővíteni. Ezek Békéscsabán is elérhetőek, ugyanúgy, mint a központi költségvetési támogatással felvehető vállalkozói hitelek⁴⁰. A bankok a helyi vállalkozások partnerei lehetnek a fejlesztési és működési hitelek biztosítása mellett a vállalatirányításban, üzleti szolgáltató tevékenységeket is felvállalva. A bankok vezetői úgy látják, hogy erre csekély az igény és hajlandóság *a helyi gazdasági szereplők* részéről, pedig jelentős hányaduk *likviditási gondokkal* küzd (növekszik a működési hitelek aránya a bankok helyi portfóliójában), illetve nem tudja kellőképpen megalapozni stratégiai döntéseit. Ugyanakkor *a térség vállalkozói* (a községekben működők is) *jelezték igényüket* az üzletvitelhez, az adózáshoz, a piaci információk értékeléséhez, a pénzügyi döntésekhez nyújtandó/igénybe vehető *segítségre*. Az ágazatról – és az üzleti szolgáltatások többi eleméről – a helyi gazdasági szervezetek körében kialakult kép alapvetően pozitív, valamennyi, számukra fontos szolgáltatás elérhető.

A turizmus háttérszolgáltatásai

A Békéscsabai kistérséget jelenleg nem tartják számon *az ország legjelentősebb idegenforgalmi területei között*. Ezt mutatják azok az összehasonlító adatok, amelyek a kistérség helyzetét mutatják a megyén belül, a Dél-alföld megyeszékhelyeinek kistérségei között és a vidéki átlaghoz viszonyítva.

A *kereskedelmi szállásférőhelyek* száma a Békéscsabai kistérségben a megyei átlagot meghaladóan bővült 1996 és 2004 között, különösen a 2000 utáni időszakban, és az országos kistérségi átlag emelkedését is jóval meghaladva. A Dél-Alföldön belül viszont a Szegedi kistérség utóbbi évekbeli növekedését messze nem érte el (28. ábra). A Békéscsabai kistérség pozíciója a kereskedelmi szálláshelyek száma alapján a vidéki kistérségek között az 1996. évi 75. helyről 2004-re a 48. helyre lépett előre (48. táblázat).

A *vendégéjszakák száma a kereskedelmi szálláshelyeken* viszont a Békéscsabai kistérségben (a gyulaihoz hasonlóan) 1997 után jelentősen visszaesett, szemben a

⁴⁰ Mikrohitel Program, Midihitel Program, Széchenyi Kártya, Európa Hitel, Lánchíd Faktoring Program, KKV-k Beruházási Hitelprogramja.

kecskeméti, a szegedi kistérségi, és az országos mutatókkal, amelyek nem mutattak jelentős csökkenést (29. ábra). Így a térségünk helyzete az országos listán romlott (48. táblázat). Békés megye (ezen belül a Békéscsabai, de különösen a Gyulai kistérség) pozíciója a *külföldi vendégéjszakák* számát tekintve jelentősen romlottak mind országos összehasonlításban, mind a dél-alföldi megyeszékhelyi adatokat összevetve (49. táblázat). A Békéscsabai kistérség e tekintetben az 1966. évi 50. helyről 2004-re a 63. helyre csúszott vissza (48. táblázat).

A *szállodák férőhelyeinek* száma azonban mind a kistérségben, mind a megyében lényegében stagnál 1996 óta, szemben az országosan mérsékeltebben, a Kecskeméti és Szegedi kistérségben viszont jelentősen emelkedő mutatóval (30. ábra). A Békéscsabai kistérség pozíciója e tekintetben – országos összehasonlításban – romlott (48. táblázat). A *vendégéjszakák száma a szállodákban* a vizsgált időszakban országosan átlagosan – 1998-ig alacsonyabb, azután valamivel magasabb szinten – általában stagnált, míg a megye kistérségeiben összességében csökkent, jelentősen a Békéscsabai, és drasztikusan a Gyulai kistérségben (31. ábra). Előbbi országos „helyezése” e mutató alapján a vizsgált időszakban a kistérségek között a korábbi 36. helyről a 45.-re esett vissza (48. táblázat). Még rosszabb a helyzet a *külföldiek által eltöltött vendégéjszakák* tekintetében mind a megyében, mind a Békéscsabai kistérségben (közel 2,5-szeres visszaesés nyolc év alatt) (50. táblázat.). Ezzel együtt a Békéscsabai kistérség pozíciója az ország vidéki kistérségei között – a külföldi turistáknak a frekvenciált idegenforgalmi térségekben történő nagyobb koncentrációja miatt – viszonylag csekély mértékben romlott (48. táblázat.).

A *magán-szálláshelyek* adatai 1999 és 2004 között hektikusan alakultak. A Békéscsabai kistérség mutatói vidéki összehasonlításban viszonylag kedvezőek. A *külföldiek által eltöltött vendégéjszakák* emelkedő trendje azonban – igaz, alacsony abszolút szinten – figyelemre méltó (51., 52. és 53. táblázatok). Kedvezőtlen azonban a kistérség országos besorolása a főbb mutatók rangsor-számai alapján (48. táblázat).

A szálláshelyek a *megyeszékhelyen* koncentrálnak. A kistérség többi települése közül csak *Doboz* rendelkezik kereskedelmi szálláshelyekkel: a *szanazugi üdülőtérleten* 24 vállalati üdülőben 2005-ben 7373 vendégéjszakát regisztráltak. Ezek közül kiemelkedett az Ifjúsági Üdülőközpont forgalma (1498 vendégéjszaka). Itt azonban a vendégforgalom nagymértékben időjárás-függő. *Békéscsabán a szálláshelyek mennyisége* elegendő – kivéve az évente ismétlődő Csabai Kolbászfesztivál időszakát. Problémát jelent viszont egyes szállodák és egyéb (kollégiumi) szálláshelyek minősége, valamint a szálláshely-struktúra hiátusai (olcsóbb faházak elhelyezés, kemping hiánya). A megyeszékhelyen a vendégek általában egy-két éjszakát töltenek, ami a megyei mutatóktól is jócskán elmarad (ez utóbbiban Gyula adatai a meghatározóak).

A fentiek alapján egyértelmű, hogy Békéscsabán (és a kistérségben) az *idegenforgalom nem* (és a közeljövőben valószínűleg nem is lesz) *húzóágazat*. Fenntartható, környezet-orientált fejlesztése azonban hozzájárulhat a város és környéke imázsának növekedéséhez és általános fejlődéséhez. A kistérség (ezen belül Békéscsaba) legfontosabb *turisztikai tényezői a gasztronómiai események* (elsősorban a nemzetközivé fejlődött Csabai Kolbászfesztivál), valamint a *kulturális és egyéb rendezvények*, beleértve a kiemelkedő nemzetközi *sporteseményeket* (54. táblázat). Fontos, és a jövőben várhatóan dinamikus fejlődő ágazat lesz az *ökoturizmus*, amely a kistérség vízfelületeire (a Körösök, az Élővíz-csatorna, a horgásztavak, a bányatavak) és zöldterületeire (elsősorban a körösi galériaerdőkre) koncentrál, nagyrészt a 2002-ben megalakult Körösök Völgye Natúrparc keretében. Elsősorban a Natúrparc felügyelete alatt valósulhat meg a természetjárás és a vízi turizmus mellett a horgász-, a vadász és a lovasturizmus.

További *kiegészítő turisztikai lehetőségek* és célpontok Békéscsabán a felújított Árpád-fürdő szolgáltatásai, a Munkácsy Múzeum és a Munkácsy Emlékház, a Szlovák Tájház, a Gabonamúzeum, a nevezetes evangélikus templomok, a Jézus Szíve katolikus templom, a bevásárlóközpontok, a Csaba Expo, a kistérség többi településén az ismétlődően megrendezett falunapok, búcsúk, továbbá Békéscsabán, Dobozon és Kétsopronyban az élő népi mesterségek műhelyei.

A kistérség a turizmus terén önmagában nem esélyes „versenyző”. Azonban beágyazódva a közép-békési térségbe (amelyben – az utóbbi évek visszaesése ellenére – Gyula, elsősorban a Várfürdő és a Várjátékok révén, meghatározó tényező), továbbá együttműködve a megye és a régió más idegenforgalmi objektumaival, attrakcióival már jelentős tényezővé válhat. Ezt fogja erősíteni a békéscsabai repülőtér és a remények szerinti további útfejlesztések. A Körösök Völgye Natúrpark keretében folytatható turisztikai tevékenységek révén pedig Békéscsaba és Doboz bekapcsolódhat határon túli együttműködésekbe is.

Az info-kommunikációs (IKT-) szektor jelentősége és növekvő nemzetgazdasági súlya

Az *információs kommunikációs technológiai (IKT) szektornak* a „globális iparág” sajátosságaiból adódóan komoly *felzárkóztató hatása van*. Az új információs technológia széles körű terjedése, a termelés minden korábbi mértéket meghaladó feldarabolódása, a termelési és szállítási költségek csökkenése hozzájárult a világgazdaság „félperiféria” országainak integrálódásához, a gyors ütemben növekvő globális jövedelemegyenlőtlenségek mérsékléséhez. Az „új gazdaság” jelentőségét növeli, hogy a megvalósított IKT-beruházások, alkalmazott innovációk, technológiák és eljárások hozzájárulnak a „hagyományos” iparágak és szolgáltatások modernizálásához. Nemzetközi és hazai kutatások bizonyítják, hogy a csupán termelési feladatot ellátó vállalatok is folyamatos, intenzív technológiafejlesztési, tanulási folyamaton mennek keresztül. Ugyanakkor, nem a másutt kifejlesztett technológia passzív befogadására kerül sor, hiszen az importált technológiának a használata már feltételezi valamilyen szintű, helyi technológiai képességek meglétét. Ez a befogadóképesség elősegíti a technológia- és tudásfelhalmozást, a felhalmozási folyamat pedig visszahat a befogadóképességre és erősíti azt, ami hozzájárul az adott térség versenyképességének megőrzéséhez is. Ezért az IKT-szektorban rejlő fejlődési/fejlesztési lehetőségeket *a kistérség szempontjából is elemeznünk és értékelnünk kell*.

A *magyarországi IKT szektor* jelentősége, az „új gazdaság” dinamikus bővülésében játszott szerepe, kiemelkedő innovációs teljesítménye, valamint más gazdasági ágazatok (feldolgozóipar, kereskedelem, üzleti szolgáltatások) fejlődését ösztönző hatása miatt kulcsfontosságú. A szektor kulcsszerepét bizonyítja a nemzetgazdasági átlagot meghaladó exportorientáció, a magas egy alkalmazottra jutó bruttó hozzáadott érték, a bővülő foglalkoztatás, az alkalmazásban állók nemzetgazdasági átlagot meghaladó keresete. Az IKT szektoron belül megfigyelhető *dinamikus növekedés folytatódni fog*, hiszen a piac bővülésével, s a versenytársak számának növekedésével a vállalkozások hatékonyságuk fokozására kényszerülnek. *A tudás-intenzív termékekre és információ-érzékeny szolgáltatásokra specializálódó piaci stratégia* versenyképesebbé teszi az adott vállalatot, illetve a szolgáltatási szektor számára előállított termékek esetében csökkenti a konjunktúrától való függőséget.

A *rendszer váltást követő társadalmi és gazdasági átalakulás* során a számítástechnikában, informatikában hagyományokkal rendelkező térségekben maradtak, illetve jelentek meg

nagyobb számban az IKT vállalkozások. A kilencvenes évek elején a Dél-Alföldön az IKT vállalkozások száma – a Közép-magyarországi régió kivételével – magasabb volt, mint a többi régióban. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a régió IKT szektora kiemelkedő szerepet játszott volna a régió belül, a vállalkozások jelentős része ebben az időben elsősorban az alacsony befektetéseket igénylő termelő és szolgáltatási ágazatokban jött létre. *Békés megye* ekkori *elmaradása* (38 vállalkozás) a termelési hagyományok hiányára, az alacsony információs igényű ágazatok magas súlyára volt visszavezethető. A kilencvenes évek második felétől, mind nagyobb számban jelentek meg a régió piacán az IKT cégek, *a szektorban működő jogi személyiséggel rendelkező cégek száma* a Dél-Alföldön több mint 6,7-szeresére bővült, *a megyében ennél alig kisebb arányban, 6,4-szeresre*. A növekedés hátterében a fejlődő közigazgatás és az újdonságokra mindinkább nyitott társadalom, és a nemzetközi folyamatok – globalizáció, info-kommunikációs forradalom, EU-csatlakozásra történő felkészülés által is ösztönzött, növekvő információsüksége – álltak (55. táblázat).

A bővülés dinamikája azonban nem volt egyenletes. Az IKT szektor speciális szükségleteit jelzi a – más ágazatoknál ilyen mértékben nem tapasztalt – *területileg koncentrált megjelenés*. A vizsgált szektor vállalkozásai jelentősebb számban csak a nagyobb városokat, megyeszékhelyeket (a Dél-Alföldön Békéscsabán, Kecskeméten és Szegeden összpontosult az IKT vállalkozások 62,6%-a) magában foglaló kistérségekben jelentek meg.

Az IKT vállalkozások számának növekedése ugyanakkor együtt járt *a régió belüli területi szétterjedésükkel* is. Míg 1992-ben a 209 jogi személyiségű társaság mindössze 35 településen összpontosult, addig 2004-ben a nyilvántartott 1415 cég már 115 településen működött. A decentralizáció látványos, ám az összes IKT vállalkozás 88,7%-a továbbra is a városokban található. (Igaz, a megyeszékhelyek részesedése 1992-höz képest 4 százalékpontot esett.) Jellemző továbbra is Szeged kiemelkedő vonzóhatása, ahol 454 IKT vállalkozást tartanak nyilván. További jelentős koncentrációt figyelhetünk meg Kecskemét (255), Békéscsaba (119), Baja (77) és Hódmezővásárhely (51) esetében (32. ábra).

Az elmúlt években *a „termékhez nem kapcsolható szolgáltatások”* területén jött létre a legtöbb vállalkozás, itt valósult meg a legtöbb beruházás. *A legszembetűnőbb fejlődést a szoftverkészítés és -szaktanácsadás, a számítástechnikai tevékenység,* valamint az adatfeldolgozás szakágazatoknál figyelhettük meg. *A legnagyobb beruházások* ugyanakkor *a távközlési tevékenységhez* kötődtek, illetve kötődnek. Jelentős fejlődésen ment keresztül a „termékhez kapcsolódó szolgáltatás” szektora is, látványosan nőtt a vállalkozások száma, ami szoros összefüggésben áll a lakosság általános kereseti viszonyainak javulásával.

Az IKT feldolgozóipari vállalkozások száma az elmúlt évtizedben folyamatosan nőtt, így ezek a foglalkoztatásban is egyre jelentősebb szerepet tölthettek be. E vállalkozásokra jellemző *a külföldi tőke magas aránya,* az exportorientáció, amely az iparban ezen tevékenységi körökben a legerősebb. A csoport jelentőségét tovább növeli, hogy a létrejövő új vállalkozások többségénél olyan szakmakultúrát, gyártási technológiát honosítottak meg a telephelyeket létrehozó cégek, ami azt megelőzően nem volt a térségben. Az IKT feldolgozóipar beágyazottsága nem erős, az ágazat rendkívül piacérzékeny, a nemzetközi és a hazai változásokra igen gyorsan reagál. A beszállítói háttér nem elég kiterjedt, ami csak részben magyarázható a helyi cégek felkészültségének hiányával. Az informatikai feldolgozóipar olyan iparág, amelynek helyi szereplői izoláltan működnek, kifelé kapcsolódnak, a fogadó országtól függetlenül, saját anyavállalatukkal, illetve saját multinacionális hálózatukkal állnak kapcsolatban.

Békéscsaba és térsége az információs társadalom megerősödése szempontjából a megye legígéretesebb térsége, s vidéki összevetésben is közvetlenül a százezres városok térségei

mögötti körben szerepel. A gazdasági szerkezetváltás sikerét, a hosszú távon fenntartható fejlődést és a térségen belüli esélyegyenlőség javítását szolgálhatná, ha a térség gazdasági szerkezetében nagyobb szerephez jutnának az információgazdag, tudástermelő tevékenységek, ezen belül is elsősorban a térség profiljának megfelelő magas szintű szolgáltatások.

Agglomerálódás – szuburbanizáció

A Békéscsabai kistérség településeit legerősebben – és valamennyi érdekelt által megkérdőjelezhetetlenül – azok a „város–vidék” típusú, a lakosság kisebb-nagyobb rétegének eltérő gyakoriságú mozgásai által életben tartott kapcsolatok fűzik össze, amelyek révén nemcsak a falvak számára válik elérhetővé a városi ellátás, de amelyek nélkül Békéscsaba sem nőhetett volna egykoron várossá. Az alföldi mezővárosokhoz hasonlóan a városi funkciókkal – „belsőségén” kívül – eredetileg elsősorban a saját kiterjedt határában megült tanyák lakóit látta el Békéscsaba. Részben a szocialista korszak tanyaközség-szervezésének, részben az 1990-es önkormányzati törvénnyel beköszöntő önkormányzati autonómiának köszönhetően vált (Dobozhoz hasonló) önálló községgé, de ellátási kötelekeit tekintve továbbra is a város „vidékévé” Kétsoprony, Telekgerendás (1952), majd Csabaszabadi (1993). A napi munkába járók által kialakított legintenzívebb összekapcsolódást, a kezdődő agglomerálódást mutató falusi településeket (Mezőmgyer, Gerla) ugyanakkor a szocialista településpolitika számos más város mellett Békéscsabának is „segített” közigazgatási területébe vonnia.

Az 1980-as években azonban az urbanizáció Magyarországon is belépett a második, ún. „viszonylagos dekoncentrációval” jellemezhető szakaszába, melyben a nagyobb centrumok körüli városi terek (s nem feltétlenül maguk a városok) koncentrálnak számszerűleg vagy relatíve egyre több lakost⁴¹, gazdasági tevékenységet, beruházást: azaz az elővárosi fejlődés (*szuburbanizáció*) válik meghatározóvá. Ez az 1990-es években országosan látványos lendületet vett folyamat a Dél-alföldi régióban egyelőre viszonylag lassúbb ütemben és kevesebb településre kiterjedten zajlik, ráadásul Békéscsaba körül Szegedhez, de Kecskeméthez mérve is szerényebb léptékű, azonban egyértelműen kimutatható (33. ábra). Eleinte Szabadkígyóst és Újkígyóst, majd – változó mértékben és tartóssággal – Telekgerendást és Kétsopronyt érte el⁴². Az elsősorban városiak kiáramlásának köszönhető kisebb-nagyobb migrációs nyereséget felmutató falvak köre más megyeszékhely-nagyságú város körül is „mozgásban” van, ami viszont nem változtat az urbanizáció lényegi trendjén: a szuburbanizáció minden bizonnyal tartós jelenlétén. Hogy milyen mérvű, s mikor, a város körüli községek közül melyikbe irányul, az egyaránt függ a centrum – gazdasági potenciálja által meghatározott – fejlődési pályájától, az ehhez is „igazodó” demográfiai szerkezetétől, beépítésbe vonható tartalékterületeinek nagyságától, valamint a falvak ingatlankínálatától, infrastrukturális ellátottságától, természeti-társadalmi attraktivitásától, illetve lakóik és döntéshozóik elővárosi fejlődés iránti attitűdjétől. A hozzáállás nemcsak hogy egyértelműen pozitív a kistérség községeiben, de azok – a polgármesterek véleményében tetten érhető –

⁴¹ Magyarországon az teszi a helyzetet bonyolulttá, hogy a nagy mérvű természetes fogyás (a születések számát meghaladó halálozás) miatti országos népességcsökkenés mellett a fogyó népességű kistérségek is növelhetik részarányukat, például a náluk is erősebben csökkenő népességű megyékben.

⁴² Doboz korábban már célpontja volt a szocialista, ún. „irányított” szuburbanizációnak, aminek részeként nagyobb számú roma lakosság telepedett ki Békéscsabáról a faluba. Az 1990–2003 között épített lakások adataival viszont egységes „tömbként” emelkedik ki a megyében a formálódó közép-békési városrégió, melyben a városokkal azonos kategóriába (3–5 lakás/100 fő) sorolható Csabaszabadi kivételével valamennyi kistérségi település.

határozott „kertvárosi” jövőképpel rendelkeznek⁴³. Ehhez, bár vannak ingatlanjaik vagy/és tartalékterületeik, azok beépítésre alkalmassá tétele meglehetősen költséges. Ráadásul, mint Szeged kivételével a régióban másutt is, az eddig kiköltöző népesség (egy Telekgerendáson fellelhető kisebb alsó középosztálybeli csoportot leszámítva) alapvetően alacsony jövedelmi státuszú csoportokból került ki, nem egyszer e települések szociális terheit érzékelhetően növelve. A békéscsabaiaknál olcsóbb, más falvakénál, sőt a kisvárosi átlagnál is drágább ingatlanok a földrajzi helyzet jó indikátorai, az egész térség gazdasági potenciálját is mérő piaci viszonyok azonban jelenleg a kínálattól teljesen elmaradó kereslettel reagálnak.⁴⁴

A leteleplőkért folyó „versenyben” egyelőre Békéscsaba egyéb belterületei, sőt a központi belterülethez legközelebbi, új beépítésű területekkel (városból kinyúló utcákkal) rendelkező külterületi határrészei látszanak sikeresebbnek. Ez a „belső szuburbanizációnak” is nevezhető jelenség egyelőre számos más (főleg alföldi) városban is fellelhető. Mezőmgyer, Gerla és a Fényesi utca (utóbbi 59%-os növekedést felmutatva) összesen 466 fővel gyarapodott az utolsó két népszámlálás közti dekádban. Tovább árnyalja a képet a már a lakóhelyi előtt megindult ún. *rekreációs szuburbanizáció*, aminek eredményeként a kétsopronyi „zártkertek” tulajdonosainak egyharmada, a telekgerendásiak 44%-a és a dobozi üdülőtulajdonosok 62%-a békéscsabai (56. táblázat). Az 1990-es évek felerősödő társadalmi polarizációja ezekben a zártkertekben, de még inkább a Békéscsabán találhatóokban oda vezetett, hogy az épületek egy részét lakásként kezdték használni, sőt új lakásokat építenek⁴⁵. A város területrendezési szabályozásával „legalizálta” e folyamatot, aminek a következményei a fent leírt külterületi népesség növekedésében mérhetőek.

Míg a nyugati országokban a nagyfokú *ingázás* az elővárosi fejlődés folyamánya, addig a szocialista gazdaság-, település- és lakáspolitiká következtében Magyarországon megelőzte azt. Sőt, a gazdaság átszervezése és recessziója miatt a Békéscsabára naponta dolgozni járók (1980-ban 10975 fő, 2001-ben 7975 fő) és az ingázókat kibocsátó települések száma épp az 1990-es években csökkent. A kistérség falvainak agglomerálódását, a várossal való legszorosabb, munkahely–lakóhely reláción nyugvó kapcsolatát jelzi, hogy szemben a hagyományosan legtöbb ingázót kibocsátó településekkel, 1980-hoz viszonyítva 2001-re Telekgerendás és Kétsoprony még javította is pozícióját. Dobozra ugyan ez nem áll, de 575 Békéscsabán dolgozó lakosával még így is csak Békés és Gyula városa előzi meg. Ingázói 73%-ának a megyeszékhely ad munkát; közel hasonló aránnyal csak Újkígyós és Szabadkígyós jellemezhető, a legerősebb kapcsolat (79–87%) azonban Telekgerendást, Kétsopronyt és Csabaszabadit fűzi a városhoz (34. ábra)⁴⁶. A kereslet-kínálat strukturális különbségeinek kihasználása teremti meg az egyébként kifejezetten ritka, városból faluba irányuló napi gyakoriságú mozgást: a falvaktól eltérően jellemzően érettségizett, vezető vagy

⁴³ Maguk a helyi társadalmak eltérő történelmi hagyományaik, struktúrájuk miatt ennél differenciáltabbak: Kétsopronyban például – annak számos előnyével is – egy zártabb, míg Telekgerendáson egy „befogadóbb” faluba érkezik a bevándorló.

⁴⁴ A problémát Csabaszabadiban súlyosbítja, s az önkormányzat kedvező telekpolitikáját eredménytelenné teszi, hogy a szuburbanizáció elengedhetetlen szereplője, a bankok sem támogatják jelzáloghitellel az ottani telkek beépítését.

⁴⁵ E jelenség szintén nem egyedi: a rekreációs szuburbanizáció számos város körül lakóhelyivé kezdett alakulni az 1990-es években.

⁴⁶ Szeged és Kecskemét ugyan a települések szélesebb körét és néhány esetben nagyobb intenzitással is vonzza, ahhoz azonban nem férhet kétség, hogy a kistérség települései egyértelműen Békéscsaba hegemon munkaerő-vonzáskörzetének részei.

szellemi foglalkozású, nem helyben dolgozó békéscsabaiak egy kis része a kistérség határain belül talál munkát.

Vonzáskörzeti kapcsolatok

Békéscsaba – megyeszékhely-szerepének, illetve gazdasági súlyának köszönhetően – bizonyos funkciókat illetően az egész megyére kiterjeszti vonzását. *Komplex középfokú* vonzáskörzete nagyjából a 2004-ig érvényes statisztikai kistérségét fedte le, átnyúlva néhány közeli, a korábbi orosházi, mezőkovácsházi, sarkadi kistérséghez tartozó településre is (35. ábra). Másrészt azonban az alföldi városhálózat sajátosságai miatt ebben a kistérségben is osztoznia kellett más, közeli városokkal (elsősorban Gyulával, kisebb mértékben Békéssel) az ellátandó falvak körén. A jelenlegi statisztikai kistérsége azonban egyértelműen része ennek a vonzáskörzetnek. Az 1990-es évek piactudományi átalakulása, az önkormányzati autonómia megteremtése és a társadalom polarizálódása nem hagyta érintetlenül a korábbi ágazati vonzáskörzeteket. Legfontosabb változásai, jelenlegi helyzetük a következőkben összegezhetőek:

A szocializmus időszakában az *adminisztratív úton kijelölt vonzáskörzeteket* alapvetően befolyásolta a közigazgatási beosztás. Az 1970-es évek végén, '80-as évek legelején Doboz még a Gyulai járás része volt, szemben a Békéscsaba városkörnyékéhez tartozó Telekgerendással és Kétsopronnyal. Mára a kijelölt ellátási körzetekkel bíró (részben új) intézmények közül a viszonylag legtöbb – bár így is meglehetősen ritka vagy esetleges – lakossági mozgást indukáló között emelhető ki az okmányiroda, a körzeti földhivatal és a munkaügyi központ, melyek már valamennyi kistérségi falut Békéscsabához kötik. A jó megközelíthetőség, tömegközlekedés miatt a területi hovatartozás nem jelent problémát a lakosságnak.

Ugyancsak keveseket érint a helyben nem megoldható, Békéscsabán elérhető *szakosított szociális ellátások* igénybevétele. Annál többeket a *járóbeteg-szakellátás* és a *fekvőbeteg-ellátás*. A kórházak közötti, az OEP által szabályozott munkamegosztásból és a progresszivitás elvéből következő átvonásokat, valamint a szabaddá váló orvosválasztást is figyelembe véve, a kistérség feltehetően nemcsak a területi kötelezettség, de a tényleges betegforgalom alapján⁴⁷ is teljes egészében a békéscsabai kórház kiterjedt ellátási területének a részét képezi.

A korábbi adminisztratív vonzáskörzetek közül a középfokú *oktatás* területén érzékelhető legmarkánsabban a piaci viszonyok megjelenése. Annak a tanulóért folytatott versenynek, melynek eredményeként – más alföldi megyeszékhelyekhez hasonlóan – az 1990-es években Békéscsaba súlya nőtt a megye középiskolai ellátásában⁴⁸, a kistérség falvai ugyan nem résztvevői, de közelségükből adódóan maguk is nyertesei. Ugyanennek a folyamatnak, Békéscsaba sokszínűvé vált minőségi kínálatának eredményeként viszont a kistelepüléseknek azzal az új jelenséggel is tartósnak kell számolniuk, hogy a nem városi funkcióknak minősülő alapfokú oktatásban is van kiegészítő (Csabaszabadi számára teljes körű) ellátó szerepe, szívó hatása a városnak.

⁴⁷ A feltételezést részben más térségre vonatkozó felmérések, illetve helyi interjúk indokolják.

⁴⁸ 2001. évi adatok szerint a megye 18 településéből a nem helyben tanulók abszolút többsége (több mint fele) Békéscsabára járt be tanulni.

Ennél is jelentősebben átrajzolták a – már korábban is „spontán” vonzáskörzeteknek tekintett – *kiskereskedelmi vonzáskörzeteket* a multinacionális cégek megjelenése, valamint azoknak a falusi társadalmi csoportoknak a városi kínálatra reagáló döntései, akik megengedhetik maguknak, hogy éljenek a szabad választás lehetőségeivel. A kistérség szomszédságában⁴⁹ végzett felmérések igazolták, hogy a fogyasztók többségének vásárlási szokásai gyorsan alkalmazkodtak az új megyeszékhelyi koncentrációhoz⁵⁰. Legtöbben a bevásárlóközpontokat keresik fel Békéscsabán. Így az élelmiszerellátás is azon, helyben egyébként kiépített ellátórendszerek sorába lépett, melyeket elsősorban a jobb anyagi körülmények között élők, kiemelten a személygépkocsival rendelkezők számottevő csoportjai már alapvetően a városban vesznek igénybe.

Kisebb mértékű, de egyértelműen megyeszékhelyi kötődést jelent a színházba, sportrendezvényekre s – a fiatalok körében jellemzően – a moziba járás. A falvakban működő termelőszövetkezetek, illetve állami gazdaság *közművelődést, rekreációt* szervező, poszt-szocialista átmenetben megszűnő funkcióját fokozatosan az önszerveződések veszik át. A kistérség településkapcsolatait uraló vonzáskörzeti relációk egyirányúságát oldják azok a falusi – részben nemzetiségi összetartozásra építő – rendezvények⁵¹, amelyek ráadásul ígéretes erőforrásai lehetnek a „kistérségi szemlélet” kialakításának, erősítésének.

Horizontális térkapcsolatok – kistérségi szerveződések

A településkapcsolatok másik típusú, *horizontális szerveződései* számára a közigazgatás decentralizációja, a társadalom demokratizálódása nyitott utat, s elsősorban az önkormányzatok – mint autonóm szereplők – együttműködése révén formálódnak. A Békéscsabai kistérség olyan megyében, illetve régióban található, ahol valamelyest megkésve, az 1996-ban elfogadott területfejlesztési törvény által felgyorsítva alakultak meg a területfejlesztési önkormányzati társulások. A békéscsabaihoz hasonló, agglomerálódó övezetekben lévő nagyvárosok ráadásul gyakorta nem ismerték fel az ilyen típusú térszervezésben rejlő előnyöket, másrészt kistérségeik – mivel általában nem tartoztak a kedvezményezettek közé – nem voltak érdekeltek a decentralizált területfejlesztési források megszerzéséért folyó, összefogásra serkentő harcban. Békéscsaba azonban – alföldi szinten is egyetlen példaként – hasonló okból sokáig egyáltalán nem is kezdeményezte olyan társulás alakítását, melyben a környező falvak is tagok, illetve nem is csatlakozott ilyenhez. Csupán interurbán kapcsolatait „formalizálta” a Gyulával és Békéssel alapított Közép-Békési Területfejlesztési Önkormányzati társulásban⁵².

⁴⁹ Csorvás településfejlesztési koncepciója részeként.

⁵⁰ Más alföldi megyeszékhelyekhez hasonlóan Békéscsaba legalább másodlagos központja lett a környező kisvárosok által vonzott falvak kisebb-nagyobb részének.

⁵¹ Alapvetően a falunapokat, szlovák bálákat látogatják kölcsönösen a telekgerendásiak, kétsopronyiai és csabasabadiak elsősorban a nemzetiségi összetartozás okán. Ugyanilyen alapon vendégei a mezőberényi Szlovák Napnak is. Doboz viszont Békéscsaba mellett Gyulával is szervez közös rendezvényeket.

⁵² Ez a társulás a városok komplementaritásához, hálózattá szerveződéséhez elengedhetetlen partneri viszony országszerte ismert jó példáját, az integrációban viszonylag előrehaladottabb stádiumban lévő városeggyüttest „ismerte el” (igaz, a magterület mellett ehhez Mezőberény és Sarkad – mint peremvárosok – is hozzátartoznak a szuburbanizálódó, többek között a békéscsabai kistérség részét képező településekkel kiegészülve: (36. ábra). A térség összehangolt, kölcsönös együttműködésen alapuló fejlesztése már több mint két évtizede megfogalmazott igény. Az 1980-as évek eleji nagyszabású tudományos kutatásra épülő helyzetértékelést egy vitaülésekben kikristályosodott, 1989-ben elkészült térségi koordinált fejlesztési program kidolgozása követte. Mind a rendszerváltás utáni tervezés részeként elkészült Békés megyei, mind a dél-alföldi területfejlesztési

Ezzel szemben a kistérség falvainak horizontális kapcsolatrendszere dél-alföldi viszonylatban is meglehetősen szövevényes volt, egyfajta „kuszaságot” tükrözve. Az ezredfordulón a négy település a megyei területfejlesztési tanácsban képviselt kilenc területfejlesztési önkormányzati társulásból négynek (Doboz kettőnek) volt tagja.⁵³

Új szakaszt nyitott a települési önkormányzatok többcélú kistérségi társulásáról szóló 2004. évi CVII. törvény, mely alapján az újjászervezett statisztikai kistérséghez tartozó települések, azaz Békéscsaba, Csabaszabadi, Doboz, Kétsoprony és Telekgerendás önkormányzatai megállapodást kötöttek többcélú önkormányzati kistérségi társulás létrehozásáról. Némi belső feszültséget okozott azonban, hogy a kistérség országos szinten is azon ritka kivételek közé tartozott, melyek nem nyújtották be a megfelelő társulási feladatok felvállalását maximálisan 120 millió forinttal finanszírozó pályázatot az első, csak a második körben, s a munkaszervezet megalakításával is késlekedtek. A községek polgármesterei – tanácstalanságukat is kifejezve – elismerték, hogy valamennyien Békéscsabára vártak az ügyek intézésében, főleg a pályázat elkészítésében, részben a város „súlya”, részben a maguk szerepének alábecsülése miatt, de főleg a pályázatíráshoz a falvakban lévő szaktudás hiányára hivatkozva. Ugyanakkor Békéscsaba érdektelenségében látták a késlekedés fő okát. A normatív támogatások hosszabb távú kiszámíthatatlansága, a nagyváros egyelőre egyedül ehhez kötött érdekelttségének sérülékenysége, a pályázatokhoz szükséges önrész előteremtésének komoly nehézsége a kistérségekben jelenleg is némi bizonytalanságban tartja a résztvevőket. A tenni akarás és szakértelem ellenére a társulás működését segítő intézményrendszer országos szintű „kialakulatlansága”⁵⁴ is nehezíti a helyzetet.

Jelenleg viszont már egyértelmű erősségként értékelhető, hogy nemcsak hogy semmilyen ellátási feladatban nem kérdőjeleződik meg a falvak Békéscsabához kötődése, azok világos jövőképet (közös munkaerőpiac, potenciális kertvárosi övezet) fogalmaztak meg a maguk számára, készülve annak megvalósítására. Komoly előnyt látnak a város szakmai „háttérében”, az összefogás révén javuló közellátásban, s bíznak a közös pályázatokban. Utóbbiakat illetően máris komoly sikernek könyvelhető el a Körösök Völgye Natúrpark Egyesület, majd ennek keretein belül a Körösök Völgye Akciócsoport s legutóbb a Körösök Völgye Leader+ Akciócsoport megalakulása⁵⁵.

A közszolgáltatások magasabb szakmai színvonalon történő ellátását, a kistérségi területfejlesztéssel összefüggő feladatok ellátását és a kistérségi közigazgatási ügyintézés korszerűsítését célul tűző többcélú társulás felvállalt feladatainak⁵⁶ megvalósításában jelentős előrelépést jelentett a 2005–2008 közötti időszakra szóló kistérségi közoktatási intézkedési terv elkészítése, valamint a Békéscsabai Kistérségi Gyermejjóléti és Családsegítő Központ néven létrehozott kistérségi fenntartású intézmény.

koncepció kellő súllyal számol a többpólusú városrégióval, s 2002-ben kistérségi fejlesztési programban is megfogalmazódtak céljai, valamint a 2005-ben elfogadott Békéscsaba Városfejlesztési Koncepció is erre épít.

⁵³ Csabaszabadi a Dél-békési Önkormányzatok Területfejlesztési Társulásának (TFT), Doboz az Északkelet-Békés Megyei Kistérségfejlesztő Társulásnak és a Kistérségi TFT (Békés)-nek, Kétsoprony a Körösök-Völgye Területfejlesztési és Területrendezési Kht-nek, Telekgerendás a Kistérségi TFT (Békés)-nek.

⁵⁴ A kistérségi megbízott, a vidékfejlesztési menedzser és a 2005-ben meghirdetett, „NFT2 házhoz jön” program részeként tevékenykedő menedzser, valamint a kistérségi irodák megosztott kormányzati irányítása, feladatköreik átfedései helyi szinten könnyen felerősíthetik például a politikai nézetkülönbségekből fakadó együttműködési nehézségeket.

⁵⁵ Előbbi tagjait lásd a „Zöldterület-gazdálkodás, természeti értékek, élővilág” alfejezetben. Körösök Völgye Leader+ Akciócsoportnak – Bélmegyér, Csárdaszállás, Kamut, Köröstarcsa, Mezőberény, Murony, Tarhos mellett – Csabaszabadi, Doboz, Kétsoprony és Telekgerendás egyaránt az önkormányzati tagjai közt szerepel.

⁵⁶ Részletesen lásd: „Megállapodás többcélú önkormányzati társulás létrehozásáról – módosításokkal egységes szerkezetben” Békéscsaba, 2006. 02. 01.

A kistérség területfejlesztési céljainak megvalósításához fontos lenne az együttműködés „társadalmisítása”, a térségi szemlélet fejlesztése⁵⁷. Ezt a folyamatot hátráltatja, hogy a kistérség falvaiban oly fontos mezőgazdaság szocialista szervezeteinek megszűnésével, illetve átalakulásával – az érdekeltek véleménye szerint is – minimálisra, a békéscsabai gazdasági, hivatali szolgáltatások igénybevételére korlátozódtak a *gazdasági kapcsolatok*. Ezek jövőjét nagyban meghatározza (a dobozi zöldségtermesztés eljelentéktelenedéséért például okolható) a békéscsabai piac és helyi élelmiszeripar beszűkülésével/válságával leírható tendencia alakulása. A sokszereplős együttműködés egyik jó „gyakorlóterepe” az egymással határos települések nagyobb gazdálkodói és szervezetei, valamint a települési önkormányzatok és a vízügyi igazgatóság közötti szoros kapcsolat a külterületi termőföldeken lévő belvíz kezelésének megoldásában. A piacukat az egész kistérségre kiterjesztő – egyelőre elsősorban szállítmányozási és építőipari – vállalkozók azoknak a számát gyarapítják, akik érdekeltek a kistérségi szintű kooperációk fejlesztésében.

Bár a kistérségi tanácsok révén az országos fejlesztési politika megteremtette a *civil szervezetek* bevonásának intézményi feltételeit, a szabályozásban még épp úgy jelentkeznek hiányosságok, mint a mindennapi gyakorlatban. A kistérségben jelen lévő civil szervezetek potenciális résztvevői lehetnek a kistérségi együttműködések kiszélesítésének, az erősödő lakossági részvételnek és a térségfejlesztés társadalmi kontrolljának.

⁵⁷ Ennek szükségességét indokolja többek között az a 2004. évi békéscsabai kérdőíves felmérés is, melyben bár – Újkígyós és Szabadkígyós mellett – a megkérdezettek 45–69%-a említette meg a békéscsabai kistérség tagjaként annak négy községét, ugyanakkor a legtöbb „szavazatot” (74%) a városnak viszonylag régen részét képező Gerla kapta, s kisebb arányban (22%), de ugyanez Mezőmegyerről is elmondható.

A TERVEZÉS KÜLSŐ FELTÉTELEI

A kibővült Európai Unió hosszú távú fejlesztési céljait – így az azokra épülő, 2007–2013 közötti támogatási politikát – a 2000-ben elfogadott Lisszaboni Program, illetve a Tanács göteborgi ülésén megfogalmazott elvek (2001) határozzák meg. Ezeknek megfelelően, a tervezés és fejlesztés *kereteit* a versenyképesség erősítésének stratégiai célja, illetve a társadalmi és környezeti fenntarthatóság elve jelöli ki. Az EU-tagországok erőforrásainak integrációja – a belső piac egységesítése, a humán kapacitások hálózattá szervezése, a közszolgáltatások hatékonyságának javítása, mindehhez az infrastrukturális hálózati háttér (IKT, közlekedés) megteremtése a fejlesztési források célzott, hatékony felhasználásával – új (tudásalapú) növekedési pályára állítaná az Unió gazdaságát, miközben nem növekszik a környezetünkre nehezedő nyomás. Az alapidokumentumokban a változó feltételekhez alkalmazkodó (egészséges, „tanuló”) társadalom képe rajzolódik ki, ugyanakkor a leszakadó, kirekesztett csoportok integrációja, valamint a térbeli különbségek mérséklése (a hátrányos helyzetű régiók versenyképességének erősítése) is feladatként – mint a fenntartható növekedés szükséges feltételeiként – jelennek meg

A vázolt elvek és célok mellett a Békéscsabai kistérség – mint formálódó többpólusú városrégió – fejlesztése célrendszerének a városfejlesztésre a korábbi EU-politikáknál jóval nagyobb hangsúlyt fektető *Európai Területfejlesztési Perspektíva* (ESDP) elveihez is illeszkednie kell. Ennek egyik leghangsúlyosabb célcsoportja a „*Policentrikus területi fejlődés és új város-vidék kapcsolat*” kialakítására irányul. Ezen belüli három célcsoporthoz is illeszkedik a kistérség jövőképe. A „*Policentrikus és kiegyensúlyozott területi fejlődés az EU-ban*” cél egyik fontos eleme a nagyobb városok és a velük egyre sokoldalúbb kölcsönös függőségi viszonyban lévő vidékük önkormányzatai közti – önkéntes alapú – kooperáció az egész városrégió versenyelőnyeinek növelése érdekében. E kooperáció területei lehetnek a helyi közlekedés, a hulladékkezelés és a közös lakó- és ipari övezetek kijelölése. A „*Város-vidék partnerkapcsolatok*” fejlesztésének célja többek között magában foglalja a nagyvárosok vidékének integrálását a városrégiókra irányuló területfejlesztési stratégiákba, amelyeknek hatékonyabb területhasználatot kell megcéloznuk, és kitüntetett figyelmet kell fordítaniuk az életminőség javítására. Végül a „*Dinamikus, vonzó és versenyképes nagyvárosok és urbanizált régiók*” fejlesztésének célja olyan elemeket foglal magában, mint a városok ellenőrizetlen terjeszkedésének szabályozása; a funkciók és társadalmi csoportok keveredése (a társadalmi kirekesztés elleni küzdelem részeként); a városi ökorendszer gondos és erőforrást megtakarító menedzselése; a jobb elérhetőség megszervezése a szállítás hatékony és egyben környezetbarát eszközeinek alkalmazásával; valamint a természeti és kulturális örökség megőrzése és fejlesztése. Mivel az ellenőrizetlen városi terjeszkedés (szuburbanizáció) minimalizálását helyi politikai keretek között, de csakis regionális kontextusban tartják elérhetőnek, ezért a városok és környékük közötti kooperáció megerősítése, a partnerségen alapuló érdekegyeztetés új formáinak kialakítása ezen cél érdekében is alapvető feladat.

A kistérség területi fejlődésére *ható hazai tervezési dokumentumok* közül hosszútávra az *Országos Fejlesztéspolitikai Konceptió* (OFK, 2006-2020), a területfejlesztési alapidokumentumok közül az *Országos Területfejlesztési Konceptió* (OTK, 2005), míg középtávra az *Új Magyarország Programja* (ÚMP, 2006–2013) tekinthető irányadónak. A térséget közvetlenebbül érintő területfejlesztési dokumentumok közül a *Dél-Alföldi Régió Területfejlesztési Stratégiája* (DARSTRAT), a *Dél-Alföldi Régió Regionális Fejlesztési*

Operatív Program (DAROP, 2006-2013), s mint a régió egyik kiemelt fejlesztési pólustérségének (Közép-Békés) részét a *Regionális Fejlesztési Pólus Stratégia* (Szeged Pólus [Biopolisz] Program) vonatkozó elemei jelenthetnek igazodási pontokat a tervezési folyamatban. Igaz, hogy az Új Magyarország Program, a DAROP és a Pólus Program jelen pillanatban még csupán munkaverziókban léteznek, de a 2005 ősztől felgyorsult tervezési folyamat során a fő vonalaik kikristályosodtak, tartalmukban érdemi változás már nem várható, inkább szerkezeti átalakulások történhetnek a végleges leadásig terjedő időszakban.

A *tervezés elvei* közül a Békéscsabai kistérség számára is érvényesnek kell elfogadnunk a transzparenciát, a hosszú távú gondolkodás szükségességét, az indokoltság elvét, az átmenetiség elvét, a prioritizálás fontosságát, a komplexitásra és integráltságra törekvést, a programozást, a koncentrációt, az eredményesség és hatékonyság elvét, a mérhetőséget és számon kérhetőséget, az értékelést, az érdekeltek támogatásának elnyerését, a gazdasági és működési fenntarthatóságot, valamint a folytonosságot.

Az OFK átfogó célja – Az EU hosszú távú fejlesztési céljainak megfelelően – egy dinamikus, növekvő életszínvonalú, javuló életminőségű ország megteremtése, ahol több a munkahely, növekszenek a jövedelmek, biztonságos, tiszta és jó minőségű a lakókörnyezet, egészséges és hosszabb az élet. A célok eléréséhez végrehajtandó feladatok közül a *kistérség számára* kiemelten fontosnak tekinthető a magas szintű foglalkoztatás megvalósítása, az oktatásfejlesztés, a középvárosok gazdasági fejlesztése, melynek kulcsát a dokumentum a feldolgozóiparban, a logisztikában és gyógyturizmusban jelöli meg. Kiemelt figyelmet fordít az OFK az informatikai esélyegyenlőség, illetve az ökológiai szemlélet fejlesztésének, a népesség testi-lelki egészsége javításának, a társadalmi önszerveződés erősítésének. A *területpolitikai célok* közül a kiegyensúlyozott területi fejlődést, az erősödő területi kohéziót és térségi identitást, az európai térbe való beágyazódás erősítését, a területi esélykülönbségek csökkentését tekinti elsődlegesnek, amelyek alapvető építőköve a policentrikus városhálózat, összhangban az ESDP-vel. A regionális innovációs pólusok mellett kijelölik a dokumentumban a nagyobb foglalkoztatási körzeteket, mint kiemelt beavatkozási területeket is.

Az ESDP elvei és fő céljai a 2005-ben országgyűlési határozatként elfogadott *Országos Területfejlesztési Konceptióban* (OTK) is megjelennek, s a (2013-ig elérendő középtávú) területi célok közül az urbanizált Békéscsabai kistérség a „*Fejlesztési pólusok és városhálózati kapcsolatrendszer fejlesztése*” célhoz kapcsolódhat legeredményesebben. Az OTK-ban már visszatükröződik a *Területfejlesztésről és területrendezésről szóló törvény* 2003-as módosítása, ami a kistérségi szintet megerősíti a területfejlesztés intézményrendszerén belül, s azt a fejlesztéspolitika alapelemévé teszi.

Az ÚMP alapcélja kettős: növekedés és foglalkoztatás. A versenyképesség javítása érdekében el kell kezdeni a tudásalapú gazdaság és társadalom felépítését. A horizontális politikák közül a fenntarthatóság, a az esélyegyenlőség, a társadalmi-gazdasági-környezeti biztonság, a gyermekek és fiatalok érdekeinek érvényesítése, valamint a területiség szempontjainak érvényesítése került a középpontba. A kitűzött *középtávú fejlesztési célok*: versenyképes gazdaság, megújuló, egészséges társadalom, élhető környezet és területi kohézió megvalósítását támogató fejlesztési tengelyek (5) és operatív programok (9) közül a klasszikus területi politikával a Konvergencia Regionális OP foglalkozik, mely az EU 1. Fejlesztési Célterületbe tartozó, ún. „konvergencia régiók” közös fejlesztési keretét hivatott megadni. Az egyes operatív programokon belül kialakított prioritás-tengelyek közül a kistérség számára a legfontosabbnak a térségi (régióon belüli) elérhetőség javítása, a városi és agglomerációs közösségi közlekedés fejlesztése, az áruszállítás-logisztika közlekedési

infrastruktúrájának fejlesztése (mindhárom Közlekedési OP), illetve a DAROP prioritásai tűnnek legfontosabbnak. A korábbi tervezési gyakorlattól eltérően az ÚMP forrásainak felhasználásába a régióknak jelentős beleszólása (az ágazati források decentralizált része), illetve szerepe (ROP-források) lesz. Vélhetően a nagy, kiemelt projektek nevesítve jelennek meg az ágazati OP-kon belül, s ez, „kvázi” garantált forrást jelent az adott térség számára, de a ROP-on belül is van lehetőség kifejezetten a kistérséget, vagy a tágabb közép-békési térséget célzó elkülönített fejlesztési eszközök garantálására.

A regionális operatív programok – így a DAROP is – tervezése kötött tematikával történt. Mind a prioritások struktúráját, mind a programok nevét és tartalmát az NFH-OTH-VÁTI STI hármas dolgozta ki, a régiók feladata a helyi speciális adottságok és érdekek beépítése maradt. A 2. Nemzeti Fejlesztési Tervre (ÚMP) vonatkozó országgyűlési határozat *Békéscsabát, mint a régió alcentrumát* jelöli ki, annak gazdasági dinamizáló szerepet szán, jelentős foglalkozási centrumként, és a policentrikus városhálózat megyei gyűjtőpontjaként. Míg Szeged a saját fejlesztésipólus-programját (Biopolisz) alapvetően versenyképesség-orientálnak határozta meg, addig *Békéscsaba* (illetve a Közép-Békési Centrumok) *városmegújítási súlypontot adott/adtak saját elképzelései(k)nek*. A régió hívó-mondata – „a tudás és egészség régiója” –, valamint az arra épülő célpiramis alapvetően megfelel a Békéscsabai kistérség eddig megfogalmazott céljainak, a kapcsolódási lehetőségek áttételek nélkül is feltárhatók, ugyanakkor lehetőséget adnak arra, hogy a stratégiai tervezés során erre a dokumentumra (is) építkezzünk. A *térség falusi települései* számára a nagyváros által nem pályázható *integrált vidékfejlesztési programok* (lényegében a LEADER+ elvén alapuló pályázatok) is járulékos forrásszerzési lehetőséget biztosítanak.

A *Szeged Pólus Program* rendszerébe nem Békéscsaba, mint az országgyűlési határozatban nevesített alpólus kapcsolódna be, hanem a *Közép-Békési Centrumtérség* (Békéscsaba, Gyula, Békés és szűkebb térségük) részeként. E térség számos ponton képes és akar kapcsolódni a Pólus Programhoz, kiemelten az egészségipar, a környezetvédelem és energetika, az agrárinnovációk terén, de a szerkezetváltást ösztönző hatások várhatók a regionális pre-inkubáció, vagy a vállalkozói akadémia békéscsabai tagozatának megjelenésétől is. A források összege még kérdéses, de mindenképpen *előny, hogy a ROP forrásaitól elkülönítve kezelik a pólus-fejlesztés pénzügyi keretét*, s csak a négy város, illetve városi térség (Szeged, Kecskemét, KBC, Hódmezővásárhely) érdekelt szereplői versenghetnek érte.

ÖSSZEFOGLALÓ HELYZETÉRTÉKELÉS (SWOT-ELEMZÉS)

Erősségek

- A gazdasági növekedés több tényezőjének (vállalkozói kapcsolatok, munkaerő, gazdasági infrastruktúra több eleme stb.) – szinergiákat és külső befektetéseket is ösztönző – koncentrációja a térségben és környezetében;
- A térség határain túlnyúló kapcsolatokkal, stabil piaci, technológiai és pénzügyi háttérrel rendelkező, a helyi gazdaságra multiplikatív hatást gyakorló középállalati kör erősödése;
- A gazdaságfejlesztés intézményi- és piaci szolgáltató háttérének (tudás- és kapcsolati tőkék), valamint infrastrukturális feltételeinek (inkubátorház, ipari park, informatikai hálózatok stb.) fejlettsége, térségi ellátásra is alkalmas (bővíthető) kapacitásai;
- Kedvező természeti adottságok és jelentős humán tartalék (tudás, tapasztalat) a mezőgazdasági termeléshez;
- A gazdaságszerkezet átalakítását megalapozó (a térség imázsát is javító) nagy hozzáadott értékkel bíró (esetleg specializált, bevezetett márkanevvel rendelkező) termékek térségi bázisának megléte/fejlődése;
- Sokszínű szabadidős és turisztikai kínálat a térség tágabb környezetében, amely tovább bővíthető a meglévő sokszínű, élő kulturális örökséggel (különös tekintettel a szlovákság hagyományaira) és a térségi rendezvényekkel, amelyek erősítik az itt élők kötődését is;
- Kedvező természeti/környezeti potenciál (növény- és állatvilág, felszíni vizek, talaj és levegő), különösen Doboz, Póstelek és az Élővíz-csatorna térségében, ami alkalmas az öko-, a vízi, a horgász-, a vadász-, és a lovas turizmusra, természetjárásra – valamint egészséges életmód és lakókörnyezet kialakítására;
- Kedvező térségi közlekedési helyzet (megyén és régión belül is) megfelelő belső feltártság, a térségközpont kiváló elérhetősége a kistelepülésekről, a közlekedési hálózat több ponton megindult fejlesztése;
- Az információs társadalom jól kiépült infrastruktúrája a térségben;
- Megfelelően kiépített környezetvédelmi vonalas infrastruktúrák és ehhez kapcsolódó lakossági ellátás (ivóvíz és gáz);
- Az aktív korú népesség viszonylag magas aránya, a képzett (szakmunkás, diplomás) munkaerő-tartalékok (azok regionális szinten is kiemelkedő koncentrációja);
- Az egészségügyi alapellátás megfelelő elérhetősége a térség minden településén, az ellátás műszaki feltételeinek javulása;
- A járó- és fekvőbeteg-ellátás hozzáférhetősége, bővülő kórházi szolgáltatások (sürgősségi ellátás);
- A szociális ellátások horizontális és vertikális szakmai együttműködésének formálódása, elsősorban Békéscsaba intézményeire és azok szakmai háttérére alapozva;

- Megfelelő színvonalú (tartalmú) alapellátás a térség oktatási intézményeiben; szakmai együttműködések szerveződése a kistérség különböző szintű oktatási és közművelődési intézményei között, ezek kereteinek intézményesülése;
- Sokszínű, rugalmas, és a munkaerő-piaci igényekhez jobban alkalmazkodó szakképzési képzési rendszer feltételeinek formálódása a térségben (TISZK);
- A kistérségi települések nemzetiségi (szlovák) szervezetei közötti másfél évtizedes jó együttműködés a hagyományápolás és kisebbségi identitás megőrzése terén.
- Sokszínű helyi társadalmak a kistérségek településein, elkötelezett civil szervezeti vezetők;
- A kistérségi civil fórum megalakulása;
- A kistérséget Békéscsaba közép-, részben alsó fokú ellátási rendszerén keresztül hagyományosan összetartó, erős város–vidék vonzáskörzeti kapcsolatok újonnan megjelenő, többirányú területfejlesztési kooperációkkal kiegészülve;
- A községi önkormányzatok azonosulása a többcélú társulás fenntartásával, a kistérség-fejlesztéssel; abban saját szerepük megtalálása, „kertvárosi” jövőképük kialakultsága, az ehhez szükséges szabad földterületek (ingatlanok) tartalékolása.

Gyengeségek

- A térség gazdaságának lassú szerkezeti megújulása, egyes iparágak (élelmiszeripar, textilipar) és az agrárszféra (állattenyésztés) elhúzódó válsága;
- Akut tőkehiány, alacsony beruházási ráta, s ennek következményeként a versenyképesség csökkenése a helyi (kis)vállalkozások többsége esetében;
- A vállalkozások humán hátterének lassú fejlődése (vállalkozói és naprakész szakmai ismeretek, piaci információk értékelése stb.);
- A vállalati együttműködésekben (pl. horizontális integrációk) rejlő lehetőségek kihasználatlansága (információhiány, szemléleti problémák), az elaprózott szervezeti keretek fennmaradása;
- A szolgáltató szektor növekedési ütemének lassulása – Békéscsaba leszakadása a megyeszékhelyektől;
- Negatív (romló) kép a helyi gazdaságról a lakosság és a gazdasági szereplők körében;
- Az országos átlaghoz viszonyított alacsony jövedelmek, a minimálbéres foglalkoztatás elterjedtsége;
- A turizmus infrastrukturális-szolgáltatási feltételeinek hiányosságai;
- A pályázati forrásokhoz szükséges önerő (esetenként előfinanszírozási alap) előteremtésének nehézségei, a térség (különösen a községek) önkormányzatainak forráshiánya és vagyonának csökkenő értéke miatt;
- A kistérségek közötti, illetve a városon átmenő tranzit forgalom levezetésére alkalmas formai pályaelemek hiányosságai;
- Hiányos szennyvízkezelés (elvezetés, tárolás, tisztítóképesség), ennek következtében nem megfelelő felszín alatti vízminőség; rendszeresen visszatérő, elhúzódó belvív-problémák;

- Kedvezőtlen (várhatóan hosszú távon fennmaradó) népesedési folyamatok: alacsony, csökkenő születésszám, elöregedés, növekvő természetes fogyás, továbbá kedvezőtlen vándorlási egyenleg, különösen a térség kistelepülésein;
- Alacsony aktivitási szint (munkanélküliek, inaktívak, eltartottak magas aránya; látens munkanélküliség, különösen a nők körében); a munkaerő-piaci kereslet és kínálat aszinkronitása;
- A hátrányos helyzetű, alacsony státuszú társadalmi rétegek térbeli koncentrációja a kistelepüléseken és a külterületeken;
- Az információs társadalom felhasználói rétegének lassú és elégtelen bővülése;
- A lakosság környezeti tudatosságának hiányosságai;
- A lakosság egészségi állapotának egyes társadalmi csoportokban és terekben (pl. külterület) koncentráltan jelentkező romlása; az egészségi állapotra vonatkozó információk elégtelensége; a kistérségi szereplők közti kommunikáció alacsony szintje;
- Megoldatlan strukturális kérdések az egészségügyi ellátásban: szervezeti problémák az alapellátásban, kapacitáshiányok (pl. ápolás, betegszállítás), forráshiány az egészségfejlesztésben;
- A strukturális kapacitáshiányok a szociális ellátásokban, és az ellátandók számának várható bővülése bizonyos területeken feszültségek forrása lehet (pl. idősgondozás, szenvedélybetegek);
- A kistérség községeiben nem megfelelőek a pedagógiai szakszolgálati és szakmai szolgáltatási tevékenységek humán és infrastrukturális feltételei;
- Információ- és forráshiány a civil szervezetek körében; az együttműködés kialakulatlansága a térség szervezetei, az önkormányzati, a vállalkozói és a civil szféra között;
- A hatékony kistérségi együttműködést feltételező érdekek erős város–falú aszimmetriája, a fejlesztési forrásoktól való egyoldalú függősége;
- Az önkormányzaton kívüli területfejlesztő szereplők (vállalkozók, civil szervezetek) kistérségi kapcsolatokban, programokban való részvételének alacsony szintje, a helyi társadalmak „kistérségben való gondolkodásának” kezdetlegessége, a kistérségi marketing hiánya.

Lehetőségek

- Az egységes európai piac részeként javulhatnak a helyi gazdasági szereplők számára a forrásbevonás, az együttműködés és a piacra jutás feltételei.
- Az Európai Unió (2007-2013-as időszakra megfogalmazott) irányelveihez igazodó, területi kiegyenlítésre és a versenyképesség növelésére irányuló hazai fejlesztési programok (NFT II; ROP, pólus-programok) keretében lehetőség nyílik a térségi kis- és középvállalkozások innovációs képességének javítására, a vállalkozás-ösztönzésre (inkubáció).
- Az országos közlekedésfejlesztési tervek kereti között megvalósuló fejlesztések (az M44-es, békéscsabai repülőtér, vasút-rekonstrukció, kikötő-fejlesztés) eredményeként javul a térség elérhetősége, felértékelődik csomóponti (kapu-)szerepe, ami lökést adhat a

logisztikai szerepkör fejlődésének, a külső (hazai, nemzetközi) befektetéseknek és erősíti a helyi vállalkozások (szolgáltatók, tömegáru előállítók) versenyképességét.

- Az információs technológiák és felhasználásuk uniós programok által is ösztönzött fejlődése javíthatja a térségi szereplők versenyhelyzetét, és ösztönözheti (a globális méretű „kiszervezési” hullámhoz kapcsolódva) új szolgáltató tevékenységek megtelepedését a térségben.
- Uniós és hazai pályázati forrásokra támaszkodva új, társulás-típusú beruházásokkal lehetővé válik a környezetvédelmi infrastruktúrák (szennyvíz- és hulladékkezelés) továbbfejlesztése; míg a vidékfejlesztési támogatások révén (a Natúrpark Egyesület koncepciójához igazodva), a fenntarthatóság elvén alapuló társadalom-környezet-gazdaság rendszer optimális kialakítása valósítható meg.
- A fogyasztói igények erős differenciálódása az Európai Unió piacán tartós keresletet jelenthet a térség egyes termékei iránt (pl. bio- és kézműipari termékek), hozzájárulva a gazdasági szerkezet átalakulásához.
- A részidős munkavállalás kiterjesztésével, a távmunkaprogram kiszélesítésével, a szociális gazdaság támogatásával (NFT) a munkanélküliek és azon belül is a nők munkaerő-piaci helyzete kedvezően változhat, és javulhat a szociális és egészségügyi ellátás helyzete; a feketemunka „kifehérítésével” hasonló irányú, pozitív változás kezdődhet a foglalkoztatásban (a gazdasági aktivitás és a jövedelmek növekedése).
- A forrás-felhasználás optimalizálásával és az országos fejlesztési elképzelések (pl. sürgősségi ellátás fejlesztése) megvalósításával stabilizálható a szolgáltató intézmények helyzete és bővíthető az elérhető szolgáltatások köre;
- A hazai civil szféra erősödésével az átvállalt szolgáltatások a szociális ellátórendszert tehermentesíthetik, és (uniós és kormányzati forrásokat bevonva) szélesíthetik az ellátottak körét.
- Az Európai Területi Perspektívák „Policentrikus területi fejlődés és új város-vidék kapcsolat” célcsoportjának, a Közép-békécsi városrégió harmonikus fejlesztésének, ezzel Békéscsaba versenyképes várossá válásának kellő támogatottsága, tervezett megvalósulása javítja a feltételeit egy fenntartható, kiegyensúlyozottabb elővárosi fejlődés megindulásának.

Veszélyek

- Az EU-csatlakozás eredményeként erősödő piaci verseny, továbbá az érvényben lévő nemzeti gazdaságpolitikák (vállalkozásfejlesztés, befektetés-ösztönzés) fennmaradása esetén a helyi kisvállalkozások jelentős részének helyzete kritikussá válhat, különösen a piaci zavarokkal (körbetartozások) és tőkehiánnyal küzdő élelmiszer-gazdaságban és építőiparban.
- Uniós csatlakozásuk után Románia (és Bulgária) a munkaigényes ágazatokban zajló beruházások célpontjává válhat, a befektetők „átléphetik” a kistérséget.
- A várható kormányzati költségvetési megszorítások és a dekoncentrált állami szervezetek regionalizációja a helyi szolgáltatási bázis szűkülését (ezzel az életminőség és a vállalkozók helyzetének romlását) és a foglalkoztatás csökkenését eredményezhetik a közszolgáltatásokban, növelve a kvalifikált munkaerő elvándorlásának veszélyét;

- Az országos informatikai politika erőtlensége, a konzekvens stratégia hiánya, illetve az elégtelen fejlesztési források csak szigetszerű fejlesztéseket eredményeznek a területen, amelyek nem eredményeznek hatékonyságjavulást, így nem segítik a térségi szereplők felzárkózását sem.
- A versenyképességet a területi kiegyenlítés elé helyező nemzeti szintű politikák további érvényesülése esetén a területi (foglalkoztatási/jövedelmi) egyenlőtlenségek fennmaradása/növekedése várható, ami a térség kedvezőtlen demográfiai folyamatait erősítheti, és feszültségeket okozhat az intézményi szolgáltatásokban.
- Az euró bevezetésével az áraknál kevésbé növekedhetnek a bérek, így a vásárlóerő eltávolodhat a bérszínvonalától; ez elsősorban az alacsony jövedelmi kategóriába tartozó háztartásokat sújtja, amelyek tartalékok nélkül hosszú távon még nehezebb helyzetbe kerülhetnek.
- A szabályozás változásával, az állami normatívák csökkentésével ellehetetlenülhetnek az egyes intézmények és a kistérségi együttműködés is (szociális, oktatási, kulturális szféra), ami a térségbeli kistelepülések leértékelődéséhez, népességmegtartó-erejük csökkenéséhez vezethet.
- Az állami egészségpolitika és különösen az egészségügy finanszírozási rendszerének változásai pénzügyi és működési zavarokat idézhet elő az ellátás egész rendszerében, és gátolhatja a térségi tervezést, a fejlesztések (pl. kórház) megvalósítását.
- A jövedelmek reálértékének csökkenésével a szolidaritási hálók gyengülnek, az individualizálódás növekszik, s e folyamat a helyi közösségek kohézióját gyengíti.
- A politikai változások, az önkéntes munka presztízsének további csökkenése és a forráshiány kedvezőtlen hatással lehetnek a civil szektor fejlődésére.
- A globális klímaváltozás, a természeti feltételek és az elhanyagolt vízelvezető struktúrák miatt nőhet a belvív- és árvíz-kockázat.
- A hagyományos mezőgazdasági termelőtevékenységből adódó környezeti kockázatok növekedhetnek (porszennyezés, szennyvízelvezetés és kezelés, az állatállomány drasztikus csökkenése okozta szerves trágya hiány), s ez a természeti értékek (élővilág, gyeppek, erdők) eltűnéséhez vezethet.
- Az országos területfejlesztési politika részét képező decentralizáció lelassulása, a kistérségi szint térség szervezési és fejlesztési szerepe megerősítésének elmaradása, az ehhez kapcsolódó normatívák átláthatatlan változása veszélyezteti a többcélú társulás önkormányzati feladat- és közszolgáltatási rendszere térségi összehangolását, működtetését, de erősen gyengíti a térségfejlesztéshez elengedhetetlen közös érdekeket is.

Dokumentumok, adatbázisok

- „Biopolisz” – Szeged Pólus Program, 2006. április
- A Dél-Alföldi Régió Információs Társadalom Stratégiája, 2005. július
- A Dél-Alföldi Régió Regionális Innovációs Stratégiája, 2005. június
- A domain-név szerverek területi, ágazati megoszlása. 1998, 2001, 2004. Kézirat, Kanalas Imre, MTA RKK ATI, Kecskemét.
- A Közép-Békési Centrum Békés, Békéscsaba, Gyula Kistérségi Fejlesztési Programja I. fejezet Helyzetértékelés 2002. Békés Megyéért Vállalkozásfejlesztési Kht.
- A magyar mezőgazdaság és élelmiszeripar számokban, FVM, 2005
- A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma szakfelügyelői vizsgálatának jelentése
- Alapképzési szakok létesítésére irányuló kérelmek. TSF Gazdasági Főiskolai Kar, 2004.
- APEH SZTADI: A kettős könyvelésű vállalkozások adatai a 2003-as évről, 2005.
- Az Egészség Évtizedének Johan Béla Nemzeti Programja, 2003
- Békés Megye Mezőgazdasága és Élelmiszeripara (elemző háttér tanulmány) A MEIK fejlesztésének lehetséges útjai (stratégia). MTA RKK Békéscsabai Osztály 2004.
- Békés megye szociális szolgáltatástervezési koncepciója
- Békés Megye Területfejlesztési Koncepciója (1998) MTA RKK ATI Békéscsabai Osztály
- Békés Megye Területrendezési Terve, VÁTI, Budapest 2004.
- Békés Megyei Munkaügyi Központ adatbázisai, 1990–2005
- Békés Megye Területfejlesztési Tanácsa által megítélt támogatások, 1996–2005
- Békéscsaba általános rendezési terve (A rendezés stratégiai megalapozásának előkészítése.) tájékoztató a stratégiai munkacsoport számára Budapest MŰ-HELY+3 Területfejlesztő és Tervező Rt. 1997. június
- Békéscsaba Megyei Jogú Város Általános Rendezési Terve (A város rendezésének stratégiája) Békéscsaba–Budapest. 1997. november
- Békéscsaba Megyei Jogú Város Egészségügyi Szakmai Programja, GKI, Budapest 2006
- Békéscsaba Megyei Jogú Város hulladékgazdálkodási terve 2003–2008
- Békéscsaba Megyei Jogú Város Környezetvédelmi Programja (2001) MTA RKK ATI Békéscsabai Osztály
- Békéscsaba Megyei Jogú Város közigazgatási határán belüli, önkormányzati kezelésű szilárd burkolatú utak fagy okozta kárainak felmérése. 2003. június 26.
- Békéscsaba Megyei Jogú Város közművelődési helyzetéről
- Békéscsaba Megyei Jogú Város közművelődési koncepciója

- Békéscsaba Megyei Jogú Város közoktatást érintő feladatellátási, intézményhálózat működtetési és fejlesztési terve 2004
- Békéscsaba Megyei Jogú Város Önkormányzata Közoktatási minőségirányítási programja
- Békéscsaba Megyei Jogú Város Önkormányzatának a közoktatásra vonatkozó feladatellátási intézményhálózat működtetési és fejlesztési terve 1997–2003
- Békéscsaba Megyei Jogú Város sportkonceptiója és támogatási rendszere 2004
- Békéscsaba Megyei Jogú Város Településrendezési terve módosítása. 2004 Szerkezeti terv M1:25000. Kiss és Társa Műépítész Kkt., Szeged-Békéscsaba 2004 június
- Békéscsaba Megyei Jogú Város településrendezési terve. Módosítás 2004. Településszerkezeti Terv. Leírás (tervezet) Kiss és Társa Műépítész Kkt., Szeged–Békéscsaba 2004. július. 15 p.
- Békéscsaba Megyei Jogú Város településrendezési terve. Módosítás 2004. Egyeztetési anyag. Szöveges ismertetés és indoklás. Kiss és Társa Műépítész Kkt., Szeged–Békéscsaba 2004. július. 30. p.
- Békéscsaba Megyei Jogú Város Településrendezési tervének felülvizsgálata M 1.25000. Településszerkezeti terv módosítása Mű-Hely Rt. Budapest.
- Békéscsaba Megyei Jogú Város Tervezett módosításokkal egybeszerkesztett helyi építési szabályzata, Kiss és Társa Műépítész kkt., Szeged-Békéscsaba 2004.
- Békéscsaba Megyei Jogú Város Városfejlesztési Konceptiója 1. kötet (Helyzetértékelés), 2004
- Békéscsaba Megyei Jogú Város Városfejlesztési Konceptiója 3. kötet (Városfejlesztésii stratégia), 2005.
- Békéscsaba Megyei Jogú Város, Városi Egészségfejlesztési Terv (2004)
- Békéscsaba Megyei Jogú Város, Városi Egészségkép (2000)
- Békéscsaba szociális szolgáltatástervezési konceptiója
- Békéscsaba turizmusfejlesztési Stratégiája 2002. szeptember
- Békéscsaba város rendeletei
- Békéscsabai kistérség agrár- és vidékfejlesztési programja, 2004.
- Békéscsabai kistérség szociális szolgáltatástervezési konceptió, 2006
- Békéscsaba és Térsége Többcélú Kistérségi Társulás közoktatási intézkedési terve 2005–2008.
- CÉG-KÓD-TÁR (2002, 2005) KSH Budapest
- Dél-Alföld Régió Regionális Innovációs Stratégia, 2005. február
- Dél-Alföld Régió Regionális Információs Társadalom Stratégia, 2005. július
- Dél-Alföldi Régió Területfejlesztési Konceptió (1998) MTA RKK ATI Békéscsabai Osztály
- Dél-Alföldi Régió Területfejlesztési Konceptiója, 2005. július
- Dél-Alföldi Régió Területfejlesztési Program
- Dél-Alföldi Regionális Operatív Program, 2006. március

- Dun&Bradstreet, Magyarország Közép- és nagyvállalatai, cégbázis, 2005/2006.
- Egészségügyi Fejlesztéspolitikai Konceptió, EÜM, 2005
- Emberi Erőforrások Fejlesztése Operatív Program, 2006. március
- ESDP European Spatial Development Perspective, European Commission, 1999.
- Humán Infrastruktúra Operatív Program, 2006. március
- Igazgatási Rendszer Korszerűsítése Operatív Program, 2006. március
- Információs Társadalom Operatív Program, 2006. január
- Ingatlan-adattár 1999–2004. KSH, Budapest, 2005
- Jelentés a magyar közoktatásról 2000, 2003
- Kétsoprony község egészségterve (2005)
- Környezeti Operatív Program, 2006. február
- Körös-vidék Területrendezési Terve (1998) VÁTI Budapest
- Közép-békési Centrum (Békéscsaba-Gyula-Békés) regionális fejlődési pólus programja, 2005. november
- Közlekedési és Energetikai Operatív Program, 2006. február
- KSH Lakásstatisztikai Évkönyv, 1990, 2000, 2004
- KSH Megyei statisztikai évkönyvei 1990–2003
- KSH Mikrocenzus, 2005. (2.), Az országgyűlési választókeretek főbb adatai, 2005.
- KSH Népszámlálás 1990, 2001 évi adatai
- KSH, Ipari és Építőipari Évkönyv, 1996-2004.
- KSH Változó Életkörülmények Adatfelvétel, 2004
- Magyar Minőségügyi Adatbázis, 2000 és 2005., www.mma.hu/lezaz
- MÁV Rt. fejlesztési dokumentumok, tenderkiírások www.mav.hu
- Nemzeti agrár- és vidékfejlesztési stratégia, 2007–2013
- Nemzeti Stratégiai Referencia Keret, 2005. december
- NHH Évkönyv, 2003 és 2004. A távközlés és informatika adattára.
- Országos Fejlesztéspolitikai Konceptió, 2005. december
- Országos Területfejlesztési Konceptió, Országos Területfejlesztési Hivatal, 2005. dec.
- Réthy Pál Kórház-Rendelőintézet Szakmai Terve (2004-2008)
- Réthy Pál Kórház-Rendelőintézet Szakmai Terve (2004–2008)
- Sikeres városok az Alföldön – MTA Stratégiai Kutatások Alföld II Kutatási Program része
- Szociális Törvény 1993. évi (többször módosított)
- Telekgerendás község egészségterve (2005)
- T-STAR Településstatisztikai Adatbázisrendszer (1996, 2002) KSH, Budapest
- Új Magyarország Programja, 2006. február

Interjúk

- Árvavölgyiné Paulik Ágnes, adóügyintéző, Polgármesteri Hivatal, Kétsoprony
- Bánfi János, falugazdász, Csabasabadi
- Bartók Tamásné, KbtISZK, Békéscsaba
- Bartolák István, építési vállalkozó, Kétsoprony
- Belláné Kis Éva, iskolaigazgató, Telekgerendás
- Beszédes Attiláné, igazgatóhelyettes BMKK, Békéscsaba
- Bod Péter, településfejlesztési referens, Polgármesteri Hivatal, Békéscsaba
- Chlebniczki Pálné, pedagógus, könyvtárvezető, Telekgerendás
- Czepó János, Rákóczi MgTsz, Kétsoprony
- Csaba Márton, településtervező, építészmérnök, Békéscsaba
- Csabasabadi község háziorvosa
- Debreczeni Lajos, vidékfejlesztési térségmenedzser, Békéscsaba
- Doboz község egyik háziorvosa
- Dr. Csereiné Árgyelán Anna, Békéscsaba, Családsegítő és Gyermejjóléti Szolgálat igazgatója.
- Dr. Kovács Zoltán, Békéscsaba Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala Egészségügyi Iroda irodavezetője, városi főorvos
- Dr. Szabó Terézia, igazgató főorvos, Réthy Pál Kórház, Békéscsaba
- Duray Miklósné, igazgató, Esély Pedagógiai Központ, Békéscsaba
- Forján Mihály, Békéscsaba Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala Városüzemeltetési Iroda Környezetvédelmi Csoport
- Hídvégi Julianna, művelődésiház-igazgató, Doboz
- Kapás Ferenc, NOS Kft., Szeged
- Kárnyáczki Hilda, óvodavezető, Doboz
- Keresztes György, Szociális Alapszolgáltatási Központ vezetője, Telekgerendás
- Kesjár Mátyás, a Szlovák Kisebbségi Önkormányzat elnöke, Csabasabadi
- Kiss László, jegyző, Doboz
- Kmetykó János, településtervező, építészmérnök, Békéscsaba
- Kristóf István, mezőgazdasági termelő, Csabasabadi
- Kvasz János, Kereki Kft., Telekgerendás
- Lengyel Istvánné, Dobozai Harisnyagyár Kft, Doboz
- Lonovics Lászlóné, osztályvezető, Békés Megyei Könyvtár, Békéscsaba
- Magyar Zsolt, UMATO Kft., Békéscsaba
- Matuska Zsolt, mezőgazdaságigép-kereskedő, Békéscsaba

- Medvegy Mihályné, polgármester, Telekgerendás
- Nagy Istvánné, iskolaigazgató, Doboz
- Nagy Mártonné, iskolaigazgató, Kétsoprony
- Nagy Sándor, falugazdász, Doboz
- Órény Szabó Erzsébet, könyvtárvezető, Doboz
- Pap János, polgármester, Békéscsaba
- Papp Tibor, cukrász, Doboz
- Petrovszkiné Juhász Mária, a Szlovák Kisebbségi Önkormányzat elnöke, Kétsoprony
- Regele Péter, Békéscsaba Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala Városüzemeltetési Iroda Környezetvédelmi Csoport
- Rózsás Árpád, főtanácsos, Polgármesteri Hivatal, Gyula (KBC)
- Susányi Tamás, Szeged Pólus Kht., Szeged
- Svecz Katalin, a Szlovák Kisebbségi Önkormányzat elnöke, Telekgerendás
- Szabó Vilmosné, polgármester, Csabaszabadi
- Szász Krisztina, Családsegítő és Gyermejjóléti Szolgálat vezetője, Kétsoprony
- Szász Tiborné, Szociális Alapszolgáltatási Központ vezetője, Kétsoprony
- Szatmári János, polgármester, Doboz
- Szegediné Kozák Mária, csoportvezető, Polgármesteri Hivatal, Békéscsaba
- Szigeti Henrietta, irodavezető, Tourinform, Békéscsaba
- Szlávik Krisztina, könyvtárvezető, Kétsoprony
- Sztankó János, Békéscsabai Vállalkozói Centrum Kft.
- Telekgerendás község háziorvosa
- Tóth András, műszaki ügyintéző, Polgármesteri Hivatal, Telekgerendás
- Uhrin Nándorné, Békéscsaba Megyei Jogú Város Szociális Iroda
- Vámos József, Békéscsaba Megyei Jogú Város Közgyűlése Egészségügyi Bizottságának elnöke
- Váradai Mária, Doboz, Gondozási Központ vezetője
- Volford László, Szeged Pólus Kht., Szeged
- Völgyi Sándor, polgármester, Kétsoprony